

ใบรับรองวิทยานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต (พัฒนาชีวิตศึกษา)

ปริญญา

พัฒนาชีวิตศึกษา

อาชีพศึกษา

สาขา

ภาควิชา

เรื่อง กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล
หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสენา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

The Knowledge Transmission Process of Local Handicraft : A Case Study of
Making with Pikul Design Moo 1, Tambon Bankrathum, Amphoe Sena,
Changwat Phra Nakhon Si Ayutthaya

นามผู้วิจัย นางสาวกันยรัตน์ สอนคง

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์อนุชัย รามวงษ์กูร, ศศ.ด.)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(อาจารย์นลินรัตน์ รักกุศล, ค.ด.)

หัวหน้าภาควิชา

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์จุฬารัตน์ วัฒนะ, Ph.D.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญญา ธีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ เดือน พ.ศ.

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล
หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสენา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

The Knowledge Transmission Process of Local Handicraft : A Case Study of Making
with Pikul Design Moo 1, Tambon Bankrathum, Amphoe Sena,
Changwat Phra Nakhon Si Ayutthaya

โดย

นางสาวกัญรัตน์ สอนคง

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาชีวิตศึกษา)

พ.ศ. 2557

กันยรัตน์ สอนคง 2557: กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษา
การทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสรรคบุรี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาชีวิตศึกษา) สาขาวิชาพัฒนาชีวิตศึกษา ภาควิชา
อาชีวศึกษา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ผู้ช่วยศาสตราจารย์อนุชัย รามวงษ์กูร, ศศ.ด.
198 หน้า

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำ
ตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสรรคบุรี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นการวิจัยเชิง
คุณภาพ กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วยกลุ่มผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล จำนวน
3 คน ผู้รับการถ่ายทอด จำนวน 7 คน และผู้เกี่ยวข้อง จำนวน 5 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบ
สัมภาษณ์ แบบสังเกต การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้การสังเกต การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม นำเสนอผล
การศึกษาแบบบรรยาย

ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น การทำตะกร้าหวายลายพิกุล
หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสรรคบุรี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แบ่งออกเป็น 2 ช่วงเวลา 1) การถ่ายทอด
ความรู้ในอดีต เป็นการถ่ายทอดความรู้ในครัวเรือน มีวัตถุประสงค์ เพื่อใช้งานในครัวเรือน ผู้ถ่ายทอดความรู้
คือ พ่อแม่ ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ คือ ลูก สถานที่ถ่ายทอดความรู้ คือ บ้าน วิธีการถ่ายทอดความรู้มีรูปแบบ
ไม่เป็นทางการ เนื้อหาที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ครอบคลุมกระบวนการผลิต 2) การถ่ายทอดความรู้ในปัจจุบัน
แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 2.1) การถ่ายทอดความรู้ในเครือญาติ มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ในการประกอบ
อาชีพ ผู้ถ่ายทอดความรู้ คือ ญาติพี่น้อง ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ คือ ลูกหลาน สถานที่ถ่ายทอดความรู้ คือ
บ้าน วิธีการถ่ายทอดความรู้มีรูปแบบไม่เป็นทางการ เนื้อหาที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ครอบคลุมขั้นตอนการผลิต
2.2) การถ่ายทอดความรู้ในสถานศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความตระหนักให้เห็นถึงความสำคัญของ
หัตถกรรมท้องถิ่น ผู้ถ่ายทอดความรู้ คือ ครูภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ คือ นักเรียน สถานที่
ถ่ายทอดความรู้ คือ สถานศึกษา วิธีการถ่ายทอดความรู้มีรูปแบบเป็นทางการ เนื้อหาที่ใช้ในการถ่ายทอด
ความรู้ไม่ครอบคลุมกระบวนการผลิต จากผลการศึกษาสามารถนำไปเป็นแนวทางในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่
สมาชิกในชุมชน เพื่ออนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อไป

Kanyarat Sornkong 2014: The Knowledge Transmission Process of Local Handicraft :
A case Study of Making with Pikul Design Moo 1, Tambon Bankrathum, Amphoe Sena,
Changwat Phra Nakhon Si Ayutthaya. Master of Education (Vocational Education
Development), Major Field: Vocational Education Development, Department of Vocational
Education. Thesis Advisor: Assistant Professor Anuchai Ramwarungkura, Ph.D.
198 pages.

The objective of this research was to study the knowledge transmission process of local handicraft Pikul-Pattern rattan basket at Moo 1, Tambon Bankrathum, Amphoe Sena, Changwat Phra Nakhon Sri Ayutthaya. The study was a qualitative research. The target group of this research consisted of 3 key informants who transferred the local handicraft of Pikul-Pattern rattan basket, 7 of transferees, and 5 of stakeholders. The research instruments were composed of interview form, observation form. The observation, interview, and focus group discussion were the techniques of data collection. The data would be analyzed and presented by the mean of content analysis.

The result of the research showed that the knowledge transmission process of local handicraft Pikul-Pattern rattan basket at Moo1 Tambon Bankrathum, Amphoe Sena, Changwat Phra Nakhon Si Ayutthaya were divided into 2 periods: 1) knowledge transmission in the past was domestically performed for the purpose for domestic usage. The transmissioners were the parents, transferees were the siblings, knowledge transmission site was at home, knowledge transmission pattern was unofficial The content of knowledge transmission was covered the whole manufacturing process. 2) knowledge transmission at the present time was divided into 2 categories 2.1) knowledge transmission in relative with the purpose to earn a living. The transferers were the cousins, the transferees were the siblings, knowledge transmission location was at home. Knowledge transmission pattern was unofficial. The content of this knowledge transmission thoroughly was covered the whole manufacturing process. 2.2) knowledge transmission at education institutes: The objective was to encourage realization of the importance of the local handicrafts. The transferers were the local wisdoms, the transferees were the students, knowledge transmission locations were at academic institutes, Pattern of this knowledge transmission was official. The content of this knowledge transmission process did not completely cover the whole manufacturing process.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความช่วยเหลือจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อนุชัย รามวงษ์กร และอาจารย์ ดร.นลินรัตน์ รักกุศล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณที่ได้กรุณาชี้แนะและให้คำแนะนำในการดำเนินการทำวิทยานิพนธ์ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งเสร็จสมบูรณ์กับผู้วิจัยเสมอมา ทั้งนี้ นอกจากแนะนำการทำวิทยานิพนธ์แล้วยังแนะนำแนวทางในการดำเนินชีวิตให้แก่ผู้วิจัย ซึ่งผู้วิจัยจะนำไปปรับใช้ในการทำงาน และการดำเนินชีวิตต่อไป จักเป็นบุคคลที่น้ำไม่เต็มแก้ว พร้อมที่จะน้อมรับความรู้ที่อาจารย์ได้กรุณามอบให้ตลอดไป

ขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จินตนา กาญจนวิสุทธิ ประธานกรรมการสอบ และอาจารย์ ดร.วรวิมล สุภาพ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำเพิ่มเติมเพื่อความสมบูรณ์ของวิทยานิพนธ์

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์สาขาวิชาพัฒนอาชีวศึกษา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ทุกท่านที่มอบความรู้ให้ข้าพเจ้าตลอดหลักสูตร ทำให้ข้าพเจ้ามีวันนี้ได้

ขอขอบพระคุณผู้ถ่ายทอดความรู้ทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ให้ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มทุก ๆ ท่านที่ได้เสียสละเวลาให้ผู้วิจัยได้เข้าไปเรียนรู้กระบวนการทำตะกร้าหวายลายพิกุล และเข้าไปทำการสัมภาษณ์อย่างสม่ำเสมอ ซึ่งงานวิจัยนี้จะสำเร็จลุล่วงไม่ได้ถ้าไม่มีผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้รับการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลทุกท่าน

ขอบคุณพี่ ๆ เพื่อน ๆ ทุกคนสำหรับกำลังใจและความช่วยเหลือที่มอบให้ผู้วิจัยเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อ คุณแม่ และครอบครัว ที่ให้การสนับสนุนผู้วิจัยตลอดมาและเป็นที่กำลังใจที่ดีที่สุดตลอดระยะเวลาในการทำวิจัย ทุกครั้งที่ผู้วิจัยท้อและพบเจอกับอุปสรรคต่าง ๆ เมื่อผู้วิจัยหันหลังกลับไปก็จะเจอกับครอบครัวที่พร้อมส่งกำลังใจให้ผู้วิจัยอยู่เสมอ สิ่งสำคัญที่สุด ลูกขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อ คุณแม่ที่ได้มอบทุนก้อนใหญ่ที่ไม่มีอะไรเปรียบได้นั่นคือ ทุนทางความรู้ ก็คือการศึกษา ที่ได้ส่งเสริมลูกตลอดมาจนถึงทุกวันนี้

ท้ายที่สุดวิทยานิพนธ์เล่มนี้ข้าพเจ้าขออุทิศให้แด่นางทองสุข สุขเกษม ผู้ให้ข้อมูลหลักในการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล

กันยรัตน์ สอนคง

พฤษภาคม 2557

สารบัญ

หน้า

สารบัญภาพ	(3)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	4
ประโยชน์ของการวิจัย	5
ขอบเขตของการวิจัย	5
นิยามศัพท์	8
นิยามศัพท์เฉพาะ	8
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	10
แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น	10
แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดความรู้	25
หัตถกรรมท้องถิ่น	43
แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการอาชีวศึกษา	48
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	60
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	63
ตอนที่ 1 การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์และการสังเกต	64
ตอนที่ 2 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม	67
บทที่ 4 ผลการวิจัยและข้อวิจารณ์	70
ตอนที่ 1 บริบทชุมชนตำบลบ้านกระทุ่ม	70
ตอนที่ 2 หัตถกรรมท้องถิ่น : ตะกร้าหวายลายพิกุลจากอดีตสู่ปัจจุบัน	79
ตอนที่ 3 กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล	106
ตอนที่ 4 แนวทางการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล	134
ข้อวิจารณ์	147

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	171
สรุปผลการวิจัย	171
ข้อเสนอแนะ	181
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	182
ภาคผนวก	192
ประวัติการศึกษา และการทำงาน	198

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	มิด	93
2	เหล็กหมาด	94
3	คีม	95
4	เรียดและรอง	95
5	ตะปูทองเหลือง	96
6	ค้อน	97
7	กรรไกรตัดเล็บ	98
8	การเตรียมหวาย โดยใช้เรียด	100
9	หวายที่เตรียมไว้สำหรับสาน โดยการใช้เรียด	101
10	วิธีการดัดกัน	101
11	วิธีการเข้าแบบหรือเข้ารอง	102
12	วิธีการเข้าแบบหรือเข้ารอง	103
13	การสาน	103

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
14	การเตรียมหุตะกร้า	104
15	ตะกร้าหลังทาน้ำมันชักเงา	105
16	ผู้ถ่ายทอดความรู้คนที่ 1	127
17	ผู้ถ่ายทอดความรู้คนที่ 2	127
18	นักเรียนฝึกทักษะการทำตะกร้าหวายลายพิกุล	129
19	นักเรียนฝึกทักษะการทำตะกร้าหวายลายพิกุล	130

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

วัฒนธรรมของไทยเป็นสิ่งที่แสดงเอกลักษณ์ของความเป็นชาติไทยที่ทุกคนควรภาคภูมิใจ วัฒนธรรมไทย มีความโดดเด่นและแสดงออกถึงความเป็นชาติไทยได้อย่างชัดเจนในแต่ละด้าน โดยเฉพาะวัฒนธรรมชุมชนเป็นสิ่งที่แสดงถึงภูมิปัญญาของคนในชุมชนที่ถ่ายทอดสืบสานต่อกันมาอย่างมีระเบียบแบบแผนยาวนาน เป็นคุณค่าทางสังคมในท้องถิ่นที่ผู้คนในชุมชนเหล่านั้นรู้สึกถึงความสำคัญของภูมิปัญญาที่ดำรงอยู่ในชุมชนพื้นที่ของตนเอง วัฒนธรรมของแต่ละชุมชนเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้คนในชุมชนท้องถิ่นสามัคคีปรองดองกันในการดูแลรักษาอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนของตนให้ยั่งยืนสืบต่อไป ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงในกระแสโลกาภิวัตน์ของปัจจุบันที่ความเจริญทางด้านเศรษฐกิจส่งผลกระทบอย่างรุนแรงกับการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นในหลายพื้นที่ ในบางท้องถิ่นบางชุมชนก็ยังคงดูแลรักษาภูมิปัญญาที่เป็นวัฒนธรรมชุมชนของตนให้คงอยู่ได้ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมปัจจุบัน หากแต่ยังมีหลายพื้นที่หลายชุมชนที่ไม่สามารถปกป้องดูแลรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ดั้งเดิมของตนเอาไว้ได้อีกต่อไป ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ดั้งเดิมและมีคุณค่าในอดีตต้องสูญหายไปจากสังคมเพราะผู้คนในชุมชนท้องถิ่นเหล่านั้นขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ สืบสานภูมิปัญญาที่คนรุ่นก่อนสั่งสมเอาไว้ปล่อยให้กระแสการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์กลืนหายไปอย่างน่าเสียดาย (ประเวศ วะสี, 2548: 20-23)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นความรู้ที่เกิดการสั่งสม ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของชาวบ้านที่ได้จากการทักษะและประสบการณ์ของตนเอง หรือเรียนรู้จากผู้ใหญ่ และนำความรู้นั้นมาใช้ในการดำเนินชีวิต และถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบด้วยวิธีการต่าง ๆ กัน อาศัยความเชื่อตามขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นรวมทั้งความเชื่อและเคารพในสติปัญญาของบรรพบุรุษ เป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดเรียนรู้สืบต่อกันมา ดังที่สำนักคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2534) ได้กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) สะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคม และในสภาพสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบทอดกันมาเป็นวัฒนธรรม การดำเนินงานด้านวัฒนธรรม จึงต้องใช้ปัญญาค้นหาสิ่งที่มีอยู่เพื่อฟื้นฟู ประยุกต์

ประดิษฐ์เสริมสร้างสิ่งใหม่บนรากฐานสิ่งเก่าที่ค้นพบนั้น นักฟื้นฟู นักประยุกต์ และนักประดิษฐ์ คิดค้นทางวัฒนธรรมพื้นบ้านเหล่านี้ มีชื่อเรียกในเวลาต่อมาว่า “ปราชญ์ชาวบ้าน” หรือ “ผู้รู้ชาวบ้าน” และสติปัญญาที่นำมาใช้ในการสร้างสรรค์นี้เรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หรือ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ซึ่งสอดคล้องกับประเวศ วะสี (2536: 21) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดจากการส่งสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดทุกสาขา วิชาไม่แยกเป็นวิชาแบบเรียนที่เราเรียน แต่เป็นการเชื่อมโยงกันทุกรายวิชาทั้งที่เป็นเศรษฐกิจ ความเป็นอยู่การศึกษาและวัฒนธรรมจะผสมกลมกลืนเข้าด้วยกัน

จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญ เป็นสิ่งที่บรรพบุรุษในอดีตได้สั่งสม สร้างสรรค์ สืบทอดภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งถ่ายทอดเรื่องราวอันทรงคุณค่าเป็น อย่างมากต่อชุมชน แฝงไปด้วยข้อคิดและทัศนคติที่ดีส่งผลให้คนในท้องถิ่นเกิดความรัก ความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนและช่วยกันอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ต่อไป ในอนาคต จึงสามารถกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของ ท้องถิ่น

กระบวนการถ่ายทอดความรู้เป็นกระบวนการทางสังคมซึ่งดำเนินอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น มนุษย์จะซึมซับเอาวัฒนธรรมและลักษณะต่าง ๆ ของสังคมเข้าไปในโครงสร้างบุคลิกภาพของตน โดยการเรียนรู้และซึมซับนี้เกิดจากอิทธิพลของประสบการณ์และผ่านการทำงานของตัวแทนทาง สังคมหลังจากผ่านกระบวนการนี้บุคคลจะเริ่มยอมรับจนกระทั่งตัดสินใจทำตาม การถ่ายทอด ความรู้เป็นกระบวนการที่สำคัญในการพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคลในสังคม ซึ่งเกิดจากการที่ บุคคลได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มคนทั้งที่เป็นทางตรงและทางอ้อม ทำให้เกิดการเรียนรู้ ในการที่จะถ่ายทอดความรู้ ความคิดและแสดงพฤติกรรมของตน ตัวแทนที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดที่ สำคัญคือครอบครัว ซึ่งเป็นสถาบันแรกในการเข้าร่วมสังคมนั้น ๆ การถ่ายทอดความรู้นี้จะ เป็น กระบวนการที่ต่อเนื่องโดยบุคคลหนึ่ง ๆ จะได้รับการถ่ายทอดจากกลุ่มเพื่อน โรงเรียนสื่อบุคคล และกลุ่มอ้างอิง ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากผู้รับการถ่ายทอดไม่ได้สังกัดเป็นสมาชิก แต่มีอิทธิพลทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้หรือลอกเลียนแบบ เช่น พฤติกรรมของผู้แสดงโฆษณา ภาพยนตร์ โทรทัศน์ซึ่งกลุ่มอ้างอิงนี้จะช่วยให้บุคคลเรียนรู้และทำหน้าที่ถ่ายทอดวิธีการดำรงชีวิต ในสังคมแห่งวัฒนธรรมไปสู่บุคคลทำให้สามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงได้ (วันดี สมรัตน์, 2544: 110)

เครื่องจักสานเป็นหนึ่งในภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย ถือได้ว่าเป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านของไทยที่มีมาช้านานซึ่งส่วนใหญ่จะใช้วัสดุที่หามาได้ในพื้นที่ของตนเป็นวัตถุดิบในการผลิต เช่น หวาย ไม้ไผ่ ย่านลิเภา ฯลฯ โดยนำวัสดุเหล่านั้นมาผลิตเป็นเครื่องมือใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทางด้านประโยชน์ใช้สอยพื้นฐานในครัวเรือนเป็นสำคัญ เครื่องจักสานจึงเป็นสิ่งที่มีความจำเป็น และมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของคนไทยมา ยาวนานจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของหัตถกรรมท้องถิ่นที่มีการสร้างสรรค์และสืบทอดต่อเนื่องกันมา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งการออกแบบลวดลาย รูปทรง โครงสร้าง ตลอดจนการเลือกใช้วัสดุ พื้นบ้านได้อย่างเหมาะสมตามแต่ละท้องถิ่นนั้น ๆ ทำให้เครื่องจักสานพื้นบ้านของไทยมีเอกลักษณ์ เฉพาะแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่น ถือได้ว่าเครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมที่มีคุณค่าในตัวเอง เพราะใช้วัตถุดิบ ซึ่งมีความงามตามธรรมชาติในด้านคุณค่าทางหัตถกรรม เนื่องจากเป็น ผลิตภัณฑ์ที่ทำขึ้นด้วยมือซึ่งต่างจากผลิตภัณฑ์ในโรงงานจึงมีคุณค่าเฉพาะตัวในแต่ละชิ้น ซึ่งสอดคล้องกับ วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ (2532: 76) ที่กล่าวว่า เครื่องจักสานมีความสัมพันธ์กับมนุษย์ เนื่องจากเครื่องจักสานของไทยในภาคต่าง ๆ มีมากมายหลายชนิด และมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่ แตกต่างกันไป โดยลักษณะเฉพาะถิ่นของเครื่องจักสานเหล่านั้นสะท้อนให้เห็นถึงสภาพ ภูมิศาสตร์ของแต่ละท้องถิ่น สภาพการดำรงชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ตลอดจนการ นับถือศาสนาของกลุ่มชนที่ผลิตเครื่องจักสาน ดังนั้น เครื่องจักสานจึงเป็นศิลปหัตถกรรมที่มีคุณค่า ในฐานะที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

ประเทศไทยนั้นเรียกได้ว่าเป็นดินแดนของเครื่องจักสาน โดยเฉพาะภาคกลางถือได้ว่าเป็น แหล่งจักสานที่ใหญ่แห่งหนึ่ง ซึ่งรวมไปถึงเครื่องจักสานของอำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่ถือว่าเป็นแหล่งเครื่องจักสานที่เก่าแก่แห่งหนึ่งก็ว่าได้ ดังคำขวัญของอำเภอที่กล่าวว่า “หลวงพ่อ ปานเป็นศรี พุงนาเขียวขจี หัตถกรรมมากมี ตลาดดีบ้านแพน” จากคำขวัญดังกล่าวแสดงให้เห็นถึง ความสำคัญและเอกลักษณ์ของชุมชนเกี่ยวกับหัตถกรรมท้องถิ่นก็คือการทำตะกร้าหวายลายพิกุล ที่อยู่คู่กับวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมมายาวนาน

ตะกร้าหวายลายพิกุลถือว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญของหมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เนื่องจากใช้กรรมวิธีในการผลิตแบบโบราณ โดยใช้ช่างฝีมือ พื้นบ้านโดยแท้ แต่ใกล้สูญหายไปจากชุมชน เพราะหาผู้สืบทอดได้ยาก เนื่องจากการผลิตแต่ละ ชิ้นตอนมีความละเอียดอ่อน ต้องใช้ทักษะ ความชำนาญ ความอดทน แต่ตะกร้าหวายลายพิกุล

เป็นเหตุการณ์ที่มีความละเอียด ประณีต สวยงาม มีลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ จึงทำให้ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มเป็นที่สนใจของกลุ่มเป้าหมาย และยังได้รับการรับรองจากสถาบันต่าง ๆ อีกด้วย

ตะกร้าหวายลายพิกุลจัดว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมของหมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม และ การถ่ายทอดความรู้นั้นชาวบ้านได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นลักษณะการถ่ายทอด ความรู้ภายในครอบครัวจากพ่อแม่สู่ลูก ด้วยวิธีการบอกเล่า ทำให้ดูเป็นตัวอย่างและให้ลองฝึก ปฏิบัติตาม โดยไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร จากคำให้สัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชน ทำให้ทราบว่าเหตุการณ์ท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นมา ยาวนานกำลังจะสูญหายไป และมีโอกาสขาดผู้สืบทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในรุ่น ต่อไป เนื่องจากคนรุ่นปัจจุบันวัยหนุ่มสาวนิยมการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมมากกว่า จึงเหลือ แต่ผู้สูงอายุที่ว่างงานอยู่บ้านยังคงประกอบอาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุลอยู่แต่ก็มีจำนวนไม่ มาก หากขาดผู้สืบทอดกลุ่มนี้ไปก็อาจทำให้เหตุการณ์ท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลสูญ หายไปจากท้องถิ่นได้

ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดความรู้เหตุการณ์ท้องถิ่นการทำ ตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ว่ามี ขั้นตอนและวิธีการในการถ่ายทอดอย่างไร ซึ่งผลที่ได้จากการศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ เหตุการณ์ท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล สามารถนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเพื่อให้ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปเป็นแนวทางในการถ่ายทอดความรู้และอนุรักษ์เหตุการณ์ท้องถิ่น การทำตะกร้าหวายลายพิกุลให้คงอยู่กับชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้เหตุการณ์ท้องถิ่น การทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ประโยชน์ของการวิจัย

1. เทศบาลตำบลหัวเวียงและสถานศึกษาในชุมชนที่เกี่ยวข้องสามารถนำกระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น การทำตะกร้าหวายลายพิกลไปเป็นแนวทางการส่งเสริมและอนุรักษ์สู่เยาวชนรุ่นหลังต่อไป
2. สถานศึกษาอาชีวศึกษา ศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย และเทศบาลสามารถนำกระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกลไปปรับใช้ในการจัดการ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยนำไปจัดเป็นกิจกรรมเสริมหลักสูตรให้เหมาะสมกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่น
3. ครูประจำวิชา ครูวิชาชีพระดับที่เกี่ยวข้องสามารถนำวิธีการเรียนรู้ และกระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกลไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านพื้นที่

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกหมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นพื้นที่ในการศึกษา ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกพื้นที่กรณีศึกษาแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จึงมีเกณฑ์การคัดเลือกดังนี้

1. หัตถกรรมท้องถิ่นใช้กรรมวิธีในการผลิตแบบโบราณโดยช่างฝีมือพื้นบ้าน ที่ใกล้จะสูญหาย และหาผู้สืบทอดได้ยาก
2. ชาวบ้านในชุมชนมีการรวมกลุ่มช่างฝีมือพื้นบ้านที่มีความเชี่ยวชาญทางด้านหัตถกรรมท้องถิ่น
3. หัตถกรรมท้องถิ่นเป็นที่สนใจของกลุ่มเป้าหมายทั่วไป และเป็นที่ต้องการของตลาด

4. หัตถกรรมท้องถิ่นที่มีโครงการสืบทอดภูมิปัญญาโดยฝึกสอนให้แก่เยาวชนในท้องถิ่นและ
ผู้สนใจทั่วไป

5. หัตถกรรมท้องถิ่นได้รับการรองรับจากสถาบันต่าง ๆ คือ ได้รับคัดสรรให้เป็นสินค้าหนึ่ง
ผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลของตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จากเกณฑ์ดังกล่าวข้างต้นผู้วิจัยจึงได้เลือกกลุ่มตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้าน
กระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ ศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น การทำตะกร้าหวายลาย
พิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยผู้วิจัยทำการศึกษาข้อมูล
แบ่งออกได้ ดังนี้

1. บริบทชุมชนตำบลบ้านกระทุ่ม เป็นการศึกษาข้อมูลทั่วไปของชุมชนประกอบด้วย
 - 1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน
 - 1.2 ลักษณะทางกายภาพของชุมชน เช่น ที่ตั้ง อาณาเขต คมนาคม ประชากร
 - 1.3 สาธารณสุข
 - 1.4 การศึกษาของชุมชน
 - 1.5 สภาพเศรษฐกิจของชุมชน
 - 1.6 ศาสนา
 - 1.7 การเมืองการปกครอง
 - 1.8 อาชีพของคนในชุมชน
 - 1.9 ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน
2. กระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านการทำตะกร้าหวายลายพิกุล
 - 2.1 วัตถุประสงค์ที่ถ่ายทอด
 - 2.2 ผู้ถ่ายทอดความรู้

- 2.3 ผู้รับการถ่ายทอดความรู้
- 2.4 เนื้อหาที่ถ่ายทอดความรู้
- 2.5 วิธีถ่ายทอดความรู้
- 2.6 สถานที่ถ่ายทอดความรู้

ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการคัดเลือกกรณีศึกษาแบบเฉพาะเจาะจง โดยผู้วิจัยเลือกศึกษาข้อมูลจากสมาชิกในกลุ่มตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสองนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

1. ผู้ถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล มีคุณสมบัติดังนี้

- 1.1 เป็นผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้และสามารถถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการทำตะกร้าหวายลายพิกุลได้
- 1.2 เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากชุมชนให้เป็นช่างฝีมือพื้นบ้านการทำตะกร้าหวายลายพิกุลในการถ่ายทอดความรู้ให้กับเยาวชนและชาวบ้านในชุมชน
- 1.3 เป็นผู้ที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำตะกร้าหวายลายพิกุลได้ตลอดระยะเวลาในการดำเนินการวิจัย

2. ผู้รับการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล มีคุณสมบัติดังนี้

- 2.1 เป็นผู้ที่ได้ศึกษาและได้รับการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลจากผู้ถ่ายทอดความรู้
- 2.2 เป็นผู้ที่สามารถทำตะกร้าหวายลายพิกุลได้

2.3 เป็นผู้ที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำตะกร้าหวายลายพิกุลได้ตลอดระยะเวลาในการดำเนินการวิจัย

นิยามศัพท์

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ที่เกิดการสั่งสมถ่ายทอดสืบต่อกันมารุ่นต่อรุ่นจนเกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่ได้ผ่านกระบวนการสืบทอด พัฒนา และปรับปรุงให้เข้ากับวิถีการดำรงชีวิตในปัจจุบันของแต่ละท้องถิ่น

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ หมายถึง วิธีการหรือขั้นตอนโดยการส่งต่อความรู้ และองค์ความรู้ รวมถึงเจตคติที่ดีต่ออาชีพที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษรุ่นสู่รุ่นอย่างเป็นระบบ ประกอบไปด้วยวัตถุประสงค์ในการถ่ายทอดความรู้ ผู้ถ่ายทอดความรู้ ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ เนื้อหาที่ถ่ายทอดความรู้ วิธีการถ่ายทอดความรู้ และสถานที่ถ่ายทอดความรู้ ในการทำหัตถกรรมท้องถิ่นตะกร้าหวายลายพิกุล

หัตถกรรมท้องถิ่น หมายถึง การนำวัสดุจากธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น มาประดิษฐ์เป็นเครื่องมือ เครื่องใช้อันเกิดจากการสร้างสรรค์ของคนในท้องถิ่น เพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน สืบทอดต่อกันมายาวนานจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น

นิยามศัพท์เฉพาะ

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ หมายถึง วิธีการหรือขั้นตอนการถ่ายทอดความรู้เรื่องตะกร้าหวายลายพิกุล โดยมีลำดับขั้นตอนกระบวนการถ่ายทอดประกอบไปด้วย

1. **วัตถุประสงค์ในการถ่ายทอดความรู้** ในที่นี้หมายถึง สิ่งที่ต้องการให้ผู้เรียนหรือผู้รับการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล
2. **ผู้ถ่ายทอดความรู้** ในที่นี้หมายถึง ผู้ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้เรื่องการทำตะกร้าหวายลายพิกุลให้แก่สมาชิกในครอบครัว เครือญาติ และนักเรียนในสถานศึกษาของชุมชน

3. ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ ในที่นี้หมายถึง ผู้ที่ศึกษาความรู้และฝึกปฏิบัติการทำ ตะกร้าหวายลายพิกุล ได้แก่ สมาชิกในครอบครัว เครือญาติ และนักเรียนในสถานศึกษาของชุมชน

4. เนื้อหาที่ถ่ายทอดความรู้ ในที่นี้หมายถึง ความรู้ทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับขั้นตอนการทำ ตะกร้าหวายลายพิกุล ได้แก่ การเตรียมหวาย การจักหวาย การชักหวาย การขึ้นรองหรือแบบ การจักสาน การทำหูตะกร้า การทาน้ำมันชักเงา

5. วิธีการถ่ายทอดความรู้ ในที่นี้หมายถึง รูปแบบที่ใช้ในถ่ายทอดความรู้เรื่องการทำ ตะกร้าหวายลายพิกุล

6. สถานที่ถ่ายทอดความรู้ ในที่นี้หมายถึง บริเวณที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้การทำ ตะกร้าหวายลายพิกุล

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

การวิจัยเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังหัวข้อต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดความรู้
3. หัตถกรรมท้องถิ่น
4. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการอาชีวศึกษา
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความหมายของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ได้มีหน่วยงานและนักวิชาการนิยามความหมายต่าง ๆ ไว้ดังนี้

สามารถ จันทรสุรีย์ (2535: 72) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง การสืบทอดประสบการณ์จากอดีตถึงปัจจุบันที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย เป็นธรรมชาติของชาวบ้านที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ต่อกันมา เป็นลักษณะของความสัมพันธ์ภายใน โดยชาวบ้านกันเอง โดยคนนอกไม่เข้าไปบงการครอบงำ ทำให้สังคมชาวบ้านเป็นปึกแผ่นมั่นคง ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงหมายถึง พื้นฐานของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สั่งสมสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน

เสรี พงศ์พิศ (2536: 78-80) กล่าวว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นพื้นฐานความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบต่อกัน ทั้งทางตรงและทางอ้อมมีการสะสมสืบทอดต่อกัน เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการคิดเอง ทำเอง โดยสติปัญญาและอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ในการแก้ปัญหาเพื่อการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างเหมาะสม ซึ่งภูมิปัญญาเพื่อการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างเหมาะสม ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้อาจอยู่ในลักษณะนามธรรม เช่น โลกทัศน์ปรัชญาต่าง ๆ หรือรูปธรรม เช่น งานอาชีพศิลปกรรมต่าง ๆ ทั้งนี้ภูมิปัญญาจะสะท้อนถึงความสัมพันธ์ใน 3 ลักษณะที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต อันได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ในระหว่างงานกับคนและความสัมพันธ์ระหว่างคนอำนาจเหนือธรรมชาติ

กระทรวงศึกษาธิการ (2539: 2) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกตวิเคราะห์จนเกิดปัญญาและตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชนและในตัวของผู้นั้นเอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษา และนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกันเกิดการยอมรับ ถ่ายทอดและพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

อนุรักษ์ ปัญญาคุณวัฒน์ (2541: 18) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง รากฐานความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ของชาวบ้านที่ได้สั่งสมสืบทอดมาจากชุมชนอื่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังรวมความถึงองค์ความรู้ของชาวบ้านที่ได้พัฒนาขึ้นให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปของชาวบ้าน

กฤษณา วงษาสันต์ (2542: 253) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง ความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษหรือถ่ายทอดต่อกันจากสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน เช่น จากสถาบันครอบครัว ความเชื่อ และศาสนา การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสถาบันทางสังคม

นิคม ชมภูหลง (2542: 131) กล่าวถึงความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่นที่ใช้ในการแก้ไขปัญหาหรือดำเนินชีวิต โดยได้รับการถ่ายทอดและกลั่นกรองเป็นระยะเวลายาวนาน

นันทสาร สีสลับ (2542: 18) กล่าวว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความสามารถ ทักษะ และเทคนิค อันเกิดจากการสะสมองค์ความรู้ มวลรวมทุกด้านที่ผ่านกระบวนการสืบทอด ปรับปรุง พัฒนาและเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดี ในการสร้างผลงาน แก้ไขปัญหา และพัฒนาวิถีชีวิตของชาวบ้านได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

ศักดิ์ชัย เกียรตินาคินทร์ (2542: 9) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ความสามารถของชุมชนที่สั่งสมสืบทอดกันมานาน เป็นความจริงแท้ของชุมชนเป็น ศักยภาพที่จะใช้แก้ปัญหา จัดการปรับตัว เรียนรู้ และถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างผาสุก เป็นแก่นของชุมชนที่จรรโลงความเป็นชาติให้อยู่รอดจากทุกขพิบัติทั้งปวง

เอี่ยม ทองดี (2542: 60) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่เป็นความรู้ ความคิด ความสามารถ ความเห็น ความเชื่อ ความนิยม ความฉลาดรอบคอบในสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน วิถีชีวิต การป้องกันรักษาโรคภัยไข้เจ็บและการใช้ภาษาที่เกิดขึ้น สั่งสม พัฒนาและใช้ประโยชน์สืบต่อจนเป็นมรดกตกทอดของพื้นบ้านมาแต่โบราณ

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2543: 1) ได้ให้ความหมายภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง แบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าแสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคล และสังคม ซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติสืบต่อกันมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคลหรือทรัพยากรความรู้ก็ได้

สุนทร เกตุสุขาวดี (2552: 13) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านที่ได้จากการคิดได้เอง ทำเอง หรือเรียนรู้จากผู้ใหญ่ และนำความรู้นั้นมาใช้ในการดำเนินชีวิต และถ่ายทอดความรู้จากคนหนึ่งไปสู่คนอื่นหนึ่งอย่างต่อเนื่องด้วยวิธีการต่าง ๆ กัน โดยอาศัยความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น รวมทั้งความเชื่อและเคารพในสติปัญญาของบรรพบุรุษ เป็นพื้นฐานในการถ่ายทอด เรียนรู้สืบต่อกันมา

โกวิท พวงงาม (2553: 398) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หมายถึง กระบวนการค้นคว้าหรือองค์ความรู้ของคนหรือกลุ่มคนในถิ่นใดถิ่นหนึ่ง อันเกิดจากการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษหรือจากประสบการณ์ที่ผ่านการกลั่นกรองสั่งสม คัดวิเคราะห์และนำมาใช้จนบังเกิดผล โดยอาศัยการเรียนรู้ที่มีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตเป็นรากฐานของความรู้ชาวบ้านที่มีลักษณะเป็นนามธรรม

เทิดชาย ช่วยบำรุง (2554: 40) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ของคนในท้องถิ่น ซึ่งได้มาจากประสบการณ์และความคิดริเริ่มของคนในท้องถิ่น รวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษ สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นระหว่าง การสืบทอดมีการปรับ ประยุกต์และเปลี่ยนแปลง พัฒนา สูญสลายหายไปบ้างและเกิดเป็นความรู้ใหม่ตามยุคสมัย หรืออาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการใช้ภูมิปัญญาหรือความรู้ในท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นซึ่งเป็นความรู้ชุดใหม่

จากการศึกษานิยามเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นข้างต้น ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ที่เกิดการสั่งสมถ่ายทอดสืบทอดกันมารุ่นต่อรุ่นจนเกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่ได้ผ่านกระบวนการสืบทอด พัฒนา และปรับปรุงให้เข้ากับวิถีการดำรงชีวิตชีวิตในปัจจุบันของแต่ละท้องถิ่น

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2534: 25) ได้กล่าวถึงลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่น ไว้ดังนี้

1. ภูมิปัญญา เป็นความรู้เกี่ยวกับเรื่องใด ๆ หรือหน่วยสังคมใด ๆ เป็นข้อมูล เป็นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ เกี่ยวกับผู้หญิงผู้ชาย ประเภทครอบครัวของสังคมนั้น
2. ภูมิปัญญา เป็นความรู้เกี่ยวกับเรื่องใด ๆ ของสังคมนั้น มีความเชื่อแต่ยังไม่มีข้อพิสูจน์ยืนยันว่าถูกต้อง เช่น เรื่องนรก สวรรค์ ตายแล้วไปไหน

3. ภูมิปัญญา คือ ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ปัญหา หรือป้องกันปัญหาเกี่ยวกับหน่วยสังคมหนึ่งสังคมใด ตัวอย่างครอบครัว เช่น ความสามารถในการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นในครอบครัว

4. ภูมิปัญญาทางวัตถุ ในหน่วยสังคมใด ๆ ตัวอย่าง เช่น เรือขนบ้านช่อง เครื่องใช้สอยต่าง ๆ ในครอบครัว ทำให้ครอบครัวมีความสะอาด สะดวกสบายตามสภาพ

สามารถ จันทรสุริย์ (2534: 12) ได้แบ่งลักษณะภูมิปัญญาไว้ 2 แบบ คือ

1. ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวิตทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำรงชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่า และความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะดนตรี และอื่น ๆ ภูมิปัญญาเหล่านี้สะท้อนออกมาเป็น 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ

2.1 ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกัน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลกสิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ

2.2 ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคมหรือในชุมชน

2.3 ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย
สัญญา

เอนก นากะบุตร (2536) ได้แบ่งลักษณะความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 3 ประการ คือ

1. มีความรู้และภูมิปัญญาของชาวบ้านที่เอื้ออำนวย ชี้นำและเป็นทางเลือกที่เหมาะสมต่อสภาวะท้องถิ่นและเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่เข้ามากระทบ

2. ความรู้ ภูมิปัญญาและระบบคุณค่าต่าง ๆ ได้รับการประยุกต์ (Reproduction) และสืบสานอย่างต่อเนื่อง โดยสมาชิกของชุมชนด้วยระบบการเรียนรู้หลายรูปหลายลักษณะผ่านทาง ประเพณี พิธีกรรม ตัวบุคคลและการปฏิบัติซ้ำ มีการเลือกสรรและผสมผสานกับความรู้ที่เข้ามาจากภายนอก

3. ผู้นำปัญญาชนชาวบ้าน นักเทคนิคพื้นบ้าน เครือข่ายของบุคคลและองค์กรชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ คือ สถาบันสำคัญของกระบวนการปฏิบัติซึ่งมีบทบาทในการพัฒนา การพิทักษ์ปกป้องชุมชนและขยายแนวร่วมในการพัฒนาชุมชน

นิตี เอียวศรีวงศ์ (2536: 3) ได้แบ่งความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 4 ประการ คือ

1. ความรู้และระบบความรู้ ภูมิปัญญาไม่ใช่สิ่งที่เกิดแวบขึ้นมาในหัว แต่เป็นระบบความรู้ที่ชาวบ้าน มองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เป็นระบบความรู้ที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ฉะนั้นในการศึกษาเข้าไปดูว่าชาวบ้าน “รู้อะไร” อย่างเดียวไม่พอต้องศึกษาด้วยว่าเขาเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นอย่างไร

2. การสั่งสมและการกระจายความรู้ ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสม และกระจาย ความรู้ ความรู้นั้น ไม่ได้ลอยอยู่เฉย ๆ แต่ถูกนำมาบริการคนอื่น เช่น หมอพื้นบ้าน ชุมชน สั่งสมความรู้ทางการแพทย์ไว้ในตัวคน ๆ หนึ่ง โดยมีกระบวนการที่ทำให้เขาสั่งสมความรู้ เราควรศึกษาด้วยว่ากระบวนการนี้เป็นอย่างไร หมอคนหนึ่งสามารถส่งหมอคนอื่นต่อมาได้อย่างไร

3. การถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาชาวบ้านไม่ได้มีสถาบันถ่ายทอดความรู้แต่มีกระบวนการถ่ายทอดที่ ซับซ้อน ถ้าเราต้องการเข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่น เราต้องเข้าใจกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งด้วย

4. การสร้างสรรค์และปรับปรุง ระบบความรู้ของชาวบ้านไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่แต่ถูกปรับเปลี่ยน ตลอดมา โดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้านเอง เรายังขาดการศึกษาว่าชาวบ้านปรับเปลี่ยนความรู้ และระบบความรู้เพื่อเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างไร

ประเวศ วะสี (2538: 20-23) ได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นดังนี้

1. มีความจำเพาะกับท้องถิ่นภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่สะสมมาจากประสบการณ์ ความชัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่งจึงมีความสอดคล้องกับเรื่องราวของท้องถิ่น
2. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง หมายถึง มีความเชื่อมโยงระหว่างกาย ใจ และ สิ่งแวดล้อม ที่เชื่อมสัมพันธ์ทั้งนามธรรมและรูปธรรมเพื่ออัตถประโยชน์สูงสุด
3. มีความมุ่งเน้นการให้ความสำคัญกับจริยธรรมมากกว่าวัตถุ ด้วยว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีวัฒนธรรมเป็นรากฐานไม่ใช้วิทยาศาสตร์ ทั้งยังให้ความสำคัญกับผู้อาวุโส ให้การเคารพผู้อาวุโส คือ เป็นการให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ด้วยความเชื่อว่าผู้สูงอายุมีประสบการณ์มากกว่านั่นเอง

นิคม ชมภูหลง (2542: 131) ได้แบ่งลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 4 ประการ คือ

1. ประสบการณ์ของชาวบ้านที่ค้นพบและนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ ความคิด ค่านิยมต่าง ๆ เช่น คำสอนของศาสนา ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร เป็นต้น
2. สิ่งที่ชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ความคิด ในวรรณกรรมต่าง ๆ เช่น เพลงชาวบ้าน นิทานพื้นบ้าน ศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ เพลงกล่อมเด็ก ภาษิต การละเล่นต่าง ๆ เป็นต้น
3. การประกอบอาชีพโดยอาศัยหลักการพึ่งตนเองเป็นการอาศัยธรรมชาติ ไม่พึ่งพาปัจจัยภายนอก แต่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย เช่น การปลูกพืชแบบเกษตรธรรมชาติ การทอผ้า การจักสาน เป็นต้น
4. การประกอบอาชีพที่เกิดจากการผสมผสานความรู้เดิมกับความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น การนวดข้าว การก่อสร้าง และการหล่อโลหะ เป็นต้น

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544: 45-46) ได้แบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น 4 ลักษณะ คือ

1. ความเชื่อและโลกทัศน์ ที่บ่งบอกลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ เห็นธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์ด้วยกัน
2. วิธีการดำรงชีวิต การแก้ปัญหาและการปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมและกระแสความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม
3. ศิลปกรรม และประติมากรรม ในรูปเครื่องมือ ของใช้ ศิลปวัตถุ ที่มีแรงบันดาลใจจากสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมตามพื้นภูมิที่หลากหลายระหว่างภูมิภาค
4. กระบวนการและพฤติกรรมการเรียนรู้ การถ่ายทอดภูมิปัญญาและประสบการณ์การให้การศึกษาอบรม และการแก้ปัญหาตามพื้นฐานวัฒนธรรมและปรัชญาของชาวบ้าน

พรชัย กาพันธ์ (2545: 5-6) กล่าวว่า ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นมี 4 ประการ คือ

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีวัฒนธรรมเป็นฐาน ไม่ใช่วิทยาศาสตร์
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีบูรณาการ
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง
4. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

พัชรินทร์ สิริสุนทร (2550: 18) กล่าวว่า ลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญา มี 2 ประการ คือ ลักษณะของภูมิปัญญาที่เป็นนามธรรม ได้แก่ กระบวนการคิด โลกทัศน์ ค่านิยม ความเชื่อ คุณค่า และความหมายที่คนให้แก่สรรพสิ่งต่าง ๆ รอบตัว ตลอดจนปรัชญาในการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของบุคคล เช่น การเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้น และลักษณะภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ผลผลิตขององค์ความรู้ของคนในสังคมนั้น ๆ เช่น ศิลปหัตถกรรม รูปแบบการทำเกษตรกรรม ดนตรี อุปกรณ์ เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น

กนกพร ฉิมพลี (2555: 14) ภูมิปัญญา มี 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัตถุและการกระทำทั้งหลายและอีกลักษณะหนึ่งที่เป็นนามธรรม คือ ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ หรือแนวทางในการแก้ปัญหาและป้องกันปัญหา รวมทั้งการสร้างความสุขสงบให้กับชีวิตมนุษย์นั่นเอง นอกจากนี้ ภูมิปัญญาจะต้องประกอบด้วยกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ ซึ่งจะทำให้เกิดความเข้าใจในเรื่องภูมิปัญญา และรู้ว่าภูมิปัญญามีลักษณะเป็นการผสมผสาน การเรียนรู้จากที่มาจากความรู้ที่หลากหลาย โดยไม่ยึดติดอยู่กับความรู้ชนิดใดชนิดหนึ่งอย่างเดียว และการเรียนรู้ต้องมีการกระทำอย่างต่อเนื่อง จึงเรียกว่าเป็น Situated Knowledge นั่นคือ ต้องเป็นสถานการณ์ที่มีกระบวนการต่อเนื่อง และต้องมีการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ด้วยความสามารถของตนเอง เข้าใจโลก และมีความสามารถในการปรับตัวพร้อม ๆ กับมีจุดยืนที่หนักแน่นมั่นคงในทางที่ดีงามและถูกต้อง

ที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาชาวบ้านมีที่มาจากการที่ชาวบ้านได้ลั่นกรองจากประสบการณ์ตรงในวิถีชีวิตของตนเอง ประสบการณ์ที่ร่วมกันชุมชน ที่มีการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ หรือที่เรียกว่า มรดกทางวัฒนธรรมของหมู่บ้าน เป็นประสบการณ์และภูมิปัญญาที่คนรุ่นก่อนกลั่นกรองจากชีวิตเอาไว้แล้วส่งผ่านให้กับคนรุ่นหลัง ซึ่งสามารถสรุปที่มาของภูมิปัญญาชาวบ้านตามแนวคิดของ วิจิต นันทสุวรรณ (2542: 10-11) ที่แบ่งที่มาไว้ 3 ประการ คือ

1. ภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จากการใช้ชีวิตในธรรมชาติ เนื้อหาของภูมิปัญญาเป็นเรื่องราวอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตและธรรมชาติ ออกมาในรูปของกฎเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติ และเป็นข้อห้ามมิให้ชาวบ้านปฏิบัติ เช่น ความเชื่อต่อธรรมชาติต่าง ๆ ในรูปของ ผี ที่ทำให้เกิดภาวะสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ
2. ภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์การอยู่ร่วมกัน มีพฤติกรรมตามแบบแผนทางสังคม มีกฎเกณฑ์บอกอย่างนั้นดี อย่างนี้ไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์การอยู่ร่วมกันโดยมีค่านิยมใจกลางอยู่ที่การมีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุขเป็นหลัก มีความเข้าใจอนิจจังของชีวิตเป็นแก่นสูงสุด
3. ภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น ประสบการณ์ในการทำมาหากิน

การรักษาโรค เป็นต้น สำหรับการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านนั้น ชาวบ้านได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้ ประสบการณ์ เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอด มีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งตลอดมา ด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมแต่ละท้องถิ่น โดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อถือผีสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดการเรียนรู้สืบทอดกันมา โดยมีการจำแนกการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ 2 ลักษณะ คือ การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก ที่มีการถ่ายทอดแบบง่าย ไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การเล่นปริศนาคำทาย เป็นต้น และการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ มักถ่ายทอดในหลากหลายรูปแบบ เช่น บอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีการ แต่งานของทุกท้องถิ่นที่มีขั้นตอน มีคำสอนคู่บ่าวสาวอยู่ทุกครั้ง รวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษ ก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดออกมาในรูปแบบการบันเทิงที่สอดแทรกในกระบวนการและเนื้อหา เช่น คำขอ คำคร่ำว่ำ คำอ้อ เป็นต้น

องค์ประกอบของภูมิปัญญา

เอี่ยม ทองดี (2542: 5-6) ได้กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญามีลักษณะเป็นนามธรรมอย่างน้อยต้องประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ คือ

1. ความคิดเป็นสิ่งที่ติดตัวมาตั้งแต่กำเนิดที่เรียกว่า Cognitive System ซึ่งประกอบด้วยระบบประสาท ระบบสมอง และต่อมต่าง ๆ ทำหน้าที่คิดให้แก่ร่างกาย และนักมานุษยวิทยาเชื่อว่าทำงานอยู่นอกเหนือจากบงการของร่างกาย หมายถึง ทั้งส่วนที่เป็นจินตนาการและผลของการวิเคราะห์และสังเคราะห์จากสภาพแวดล้อม ทั้งทางธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรม ซึ่งความคิดดังกล่าวนี้จะเป็นแหล่งสำคัญหรือที่มาของความรู้อันเป็นองค์ประกอบของภูมิปัญญาในลำดับถัดไป

2. ความรู้ มีการนำมาใช้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น องค์ความรู้ ภูมิรู้ ปรากฏอยู่ในแนวคิด ทฤษฎีหลายที่ เช่น ทฤษฎีญาณวิทยา ว่าด้วยทฤษฎีแห่งความรู้ สืบค้นกำเนิดแห่งความรู้และธรรมชาติของความรู้ หากคำตอบว่าตรงกับความเป็นจริงหรือไม่ หรือว่าความรู้เป็นเพียงการพิจารณาเทียบเคียง ซึ่งไม่ตรงกับข้อเท็จจริงและยังสืบค้นความรู้เรื่องกาล (Time) อวกาศ (Space)

เนื้อหา (Substance) สัมพันธภาพ (Relation) และความเป็นเหตุเป็นผล (Causality) หรือความรู้ เป็นสิ่งที่ใช้แสดงหรือยืนยันสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งนักปราชญ์หลายคนได้จัดองค์ความรู้เป็นหมวด ๆ (Category) ความรู้หรือองค์ความรู้เป็นส่วนหนึ่งขององค์ประกอบภูมิปัญญาที่กล่าวข้างต้น

3. ความเชื่อ เป็นพื้นฐานสำคัญยิ่งของสังคมมนุษย์ มนุษย์แต่ละกลุ่มมีความเชื่อแตกต่างกันไป ความเชื่อคือความศรัทธา หรือความยึดมั่นถือมั่นที่เป็นแกนสำคัญในการดำเนินชีวิตและความมั่นคงของสังคม ความเชื่อมีอยู่หลายระดับ ทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวันอันเป็นความเชื่อโดยทั่วไป และความเชื่อที่เกี่ยวกับจิตวิญญาณ โลกนี้ โลกหน้า ความดี ความชั่ว นรก สวรรค์ บาปบุญคุณโทษ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งในภูมิปัญญา

4. ค่านิยม คือ สิ่งที่คนสนใจ คนปรารถนาอยากจะได้ คนปรารถนาอยากจะมีอยากจะเป็นที่ยกย่องสรรเสริญ หรือเป็นสิ่งที่บังคับต้องทำ ต้องปฏิบัติ มีความรัก และมีความสุข เมื่อเห็นหรือได้สิ่งเหล่านั้นมา ค่านิยมจึงเป็นพื้นฐานของการจัดรูปแบบพฤติกรรมที่ปรากฏอยู่ภายในและแสดงออกเป็นพฤติกรรมในลักษณะต่าง ๆ ทางกาย วาจา และความคิดค่านิยม โดยสรุปก็คือ สิ่งในกลุ่มสังคมกลุ่มหนึ่ง ๆ เห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีมีค่าควรแก่การกระทำน่ายกย่อง หรือเห็นว่าถูกต้องดีงาม ค่านิยมเป็นพื้นฐานสำคัญทางภูมิปัญญาเป็นบ่อเกิดพฤติกรรมของบุคคลแต่ละสังคม

5. ความเห็น คือ ภาระที่เกิดขึ้นหลังจากบุคคลหรือชุมชนได้พิจารณาและใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้วจึงลงมติตัดสินใจว่าควรแสดงออกในลักษณะอย่างไร เช่น เห็นด้วย ทำตาม ยอมรับ ปฏิเสธ ร่วมมือ กระทำหรือดำเนินการ ฯลฯ ด้วยเห็นว่าดี ชั่ว เหมาะสมไม่เหมาะสม เป็นบาป เป็นบุญ เป็นต้น ซึ่งเป็นในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นภูมิปัญญาประการหนึ่งที่มีผลสำคัญยิ่งต่อพฤติกรรมที่แสดงออกมาทั้งกาย วาจา และจิตใจ

6. ความสามารถ หมายถึง ศักยภาพและประสิทธิภาพที่มีอยู่ภายในบุคคลหรือชุมชนในการที่จะจัดการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ในลักษณะเดียวกับสิ่งที่เรียกว่า “พรสวรรค์” ซึ่งเป็นผลมาจากลักษณะทางกายและจิตใจร่วมกัน โดยแต่ละคนหรือแต่ละชุมชนย่อมจะต้องต่างกันไป เป็นต้นว่า การที่บางคนสามารถปาฐกถาได้ดี ลำดับเนื้อหา และการแสดงออกทุกอย่างเป็นที่น่าชื่นชม ซึ่งถือว่าเป็นผลมาจากความสามารถที่มีอยู่ภายในของบุคคลนั้น ๆ ความสามารถจึงเป็นภูมิปัญญาประการหนึ่ง

7. ความฉลาดไหวพริบ หมายถึง ทักษะที่ปรากฏอยู่ในจิตใจ หรือจิตวิญญาณเป็นสิ่งที่สามารถนำมาใช้แก้ไข ป้องกัน ควบคุมและคุ้มครองเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่ให้เกิดเป็นปัญหาขึ้น หรือให้เป็นไปตามที่ตนเองหรือชุมชนต้องการ

ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

รัตนะ บัวสนธ์ (2535: 5) ได้แบ่งประเภทภูมิปัญญาไว้ 3 ประเภท คือ

1. ภูมิปัญญาที่เกิดจากการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ หมายถึง การที่คนในชุมชนท้องถิ่นจัดวางอธิบายตนเองกับธรรมชาติในลักษณะการพึ่งพาพิธีกรรมต่าง ๆ
2. ภูมิปัญญาที่เกิดจากการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับงาน หมายถึง การที่คนประพฤติปฏิบัติตัวกันทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นได้ในรูปของคำสอนหรือวิถีประเพณีของชุมชน
3. ภูมิปัญญาที่เกิดจากการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการทำมาหากิน ได้แก่ การประกอบอาชีพ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการดำรงชีพ อาทิ การทำเกษตรแบบผสมผสาน วนเกษตร การรักษาโรค การใช้น้ำ การอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชน เป็นต้น

ทัศนีย์ ทองไชย (2542: 29) ได้จัดแบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เนื่องจากมนุษย์ไม่อาจอยู่อย่างโดดเดี่ยวตามลำพัง จำเป็นต้องอยู่รวมกันเป็นสังคมในชุมชน ดังนั้นจึงมีการพบปะสังสรรค์ร่วมกันและเพื่อให้ชุมชนแต่ละชุมชนอยู่อย่างสันติและสงบสุขจึงจำเป็นต้องมีการจัดระบบในการอยู่ร่วมกัน เพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติร่วมกัน เช่น คติ ความเชื่อ ซึ่งเป็นสิ่งต้องห้ามหรือห้ามไม่ให้กระทำเพราะเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม ไม่ดี ไม่ควรกระทำ ถ้าทำไปจะเป็นบาปเป็นคนชั่ว

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เนื่องจากมนุษย์อยู่กับธรรมชาติในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ มนุษย์จึงจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น และสามารถปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมกับการดำรงชีวิตของคนในชุมชน เช่น การประกอบอาชีพภายในท้องถิ่นซึ่งเป็นการทำมาหากินของคนในท้องถิ่นเพื่อการดำรงชีวิตที่ดี การรักษาโรคด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นและความเชื่อ

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับประสบการณ์ เป็นสิ่งที่คนในชุมชนได้พบเห็นจากประสบการณ์ของชาวบ้านเอง หรือจากประสบการณ์ที่พบเห็นจากสังคมภายนอกชุมชน ซึ่งปรากฏเป็นหลักฐานแล้วนำมาถ่ายทอดโดยการบอกเล่าบันทึก

รุ่ง แก้วแดง (2543: 206-208) ได้แบ่งประเภทภูมิปัญญาไทยไว้ 11 สาขา ดังนี้

1. สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้

2. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิตเพื่อชะลอการนำเข้าตลาด เพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม

3. สาขาแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดนเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้

4. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา การใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

5. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการสะสมและบริการกองทุนและธุรกิจในชุมชนทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

6. สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม

7. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น

8. สาขาการจัดการองค์กร หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานองค์กรชุมชนต่าง ๆ ให้สามารถพัฒนาและบริหารองค์กรของตนเองได้ตามบทบาทหน้าที่ขององค์กร เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น

9. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานเกี่ยวกับภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทยและการใช้ ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท

10. สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถในการประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ความเชื่อ และประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม

11. สาขาการศึกษา หมายถึง ความสามารถในการถ่ายทอดการอบรมเลี้ยงดูการบ่มเพาะ การสั่งสอน การสร้างสื่อและอุปกรณ์การวัดความสำเร็จ

อรพิน ภาคผล (2548: 13) ได้กล่าวถึงประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า สามารถจำแนกประเภทตามลักษณะได้ 10 ประเภท ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับความเชื่อและศาสนา ภูมิปัญญานี้จะมีลักษณะแตกต่างไปในแต่ละท้องถิ่นเนื่องจากพื้นฐานความเชื่อในศาสนาที่แตกต่างกัน สำหรับภูมิปัญญาของไทย ซึ่ง

เกี่ยวกับความเชื่อในพระพุทธศาสนาเป็นหลักนั้นได้มีส่วนสร้างสรรค์สังคม โดยมีการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมจนกลายเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรม ประเพณีและพิธีกรรมเป็นสิ่งที่ดีงามที่คนท้องถิ่นสร้างขึ้นมาโดยเฉพาะเป็นการเพิ่มขวัญกำลังใจในสังคม ภูมิปัญญาประเภทนี้มีความสำคัญ ๗ ในประเทศไทยล้วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของคนในสังคมแทบทั้งสิ้น

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับกับศิลปะพื้นบ้านเป็นการสร้างสรรค์งานศิลปะ โดยการนำเอาทรัพยากรที่มีมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน หลังจากนั้นได้พัฒนาสืบทอดโดยพัฒนาอย่างไม่ขาดลักษณะที่มีคุณค่าเฉพาะถิ่น

4. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับอาหารและผักพื้นบ้านนอกจากมนุษย์จะนำเอาอาหารมาบริโภคเพื่อความอยู่รอดแล้วมนุษย์ยังได้นำเอาเทคนิคการถนอมอาหาร และการปรุงอาหารมาใช้เพื่อให้อาหารที่มีมากเกินความต้องการสามารถเก็บไว้บริโภคเป็นเวลานาน ซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาอีกประเภทหนึ่งที่สำคัญต่อการดำเนินชีวิต

5. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการละเล่นพื้นบ้าน การละเล่นถือว่าเป็นการผ่อนคลาย โดยเฉพาะในวัยเด็ก ซึ่งชอบความสนุกสนานเพลิดเพลิน ภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยส่วนใหญ่จะใช้อุปกรณ์ในการเล่นที่ประดิษฐ์มาจากวัสดุธรรมชาติ และรู้จักปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมอย่างกลมกลืน

6. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ประเทศไทยมีวัฒนธรรมที่หลากหลาย ซึ่งเกิดจากการสร้างสรรค์ของแต่ละภาคที่ปรากฏอยู่ทั่วไป เช่น สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงเทคนิค ความคิด ความเชื่อ ของบรรพบุรุษได้เป็นอย่างดี

7. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับเพลงพื้นบ้าน ภูมิปัญญาประเภทนี้ส่วนมากจะแสดงออกถึงความสนุกสนานและยังเป็นคติสอนใจสำหรับคนในสังคม ซึ่งมีส่วนแตกต่างกันออกไปตามโลกทัศน์ของคนในภาคต่าง ๆ

8. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับสมุนไพรและตำรายาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาประเภทนี้เกิดจากการการส่งสืบทอดประสบการณ์ของคนในอดีตและถ่ายทอดให้คนรุ่นหลัง เพราะถือว่าเป็นปัจจัยสี่ที่มีความจำเป็นสำหรับมนุษย์ หากได้รับการพัฒนาและส่งเสริมการวิจัยจะเป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจและทางสังคมในอนาคตได้

9. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับประดิษฐ์กรรมและหัตถกรรมพื้นบ้าน เทคโนโลยี และสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่เกิดจากภูมิปัญญาของคนไทยในแต่ละภาคนี้ ถือเป็นประดิษฐ์กรรมและหัตถกรรมชั้นเยี่ยม ซึ่งปัจจุบันยังไม่ได้ได้รับความสนใจในการพัฒนาและส่งเสริมภูมิปัญญาประเภทนี้เท่าที่ควร หากเป็นการเรียนรู้และสืบทอดความคิดเกี่ยวกับประดิษฐ์กรรมและหัตถกรรมแก่เยาวชนจะเป็นการรักษาภูมิปัญญาที่สำคัญของบรรพบุรุษได้อีกทางหนึ่ง

10. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมในการดำรงชีวิต เพื่อแก้ปัญหาหรืออ่อนน้อมเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในการเพาะปลูกและเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ดังจะเห็นได้จากพิธีกรรมเกี่ยวกับเกษตรกรรมทั่วทุกภูมิภาค

แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดความรู้

แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้

วิกอร์ ตันทวุทโธ (2536: 106-107) ได้กล่าวว่า มนุษย์มีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา มีความสามารถทางด้านการติดต่อสื่อสารการเคลื่อนไหวทางสรีระในลักษณะต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสามารถทางด้านสติปัญญา ความรู้สึกนึกคิด ซึ่งช่วยให้มนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมมากที่สุด และยังช่วยให้มนุษย์สามารถถ่ายทอดค่านิยมทางสังคมหรือค่านิยมของตนเองจากคนหนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่งได้ จึงเกิดเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเรียกว่า การเรียนรู้ อาจจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภท คือ การเรียนรู้ที่ไม่มีรูปแบบ และการเรียนรู้ที่มีรูปแบบ 1) การเรียนรู้ที่ไม่มีรูปแบบ เป็นกระบวนการที่บุคคลมีการปฏิสัมพันธ์กับระบบสังคมและวัฒนธรรม บุคคลสามารถพัฒนาทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต ค่านิยม เจตคติ ประเพณีอันเหมาะสมในวัฒนธรรมหนึ่งโดยอาศัยกระบวนการทางสังคม ซึ่งเป็นตัวกำหนดลักษณะการดำรงชีวิตของแต่ละบุคคล เป็นการเรียนรู้ที่ไม่มีรูปแบบ โดยทั่วไปเป็นการเรียนรู้สิ่ง

ต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน 2) การเรียนรู้ที่มีรูปแบบนั้น เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ที่มีลักษณะ
แน่นอนและมักจะเกิดขึ้นภายในสถาบันที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคมที่เรียกว่า สถาบันการศึกษา
เช่น โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย

ทองพล ภูมิพัฒน์ (2540: 77) ได้ให้ความหมายการเรียนรู้ว่า หมายถึง ขบวนการที่ทำให้
พฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อันเป็นผลมาจากประสบการณ์และการปฏิบัติฝึกฝน พฤติกรรม
ดังกล่าวจะต้องมีความคงทนถาวรพอสมควร ไม่ใช่พฤติกรรมที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากภาวะ
พิชยาหรืออุบัติเหตุต่าง ๆ การเรียนรู้เป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะคนเรามีการเรียนรู้นับแต่เกิด
จนกระทั่งตาย

กาญจนา เกียรติฉัตร (2546: 14) ได้กล่าวว่า การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลง
พฤติกรรมโดยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสติปัญญา อารมณ์ สภาพร่างกายกับสภาพแวดล้อม
ซึ่งแสดงออกทางความคิด การกระทำ ความรู้สึกและประสบการณ์ของมนุษย์

เพียงเพ็ญ อ่อนแก้ว (2546: 26) ได้กล่าวไว้ว่า การเกิดการเรียนรู้ที่เกิดจากสภาพการณ์
ทางธรรมชาติ และการเรียนรู้ที่เกิดจากสภาพแวดล้อมทางสังคมจะเป็นการเรียนรู้โดยบังเอิญ
อาจกล่าวได้ว่าเป็นการเรียนรู้ตามอัธยาศัย ส่วนการเรียนรู้ที่เกิดจากสภาพการจัดการเรียนการสอน
สอนอาจจัดได้ว่าเป็นการเรียนรู้ศึกษาในระบบโรงเรียน และการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียน

ส่วนองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้มี 3 ประการ ดังนี้ (วรรณิ ลิ้มอักษร,
2541: 53-54)

1. ตัวผู้เรียน เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของการเรียนรู้แม้จะจัดการเรียนรู้ให้ดีสัก
เพียงใดก็ตามถ้าไม่มีการเรียนรู้เกิดขึ้น การเรียนรู้แต่ละคนสามารถเรียนรู้ได้มากน้อยเพียงใด
ย่อมขึ้นอยู่กับความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านต่าง ๆ ของผู้เรียนซึ่งขึ้นอยู่กับ

1.1 อายุ บุคคลเมื่ออายุมากขึ้นย่อมเป็นสิ่งที่แน่นอนว่า จะมีประสบการณ์เพิ่มมากขึ้น
จะมีความสามารถทางร่างกาย สามารถทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้ดี ลักษณะการถ่ายทอดการเรียนรู้

อาจจะเป็นการถ่ายทอดทางบวก ทางลบ หรืออาจเป็นศูนย์ก็ได้ (อุบลรัตน์ เพ็งสทิธย์, 2530: 230-231)

1.2 ความสามารถทางสมอง เป็นความสามารถที่จะนำเอาประสบการณ์ในอดีตมาใช้ อย่างมีประสิทธิภาพนั้น ขึ้นอยู่กับความสามารถทางสมองของแต่ละบุคคลด้วย

1.3 ความตั้งใจที่จะเรียนรู้ การที่ผู้เรียนมีความตั้งใจที่จะเรียนรู้ นั้นแสดงว่าผู้เรียนเกิด แรงจูงใจที่จะแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ เมื่อเกิดแรงจูงใจที่จะเรียนก็จะมีส่วนช่วยทำให้การเรียนรู้โดย ใช้วิธีการถ่ายทอดการเรียนรู้นั้นสามารถเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็วและสะดวกมากที่สุด

1.4 บุคลิกภาพ ลักษณะบุคลิกภาพของบุคคลย่อมมีผลต่อการถ่ายทอดการเรียนรู้ มากที่สุด ทั้งนี้เพราะบุคลิกภาพย่อมมีความแตกต่างกัน บางคนมีความรู้สึกมั่นใจในตนเอง ดังนั้น การเรียนรู้สถานการณ์ต่าง ๆ ย่อมเกิดความมั่นใจในตนเอง สามารถที่จะเรียนรู้สถานการณ์ใหม่ โดยใช้ความรู้เดิมได้

1.5 ทักษะของผู้เรียน ทักษะของผู้เรียนที่มีต่อสิ่งที่เรียน นับว่ามีความสำคัญเป็น อย่างยิ่ง เพราะบุคคลมีทัศนคติต่อสิ่งที่เรียนนั้นย่อมเป็นสิ่งที่แน่นอนว่าการถ่ายทอดการเรียนรู้ นั้น อาจไม่เกิดขึ้น

2. กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การกระทำหรือพฤติกรรมต่าง ๆ ของผู้เรียนในขณะที่ กำลังเรียน เพื่อให้มีการเรียนรู้เกิดขึ้นโดยการรับสัมผัส การรับรู้ การซักถาม การคิดหาเหตุผลหรือ การทดลองก็ได้ การกระทำหรือพฤติกรรมต่าง ๆ ดังกล่าว จะเป็นพฤติกรรมภายในหรือพฤติกรรม ภายนอกก็ได้

3. สถานการณ์ในการเรียนรู้ หมายถึง สภาพการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับตัวผู้เรียนใน ขณะที่กำลังเรียน เช่น ความเหนื่อยอ่อน ความหิว ความกลัว ความร้อนหนาวของอากาศ ความมืด แสงสว่างความเงียบหรือเสียงดัง เป็นต้นสภาพการณ์เหล่านี้ไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรงกับการเรียนรู้ แต่มีผลกระทบต่อกระบวนการเรียนเพราะทำให้สมาธิ ความพร้อม และความตั้งใจในการเรียนของ ผู้เรียนเปลี่ยนแปลงไปได้

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2539) ได้เสนอแนะหัวข้อการศึกษากรณีต่าง ๆ เกี่ยวกับระบบการเรียนรู้ ดังนี้

1. เป้าหมายและวัตถุประสงค์ อาจสังเกตจากประเด็นของการผลิตซ้ำในช่วงนั้น การผลิตซ้ำในที่นี้หมายถึง การจัดกิจกรรม หรือการถ่ายและรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับวัฒนธรรมและระบบคุณค่าในสังคมนั้นให้คงอยู่ต่อไป หรือทำการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในลักษณะของการปรับตัวทางสังคมเพื่อความอยู่รอด

2. เวลาและสภาพแวดล้อมสำหรับการเรียนรู้ ซึ่งศึกษาจากประเด็นย่อย ดังนี้

2.1 เวลาสำหรับการเรียนรู้ที่เฉพาะเจาะจงอย่าง ความรู้ ค่านิยมและระบบความเชื่อ

2.2 ช่วงระยะเวลาของกระบวนการเรียนรู้

2.3 สถานที่ในการเรียนรู้ เช่น สถาบันทางศาสนา ครอบครัว สถาบันทางเศรษฐกิจ สโมสรกีฬา หรือในงานพิธีกรรมต่าง ๆ ที่คนมาชุมนุมกัน

2.4 ศูนย์กลางในการสื่อสารของชุมชน

2.5 ลักษณะการเรียนรู้ที่เป็นการพบปะกันเป็นประจำ การประกอบพิธีกรรมหรือพบกันโดยมีวัตถุประสงค์เฉพาะอย่าง หรือเป็นพิธีเฉลิมฉลองของชุมชน

3. ผู้ถ่ายทอด อาจจะศึกษาได้ 2 ประเด็น คือ

3.1 ใครสอน ใครให้การศึกษา ใครเป็นผู้ถ่ายทอด เช่น สมาชิกภายในครอบครัว เครือญาติ สมาชิกเครือข่าย และผู้ถ่ายทอดนั้นเป็นบุคคลภายนอกหรือภายในของกลุ่มผู้เรียน

3.2 ผู้ถ่ายทอดมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้อย่างไร และมีทัศนคติเป็นอย่างไร

เช่น เป็นผู้ถ่ายทอดเชิงยึดเยียด ดุหมั่นเหยียดหยาม ให้เกียรติและให้ความสนใจเรียนและ
บรรยากาศการเรียนนั้นเป็นอย่างไร เช่น มีบรรยากาศเป็นประชาธิปไตยหรือเป็นเผด็จการน่าเบื่อ
หรือน่าสนใจเพียงไร เป็นต้น

4. เนื้อหาที่มีการถ่ายทอด เนื้อหาที่มีการถ่ายทอดนั้นเป็นเรื่องอะไรบ้าง เช่น เกี่ยวกับ
สิ่งแวดล้อม มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม สังคมโลกและชุมชน พฤติกรรมทางสังคม และทักษะการ
ประกอบอาชีพทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมหรือ
แม้แต่เรื่องทางศาสนา ค่านิยม ประวัติศาสตร์ กิจกรรมของผู้ใหญ่ในชุมชน หรือการใช้จิตสำนึก
เพื่อสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นในและนอกชุมชน เป็นต้น

5. วิธีการถ่ายทอด อาจพิจารณาเป็น 2 ประเด็น คือ

5.1 วิธีการและเทคนิคการเรียนการสอนที่ใช้ เช่น การบรรยาย การฟัง การพูด การให้
รางวัล การอภิปรายกลุ่ม การสนทนากันตลอดในชีวิตประจำวัน การฝึกการแก้ไขปัญหา ฯลฯ

5.2 มีการใช้รูปแบบการควบคุม “การเรียนการสอน ” นั้นอย่างไร เช่น ให้ผู้เรียนมีส่วน
ร่วมในการแก้ปัญหา สร้างบรรยากาศให้เป็นกันเองหรือใช้วิธีการบังคับข่มขู่วิธีใดที่เอื้อหรือเป็น
ผลเสียแก่การเรียนการสอนนั้นมากน้อยที่สุดด้วยเหตุผลใด เป็นต้น

6. ผู้รับการถ่ายทอด อาจพิจารณาได้ ดังนี้

6.1 ใครเป็นผู้เรียน เด็กกลุ่มอายุ เพศ เครือข่าย เครือข่าย สมาชิกสังคม กลุ่มแม่บ้าน
คนพิการ ผู้อพยพ ชาวเขา ชาวต่างวัฒนธรรม ฯลฯ

6.2 ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนอย่างไร และมีทัศนคติอย่างไร เช่น สนใจ
หรือไม่สนใจ ยอมรับหรือปฏิเสธ มีความใกล้ชิดต่อผู้สอน และมีความรู้ในทางบวกหรือลบต่อผู้สอน
 เป็นต้น

6.3 ผู้เรียนได้รับรู้เนื้อหาที่ถ่ายทอดมาน้อยเพียงใด และสามารถบูรณาการความรู้กับพฤติกรรม หรือรูปแบบการดำเนินชีวิตและกิจกรรมชุมชนได้มากน้อยเพียงใดและที่สำคัญคือผู้เรียนได้แรงกระตุ้นจากผู้สอนอย่างไรบ้าง

กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์มีดังนี้ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2540: 45-48)

1. ในบรรพกาลมนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดด้วยการลองผิดลองถูกในการหาอาหาร ต่อสู้กับภัยธรรมชาติ ต่อสู้แย่งชิงสิ่งของระหว่างมนุษย์ด้วยกันจากประสบการณ์การลองผิดลองถูก มนุษย์ก็สะสมความรู้ ความเข้าใจของตนเองไว้แล้วถ่ายทอดส่งต่อให้แก่ลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตน นาน ๆ เข้าที่ประเพณีปฏิบัติก็จะกลายเป็นจารีตธรรมเนียมหรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของกลุ่มนั้น ๆ ไป กาลเวลาล่วงไปมนุษย์อาจลืมเหตุผลที่มาของธรรมเนียมหรือปฏิบัติไป รู้แต่ว่าสังคมของตนต้องปฏิบัติเช่นนั้นจึงจะอยู่รอดปลอดภัยหรือแก้ไขป้องกันปัญหาได้ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ได้รับการทดสอบอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตจริง

2. มนุษย์เรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริง ในสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง การเรียนรู้และสะสมประสบการณ์ต่าง ๆ ไว้ในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริงแล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลานแบบค่อยเป็นค่อยไป ได้กลายเป็นแบบธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติ

3. การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากการทำจริงได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อแก่คนรุ่นหลังด้วยการสืบทอดวิธีการ การสั่งสอนด้วยการบอกเล่าในรูปของเพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิตและการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร การถ่ายทอดทั้งโดยวาจาและลายลักษณ์อักษรหรือการสืบทอดก็ไม่มีอะไรตายตัว แต่จะปรับเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยที่อยู่ในการรับรู้ของคนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม บางครั้งความรู้ที่สั่งสมไว้ก็อาจถดถอยหรืออาจสูญหายได้

4. การเรียนรู้โดยพิธีกรรม กล่าวในเชิงจิตวิทยาพิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วม รับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไว้ในตัวเป็นการตอกย้ำความเชื่อกรอบศีลธรรมจรรยาและกลุ่มชน แนวปฏิบัติและความคาดหวังโดยไม่ต้องใช้การจำแนกแจกแจงเหตุผล แต่ใช้ศรัทธาความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม เป็นการสร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ถึงแม้จะมีภูมิปัญญาความรอบรู้อยู่เบื้องหลังพิธีกรรมก็ไม่มี

การเน้นย้ำภูมิปัญญาเหล่านั้น แต่จะเน้นผลที่เกิดต่อสำนึกของผู้มีส่วนร่วมเป็นสำคัญ ด้วยเหตุ
 ดังนั้นจึงเกิดผลทางใจแก่ผู้ร่วมในพิธี และมีผลในการวางบรรทัดฐานความประพฤติตลอดจน
 ควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเป็นอันมาก รวมทั้งตอกย้ำความสำคัญของคุณค่าทางสังคม
 อย่างมีพลังด้วยพิธีกรรม จึงไม่ใช่เรื่องเหลวไหลหรือมลาย แต่เป็นกรรมวิธีในทางวัฒนธรรมที่มีผล
 ในการปลูกฝังความเชื่อ คุณค่า และแนวทางความประพฤติที่พึงประสงค์ตลอดมา โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งในสังคมประเพณี แม้แต่ในสังคมสมัยใหม่ที่นับถือความเป็นเหตุเป็นผลต่อกัน พิธีกรรมก็
 ยังมีคุณค่าต่อการเรียนรู้ทางจิตวิญญาณอยู่นั่นเอง

5. ศาสนา ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน ศีล และวัตรปฏิบัติตลอดจนพิธีกรรมและกิจกรรม
 ทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ในเชิงการเรียนรู้ล้วนมีส่วนตอกย้ำภูมิปัญญาที่เป็น
 อุดมการณ์แห่งชีวิต ให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติและให้ความมั่นคงอบอุ่นทางจิตใจ
 เป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คนในการหล่อหลอมบ่มเพาะทั้งความประพฤติ สติปัญญาและอุดมการณ์แห่ง
 ชีวิตไปพร้อม ๆ กันถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่มีลักษณะเป็นองค์กรรมและมีอิทธิพลต่อชีวิตของคน
 ที่นับถือศาสนานั้น ๆ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม อีกทั้งเป็นแก่นและกรอบในกระบวนการขัดเกลาทาง
 สังคมด้วย

6. การแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งในทางชาติพันธุ์
 ถิ่นฐานทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัว มี
 ความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามาผสมกลมกลืนบ้าง ขัดแย้งบ้างแต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลาย
 กว้างขวางทั้งในด้านสาระ รูปแบบและวิธีการ กระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมไทยส่วนหนึ่งไป
 กับกระแสเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสาร ส่วนหนึ่งไปกับโลกกายภาพหรือธรรมชาติแวดล้อมและอีกส่วน
 หนึ่งมุ่งเน้นไปทางจิตวิญญาณ ขณะเดียวกันก็มีการกระจายและการขยายตัวของการเรียนรู้
 กว้างขวางหลากหลายมาก สังคมไทยจึงกลายเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ที่มีทางเลือกให้แสวงหา
 มากมายไม่รู้จบและมีเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ที่มีภูมิปัญญาทั้งเก่าและใหม่

7. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อม ทางเศรษฐกิจและทาง
 สังคมได้มีคนพยายามเลือกเฟ้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคม
 ประเพณี มาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมให้ต้องกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบท
 ใหม่ได้ระดับหนึ่ง การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้น

ตลอดเวลาในสังคมไทย ดังจะเห็นได้จากการแสวงหาความมั่นคงทางจิตใจในหมู่คนที่มีอาชีพต้องเสี่ยงโดยการบูชา เพื่อขอขมาลาภผลหรือแก้วิกฤติการณ์ในชีวิตหรือการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ กระบวนการเรียนรู้แบบนี้ย่อมมีทั้งผลได้ผลเสีย สร้างสรรค์และไม่สร้างสรรค์

8. ครูพักลักจำ ก็เป็นกระบวนการเรียนรู้วิธีหนึ่งที่มีมาแต่เดิมและจะยังอยู่ต่อไป เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำดูตามแบบอย่างที่เราสังเกตอยู่เงียบ ๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเองเมื่อสามารถทำได้จริงเป็นเสมือนการลักขโมยสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาของผู้อื่นแต่ในความหมายที่เข้าใจกันเป็นวิถีธรรมชาติธรรมดาของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่น ในชีวิตจริงของทุกคนจะมีพฤติกรรมครูพักลักจำอยู่ไม่มากนักน้อย มีความเป็นธรรมชาติในนิสัยมนุษย์และเป็นทางหาความรู้ทางหนึ่งที่มีประสิทธิภาพ

แนวคิดเกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้

ความหมายของการถ่ายทอดความรู้

โกวิท แก้วขาว (2530) ได้ให้ความหมายของการถ่ายทอดความรู้ไว้ว่า การถ่ายทอดความรู้ หมายถึง การจัดกิจกรรมหรือประสบการณ์การเรียนรู้ให้กับผู้เรียน เช่น การบอก กระบวนการต่าง ๆ ที่ผู้สอนกระทำไปเพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการเจริญงอกงามทั้งทางร่างกาย สังคม อารมณ์และสติปัญญา

ประเวศ วะสี (2532: 23) ได้กล่าวถึง การถ่ายทอดความรู้ไว้ว่า การถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวมีความสำคัญกับลูกมาก การที่ลูกได้ทำงานร่วมกับพ่อแม่ นั้น มีความสำคัญยิ่งเพราะเป็นการพัฒนาทั้งทางสติปัญญา ทักษะ และอารมณ์ร่วมอยู่ด้วย แต่น่าเสียดายที่ปัจจุบันนี้อาชีพใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น ได้ทำให้ชีวิตของพ่อ แม่ ลูก ต้องแยกจากกัน

ปฐม นิคมานนท์ (2535: 34) กล่าวว่า การถ่ายทอดความรู้ หมายถึง วิธีการส่งต่อความรู้ ความชำนาญ หรือค่านิยมที่มีอยู่ไปยังบุคคลอื่น อาจเป็นเครือญาติหรือสมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชน ก็ได้ อาจจะเป็นการถ่ายทอดโดยตรง โดยทางอ้อมด้วยการตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ มีการเรียก ค่าตอบแทนหรือไม่ก็ได้

นิธิ เที่ยวศรีวงศ์ (2536: 25-27) ได้กล่าวถึง การถ่ายทอดความรู้ว่า หมายถึง การที่มนุษย์สามารถดำรงเผ่าพันธุ์ได้ก็เพราะมีการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ ที่สั่งสมมาเป็นอารยธรรมที่สืบเนื่องมาช้านานให้แก่สมาชิกรุ่นใหม่ของสังคม ซึ่งความรู้และประสบการณ์ที่ถ่ายทอดนั้นจะมีความละเอียดซับซ้อน โดยจะเกี่ยวข้องกับการทำมาหากินและอุดมการณ์วัฒนธรรมของกลุ่มและรูปแบบในการถ่ายทอดนั้นต้องสอดคล้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้เรียนอย่างใกล้ชิด เพื่อวิถีทางการดำเนินชีวิตของชุมชนอย่างเป็นปกติ

จิกร ตันทุพพโตม (2536) ได้ให้ความหมายของการถ่ายทอดความรู้ หมายถึง การทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ในการถ่ายทอดความรู้มีหลายปัจจัยที่จะทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้นหรือไม่นั้น ผู้ที่ทำการถ่ายทอดจะต้องมีความเข้าใจ สามารถที่จะนำมาใช้หรือนำมาแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น เมื่อต้องการให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ผู้สอนจึงควรมีความยืดหยุ่นในกระบวนการถ่ายทอดความรู้ เพื่อให้เหมาะสมกับองค์ความรู้ และตัวผู้เรียน และการจัดกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่มีลักษณะที่หลากหลายเหมาะสมกับสถานการณ์ต่าง ๆ จัดเนื้อหา ความรู้ และทักษะ ประสบการณ์ให้สัมพันธ์สอดคล้องในปริมาณที่เหมาะสม ตอบสนองต่อความจำเป็นของแต่ละบุคคล และควรเสริมสร้างให้เกิดความสัมพันธ์อันดี ในสถานการณ์เรียนรู้แต่ละครั้ง ผู้เรียนที่มีพัฒนาการอยู่ในระดับต่ำมักต้องการวิธีการถ่ายทอดที่ค่อนข้างเป็นรูปแบบที่ชัดเจน เป็นทางการ ไม่นิยมความหลากหลายมักจะเรียนรู้ได้ดีจากประสบการณ์ตรงและค่อนข้างชอบบรรยายภาคในลักษณะที่เป็นขั้นเรียน

สุพัตรา สุภาพ (2536: 48-51) ได้อธิบายการถ่ายทอดความรู้โดยทางตรงและทางอ้อม โดยทางตรงนี้เป็นการขัดเกลาหรือถ่ายทอดที่สังคมกำหนดไว้เป็นการบอกกล่าวว่ามีสิ่งใดควรทำหรือไม่ควรทำดีหรือไม่ดี ซึ่งนับว่ามีผลต่อการพัฒนาบุคลิกภาพมากเป็นการชี้แนะแนวทางในการปฏิบัติต่อบุคคลอย่างจริงจังและเจตนา เพื่อให้บุคคลสามารถวางตัวได้ถูกต้องเหมาะสมกับสถานการณ์หนึ่ง ๆ การขัดเกลาโดยตรงจะพบเห็นเสมอในครอบครัว โรงเรียน วัด สถาบันต่าง ๆ เช่น ถ้าเป็นครอบครัวก็จะอบรมลูกในรูปแบบของการบอกเล่า สั่งสอน ชมเชย ดุด่า ส่วนการขัดเกลาโดยอ้อมนั้นเป็นการอบรมที่ไม่ได้บอกกันโดยตรงจะพบเห็นเสมอในครอบครัว โรงเรียน วัด สถาบันต่าง ๆ เช่น ถ้าเป็นครอบครัวก็จะอบรมลูกในรูปแบบของการบอกเล่า สั่งสอน ชมเชย ดุด่า ส่วนการขัดเกลาโดยอ้อมนั้นเป็นการอบรมที่ไม่ได้บอกกันโดยตรง บุคคลได้รับประสบการณ์หรือประโยชน์จากการสังเกตหรือเรียนรู้จากการกระทำของผู้อื่น ซึ่งเป็นกระบวนการทั้งทางตรง

และทางอ้อมที่มนุษย์ในสังคมหนึ่ง ๆ ได้เรียนรู้คุณค่า กฎเกณฑ์ระเบียบแบบแผนของกลุ่มหนึ่ง ๆ กำหนดหรือวางไว้เพื่อเป็นแบบแผนการปฏิบัติต่อกัน

องอาจ พรหมไชย (2539: 8-9) กล่าวว่า การถ่ายทอดความรู้เป็นกระบวนการที่บุคคลเกิดการเรียนรู้วิถีทางสังคมที่เขาอาศัยอยู่กระบวนการนี้จะทำได้ก็ด้วยบุคคลมีการติดต่อสื่อสารกันในชีวิตประจำวัน โดยการปฏิสัมพันธ์ซึ่งมนุษย์มีต่อกันอย่างไม่ขาดสาย การถ่ายทอดความรู้ คือ กระบวนการทางสังคมในการถ่ายทอดวัฒนธรรมไปสู่สมาชิกอันมีผลทำให้สมาชิกหรือบุคคลมีบุคลิกภาพตามแนวทางสังคมต้องการและกระบวนการถ่ายทอดความรู้ คือ การถ่ายทอดความรู้เป็นกระบวนการทางสังคมซึ่งดำเนินอยู่ตลอดเวลาที่มนุษย์มีการหายใจอยู่จากกระบวนการนี้มนุษย์จะซึมซับเอาวัฒนธรรมและลักษณะต่าง ๆ ของสังคมเข้าไปไว้ในโครงสร้างบุคลิกของเขา

กาญจนา เกียรติมนิรัตน์ (2546: 14) กล่าวว่า การถ่ายทอดความรู้ หมายถึง วิธีการส่งความรู้ ความชำนาญ และค่านิยมรวมทั้งภาคทฤษฎีหรือปฏิบัติ แบบจงใจหรือไม่จงใจ โดยการบอกเล่าหรือทำให้ดู การดูจากตัวอย่างของจริง การให้ฝึกปฏิบัติ โดยใช้สัญลักษณ์หรือไม่ใช้สัญลักษณ์ มุ่งหวังให้ผู้เรียนรับความรู้มีขั้นตอนการถ่ายทอดความรู้ คือ ขั้นเตรียมการ ขั้นดำเนินการ และขั้นประเมินผล

ประภัสสร แสนไชย (2554: 8) ได้กล่าวได้ว่า การถ่ายทอดความรู้เป็นกระบวนการเรียนรู้ การสืบต่อจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งซึ่งสามารถทำได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยวิธีการถ่ายทอดจะเริ่มจากในระดับครอบครัว มีพ่อแม่เป็นผู้ถ่ายทอดสู่ลูกจนกลายเป็นพฤติกรรมและการปฏิบัติตนตามความเชื่อที่มีอยู่ในชุมชน ทางตรงได้แก่ การว่ากล่าวตักเตือน การสอน การแนะนำ ส่วนทางอ้อม ได้แก่ การกระทำเป็นแบบอย่างสำหรับคนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งการถ่ายทอดนั้นจะมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีชีวิตอย่างต่อเนื่อง

ความหมายของการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ชูเกียรติ ลิขสุวรรณ (2535: 62) ได้กล่าวถึง การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่าเป็นการสืบทอดต่อกันมา มีสาเหตุมาจากทรัพยากรและสภาพการดำรงชีวิตในท้องถิ่นเป็นแรงจูงใจ

สำคัญในการเลือกเรียน ขณะเดียวกันความสำเร็จของบรรพบุรุษที่ผ่านมาก็เป็นแรงสนับสนุนให้เกิดการถ่ายทอดความรู้สืบทอดในครอบครัว หรือปัจจัยและข้อจำกัดด้านการคมนาคมติดต่อกัน เป็นอีกสาเหตุหนึ่ง โดยองค์การสำคัญที่ทำหน้าที่ในการขัดเกลาถ่ายทอด คือ ครอบครัว เพื่อนบ้าน ผู้รู้ และวัด ระบบการถ่ายทอดนี้ได้มีการปรับเปลี่ยนอย่างค่อยเป็นค่อยไป และได้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคมนั้น ๆ

เวกอร์พันธ์ จำสันเทียะ (2541: 12) กล่าวว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง การที่ผู้สอนได้ใช้กระบวนการต่าง ๆ เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยวิธีการจัดการศึกษาที่จะให้ผู้ได้เรียนรู้จากการให้โรงเรียนเป็นศูนย์กลาง จากชุมชนท้องถิ่น จากเครือข่ายในส่วนกลางโดยผ่านทางสื่อ

ดวงฤทัย อรรคแสง (2552: 23) กล่าวว่า การถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การบอกวิชาความรู้ให้ผู้เรียนเข้าใจและนำไปปฏิบัติได้ ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นมักจะถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมายไปโดยอัตโนมัติ ไม่ได้เรียนวิชาการสอนมาจากสถาบันใด ๆ และจะใช้สามัญสำนึกแบบสังคมประกิต คือ การเรียนการสอนที่เกิดจากการเรียนแบบและการจดจำสืบทอดกันมาในครอบครัว

วิธีการถ่ายทอดความรู้

วิธีการถ่ายทอดความรู้ มีผู้ได้ศึกษาและนำเสนอวิธีการถ่ายทอดความรู้ ดังนี้

กองฝึกอบรม กรมส่งเสริมการเกษตร (2531) ได้มีการกล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดความรู้ และสรุปออกมาให้เห็นว่า วิธีการถ่ายทอดความรู้มีหลายวิธี แต่ละวิธีย่อมมีความได้เปรียบเสียเปรียบต่าง ๆ กันออกไป แล้วแต่ลักษณะหรือเรื่องที่จะนำไปถ่ายทอด ปัญหาที่มักจะพบอยู่เสมอ คือ การที่ไม่รู้จะใช้วิธีไหนดี หรือวิธีไหนจะดีที่สุด สำหรับการถ่ายทอดแต่ละเรื่องโดยเฉพาะการพิจารณา ลักษณะเด่นหรือด้อยแต่ละวิธี รวมทั้งวิธีการนำเอาไปใช้ให้ถูกต้องเหมาะสม จะช่วยให้การตัดสินใจในการใช้บังเกิดผลอย่างเต็มที่ อย่างไรก็ดี วิธีการถ่ายทอดความรู้ที่ดี จะต้องรู้จักผสมผสานวิธีการต่าง ๆ ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นและวัสดุที่หาได้

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2538: 12-13) ได้แบ่งวิธีการถ่ายทอดความรู้ออกเป็น 2 วิธี

1. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก เด็กโดยทั่วไปมีความสนใจในช่วงสั้น ในสิ่งที่ใกล้ตัว ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่าย ไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ (ตามตัวอย่าง) การเล่นเกมปริศนาคำทาย เป็นต้น วิธีการเป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำ และไม่ควรรทำ

2. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ มากพอสมควรแล้วและเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบเช่น วิธีบอกเล่าโดยตรง พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่าง ๆ รวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่าง บรรพบุรุษก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด

วิชิต นันทสุวรรณ (2538) ได้แบ่งวิธีการถ่ายทอดออกเป็น 3 วิธี คือ

1. การถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างวัยของคนในชุมชน คนในแต่ละวัยต่างก็มีความรู้ และประสบการณ์ที่ได้สะสมไว้เป็นของตนเอง ในขณะเดียวกันก็รับและถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ให้แก่กันและกันด้วย

2. การเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสถาบันต่าง ๆ ในหมู่บ้าน สถาบันสำคัญในชุมชน เช่น สถาบันครอบครัว วัด นับว่าเป็นแหล่งสะสมประสบการณ์และภูมิปัญญาของคนรุ่นหนึ่ง ๆ ไว้และถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับคนอีกรุ่นหนึ่ง

3. การเรียนรู้เชิงประจักษ์ ภูมิปัญญาดังกล่าวเกิดจากประสบการณ์ตรงโดยการได้เห็นได้สัมผัส ตลอดจนได้ทดลองปฏิบัติแบบลองผิดลองถูกหรือผิดเป็นครู จนเกิดความรู้ความเข้าใจซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาในตัวบุคคล

ดวงฤทัย อรรถแสง (2552: 23) กล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดความรู้ว่ามี 2 รูปแบบ คือ

1. ใช้วิธีการสาธิต คือ ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง อธิบายทุกขั้นตอนให้ผู้เขียนเข้าใจและผู้เรียนปฏิบัติตาม

2. ใช้วิธีการปฏิบัติจริง คือ ฟังคำบรรยาย อธิบาย การสาธิตแล้วนำไปปฏิบัติจริง และปฏิบัติซ้ำ ๆ กันจนเกิดเป็นความชำนาญ เพราะผลงานที่จะใช้ดำรงชีวิตได้ต้องเป็นผลงานที่เกิดขึ้นจริง สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ไม่ใช่ผลงานที่กล่าวอ้างไว้ในตำราเท่านั้น ดังนั้นกลุ่มเป้าหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมายที่ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากผู้รู้ในท้องถิ่นส่วนมากจะเป็นคนในครอบครัว เป็นญาติโดยสายเลือด เนื่องจากความรู้บางอย่างผู้รู้ทั้งหลายมักหวงแหนและจะไม่แพร่พรายให้คนอื่น ๆ รู้

สาธิตา ยะเดหฺวา (2553) กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาวิธีการต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งอาจจะใช้วิธีใดวิธีหนึ่งหรือหลาย ๆ วิธีรวมกัน ได้แก่

1. การทำให้ดูเป็นตัวอย่าง คือ เป็นวิธีการถ่ายทอดของผู้อาวุโสหรือผู้เฒ่าผู้แก่ เป็นผู้กำหนดโดยเป็นตัวอย่างของคนในครอบครัวญาติพี่น้อง ชุมชนเดียวกัน

2. การคิดร่วมกัน เป็นการกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนได้แสดงความรู้สึกลึกและ แสดงความคิดเห็นต่อประเด็นต่าง ๆ อย่างเป็นธรรมชาติ มีการแลกเปลี่ยน เสนอความคิดเห็นอย่างมีเหตุผล และเปิดโอกาสให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาซึ่งกันและกัน

3. การสร้างสรรค์กิจกรรมหรือการทำงานร่วมกัน โดยการขยายเครือข่ายระดับบุคคล ระดับกลุ่มให้มากเพราะได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาอย่างหลากหลาย และนำมาพัฒนา กิจกรรมที่กระทำอยู่

4. การบรรยาย สัมมนาหรือ เวทีชาวบ้าน เป็นกิจกรรมสำคัญในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ วิเคราะห์และสังเคราะห์ประสบการณ์ของชาวบ้านร่วมกัน

องค์ประกอบของการถ่ายทอดความรู้

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2537: 17) กล่าวว่า องค์ประกอบสำคัญของกระบวนการถ่ายทอดความรู้มี 7 ส่วน ดังนี้

1. บุคลากร (ผู้ถ่ายทอด) ถือเป็นผู้ที่มีความสำคัญมากที่สุดเพราะเป็นตัวกลางที่นำความรู้ต่าง ๆ สู่ผู้รับการถ่ายทอดอีกทั้งต้องมีความพร้อมและเข้าใจเกี่ยวกับเนื้อหาอย่างชัดเจนสามารถอธิบายให้ผู้รับการถ่ายทอดเข้าใจได้เป็นอย่างดี
2. สื่อ เป็นเครื่องช่วยในการถ่ายทอดความรู้ ให้ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมาย โดยทั่วไปสื่อมีหลายประเภท ทั้งที่เป็นเอกสาร และวัสดุ อุปกรณ์ ผู้ถ่ายทอดจำเป็นต้องตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นที่ต้องใช้สื่อประกอบ
3. กิจกรรม (วิธีการ) เป็นการนำความรู้ไปยังผู้รับการถ่ายทอด เช่น การบรรยาย การสาธิต การฝึกปฏิบัติ เป็นต้น
4. อาคารสถานที่ ผู้ถ่ายทอดควรเลือกอาคารหรือพื้นที่ ที่เหมาะสมกับเนื้อหาที่ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด เช่น ที่บ้าน ที่ศาลา ที่วัด หรือ ที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ
5. เนื้อหา เนื้อหาที่ถ่ายทอดอาจเป็นเรื่องเกี่ยวกับการดำรงชีวิต อาชีพ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ พฤติกรรม ศิลปหัตถกรรม การแสดง ตลอดจนภูมิปัญญาชาวบ้าน
6. บรรยากาศ (สภาพแวดล้อม) ผู้ถ่ายทอดควรเลือกให้สอดคล้องและเหมาะสมกับผู้รับการถ่ายทอด เพื่อเอื้ออำนวยให้เกิดการเรียนรู้มากขึ้น
7. การประเมินผล เป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างหนึ่ง เพราะเป็นการตรวจสอบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของกระบวนการถ่ายทอดความรู้ และควรมีการประเมินผลเป็นระยะ ๆ อย่างสม่ำเสมอหากมีข้อบกพร่องให้รีบปรับปรุงแก้ไขทันที การประเมินผลควรเน้นไปที่การสังเกตการปฏิบัติงาน และการตรวจสอบผลงาน

นอกจากนี้ทางด้าน อนุรักษ ปัญญาวัฒน์ (2539: 37-39) ก็ได้กล่าวไว้ว่าองค์ประกอบสำคัญกระบวนการถ่ายทอดและการเรียนรู้ในชุมชน ควรมีอย่างน้อย 6 ส่วน ดังนี้

1. ผู้ถ่ายทอด หรือ ครู อาจศึกษาได้จาก 2 ประเด็นคือ

1.1 ใครสอน ใครให้การศึกษา ใครเป็นผู้ถ่ายทอด เช่น สมาชิกภายในครอบครัว เครือญาติ และผู้ถ่ายทอดนั้นเป็นบุคคลภายในหรือภายนอกของกลุ่มผู้เรียน

1.2 ผู้ถ่ายทอดมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้นั้นอย่างไร และมีทัศนคติเป็นอย่างไร เช่น เป็นผู้ถ่ายทอดเชิงยึดเยียด ดุหมั่นเหยียดหยาม ให้เกียรติและให้ความสนใจเรียน และบรรยากาศการเรียนนั้นเป็นอย่างไร เช่น มีบรรยากาศเป็นประชาธิปไตย หรือเป็นเผด็จการ น่าเบื่อ หรือน่าสนใจเพียงไร เป็นต้น

2. ผู้รับการถ่ายทอดหรือผู้เรียน อาจศึกษาได้จาก 3 ประเด็นต่อไปนี้ คือ

2.1 . ใครเป็นผู้เรียน กลุ่ม อายุ เพศ เครือญาติ เครือข่าย สมาชิกสังคม กลุ่มแม่บ้าน คนพิการ ผู้อพยพ ชาวเขา เป็นต้น

2.2 ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้อย่างไร และมีทัศนคติอย่างไร เช่น สนใจหรือไม่สนใจ ยอมรับหรือปฏิเสธ มีความใกล้ชิดต่อผู้สอน และมีความรู้สึกในทางบวกหรือลบต่อผู้สอน เป็นต้น

2.3 ผู้เรียนได้รับรู้เนื้อหาที่ถ่ายทอดมากน้อยเพียงใด และสามารถบูรณาการความรู้กับพฤติกรรม หรือรูปแบบการดำเนินวิถีการดำเนินชีวิต และกิจกรรมชุมชนได้มากน้อยเพียงใด และที่สำคัญคือผู้เรียนได้แรงกระตุ้นจากผู้สอนอย่างไรบ้าง

3. เนื้อหาที่ถ่ายทอด เนื้อหาเป็นเรื่องอะไรบ้าง เช่น เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม สังคมและชุมชน พฤติกรรมทางสังคม และทักษะการประกอบอาชีพ ศิลปวัฒนธรรม หรือแม้แต่เรื่องศาสนา ค่านิยม ประวัติศาสตร์ในชุมชน หรือการใช้จิตสำนึกเพื่อสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นในและนอกชุมชน เป็นต้น

4. วิธีการถ่ายทอด อาจศึกษาได้ 2 ประเด็นสำคัญ คือ

4.1 วิธีการและเทคนิคการเรียนการสอนที่ใช้ เช่น การบรรยาย การฟัง การพูดปากเปล่า การให้รางวัล การพูดคุย ระหว่างบุคคล การสนทนากันตลอดชีวิตประจำวัน หรือการฝึกแก้ไขปัญหา

4.2 รูปแบบการควบคุม เช่น ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา วางแผน กำหนดทิศทางและเรียนรู้ตามที่ตนปรารถนา เป็นสิ่งที่ผู้สอนและผู้เรียนฟังพูดคุยหรือกัน ผู้สอนมักมีบทบาทเสมือนเป็นช่างเทคนิค วิทยากร หรือแหล่งความรู้ มากกว่าเป็นผู้บงการ

5. บรรยายภาคในการถ่ายทอด ผู้ถ่ายทอดควรเลือกให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพทางกายภาพของผู้รับการถ่ายทอดตามวัยวุฒิ ตำแหน่ง รวมถึงบทบาทในสังคมของเขา บรรยายภาคการเรียนการสอนระหว่างผู้ถ่ายทอดกับผู้รับการถ่ายทอดต้องมีความเป็นเพื่อน กันเอง และมีอิสระในการแสดงความคิดเห็น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับบรรยายภาคการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ

6. การประเมินผลการถ่ายทอด ผู้ถ่ายทอดควรเปิดโอกาสให้ผู้รับการถ่ายทอดได้มีส่วนประเมินผลด้วยตนเองภายใต้การช่วยเหลือของผู้ถ่ายทอด เพื่อซ่อมเสริมในสิ่งที่ขาด และดูความก้าวหน้าในการเรียนรู้

กระบวนการถ่ายทอดความรู้

สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์ (2533: 20) ได้กล่าวว่า ลักษณะของกระบวนการถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้ว่า ในแต่ละครอบครัวมีการจัดระบบงานและความรับผิดชอบให้แก่สมาชิกของครอบครัวแต่ละคน เช่น ผู้ชาย (พ่อ และลูกชายที่โตแล้ว) มักทำงานที่ต้องใช้แรงงานหลักและเสี่ยงภัยสูง เช่น การล่าสัตว์ ตัดไม้ เลื่อยไม้ ขุดดิน เป็นต้น ในขณะที่ผู้หญิง (แม่และลูกสาวที่โตแล้ว) มักทำการหุงข้าว หุงหาอาหารและใช้แรงงานในไร่นาอย่างง่าย เช่น การหอบกล้า ปักดำ การเก็บเกี่ยว การปลูกหม่อน เลี้ยงไหม และการทอผ้าปักเย็บ คนเฒ่าคนแก่ก็มีหน้าที่ให้คำปรึกษาช่วยเหลือยาคู อบรมสั่งสอนทางจริยธรรมและถ่ายทอดคุณค่า รวมทั้งเรื่องความรู้ของชุมชนที่สืบทอดกันมาให้กับเด็ก พ่อ แม่ และญาติพี่น้อง มีฐานะเป็นครูของลูกหลานไปในตัว โดยวิธีการถ่ายทอดความรู้แบบนำปฏิบัติ กระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนจึงเป็นกระบวนการที่ผ่านการปฏิบัติเป็นสิ่งสำคัญ และสิ่งที่เรียนรู้ (หลักสูตร) ก็คือวิชาต่าง ๆ ที่จำเป็นในการทำมาหากิน ในการอยู่ร่วมสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ การถ่ายทอดวิชาความรู้ของชนบทจึงเป็นที่บ้านตามท้องไร่ ท้องนา ตามป่าตามเขา ห้วยหนอง คลองบึง

ปฐม นิคมานนท์ (2538: 34) กล่าวว่า กระบวนการถ่ายทอดความรู้ คือ วิธีการ ส่งต่อความรู้ ความชำนาญ หรือค่านิยมที่มีอยู่ไปยังบุคคลอื่น อาจเป็นเครือญาติ หรือสมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชนก็ได้ อาจเป็นการถ่ายทอดโดยตรง โดยทางอ้อม ด้วยการจงใจหรือไม่จงใจ มีการเรียกค่าตอบแทนหรือไม่ก็ได้

ประการ คุณารักษ์ (2545: 10) กระบวนการถ่ายทอดความรู้ หมายถึง ขั้นตอนวิธีการระเบียบแบบแผน กรรมวิธี หรือลำดับการกระทำ ซึ่งดำเนินต่อเนื่องกันไปให้เกิดผลผลิตหรือเกิดความรู้ที่สมบูรณ์และพฤติกรรมของสังคมในกิจกรรมนั้น ๆ

วันดี สมรัตน์ (2544: 110) กล่าวถึงกระบวนการถ่ายทอดความรู้ว่า หมายถึง กระบวนการทางสังคมซึ่งดำเนินอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นมนุษย์จะซึมซับเอาวัฒนธรรมและลักษณะต่าง ๆ ของสังคมเข้าไปในโครงสร้างบุคลิกภาพของตนโดยการเรียนรู้และซึมซับนี้เกิดจากอิทธิพลของประสบการณ์และผ่านการทำงานของตัวเองแทนทางสังคมหลังจากผ่านกระบวนการนี้บุคคลจะเริ่มยอมรับจนกระทั่งตัดสินใจทำตาม การถ่ายทอดความรู้เป็นกระบวนการที่สำคัญในการพัฒนา

บุคลิกภาพของบุคคลในสังคม ซึ่งเกิดจากการที่บุคคลได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มคน ทั้งที่เป็นทางตรงและทางอ้อม ทำให้เกิดการเรียนรู้ในการที่จะถ่ายทอดความรู้ ความคิดและแสดง พฤติกรรมของตน ตัวแทนที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดที่สำคัญคือครอบครัว ซึ่งเป็นสถาบันแรกในการเข้าร่วมสังคมนั้น ๆ การถ่ายทอดความรู้จะเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องโดยบุคคลหนึ่ง ๆ จะได้รับการถ่ายทอดจากกลุ่มเพื่อน โรงเรียนสื่อมวลชนและกลุ่มอ้างอิงซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากผู้รับการถ่ายทอดไม่ได้สังกัดเป็นสมาชิก แต่มีอิทธิพลทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้หรือลอกเลียนแบบ เช่น พฤติกรรมของผู้แสดงโฆษณา ภาพยนตร์ โทรทัศน์ซึ่งกลุ่มอ้างอิงนี้จะช่วยให้บุคคลเรียนรู้และทำหน้าที่ถ่ายทอดวิธีการดำรงชีวิตในสังคมแห่งวัฒนธรรมไปสู่บุคคลทำให้สามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงได้

ภาณุพงศ์ จงขานสิทธิ์ (2546: 70) ได้กล่าวว่า กระบวนการถ่ายทอดความรู้นั้นโดยพื้นฐานแล้วเริ่มต้นที่ครอบครัวเป็นอันดับแรก เป็นเนื้อหาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันทั่วไป สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ การถ่ายทอดวัฒนธรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิตที่สังคมส่วนใหญ่เห็นว่าดีและควรปฏิบัติ การถ่ายทอดค่านิยมความเชื่อเป็นสิ่งที่ป็นรูปธรรม และการถ่ายทอดทักษะเป็นเรื่องของรูปธรรม คือความสามารถในการปฏิบัติงานต่าง ๆ ลักษณะทั้ง 3 นี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน โดยที่การถ่ายทอดวัฒนธรรมถือเป็นพื้นฐานความรู้ของการถ่ายทอดลักษณะอื่น ๆ ส่วนองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการถ่ายทอดความรู้ นั้น ผู้ถ่ายทอดถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดเนื่องจากเป็นผู้ที่เชื่อมโยงองค์ประกอบด้านอื่น ๆ ให้สัมพันธ์กัน

ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า กระบวนการถ่ายทอดความรู้ หมายถึง วิธีการหรือขั้นตอนโดยการส่งต่อความรู้ และองค์ความรู้ รวมถึงเจตคติที่ดีต่ออาชีพที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษรุ่นสู่รุ่นอย่างเป็นระบบ ประกอบไปด้วยวัตถุประสงค์ในการถ่ายทอดความรู้ ผู้ถ่ายทอดความรู้ ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ เนื้อหาที่ถ่ายทอดความรู้ วิธีการถ่ายทอดความรู้ และสถานที่ถ่ายทอดความรู้ ในการทำหัตถกรรมท้องถิ่นตะกร้าหวายลายพิกุล

หัตถกรรมท้องถิ่น

ความหมายของหัตถกรรมท้องถิ่น

ความหมายของ “หัตถกรรมท้องถิ่น” ได้มีนักวิชาการนิยามความหมาย ต่าง ๆ ไว้ดังนี้

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2527: 31-37) กล่าวว่า หัตถกรรมท้องถิ่น หมายถึง การนำวัสดุตามธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาประดิษฐ์ด้วยมือเป็นสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันโดยมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตในแต่ละท้องถิ่นนั้น ๆ อย่างมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่สั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษและถ้าสิ่งใด มีเจตนาในการสร้างสรรค์เน้นหนักไปในเรื่องคุณค่าทางความงามก็จะเรียกรวม ๆ กันว่างานศิลปหัตถกรรม การสร้างงานหัตถกรรมต้องสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยมีการพัฒนารูปแบบเรื่อยมาซึ่งสามารถอำนวยความสะดวกให้สอยได้อย่างเต็มที่มักจะมีรูปแบบหัตถกรรมเฉพาะถิ่นปรากฏอยู่ด้วย งานหัตถกรรมจะผลิตขึ้นเป็น จำนวนมากเพื่อให้เพียงพอกับความต้องการของผู้คนในท้องถิ่นที่จะใช้ในชีวิตประจำวันมีราคาที่เหมาะสมหรือราคาต่ำและมีลักษณะเฉพาะถิ่น

จารุวรรณ รัตนโกคา (2551: 33) ได้กล่าวถึงความหมายของหัตถกรรมท้องถิ่นไว้ว่า หัตถกรรม (Handicraft) หมายถึง การทำด้วยมือ เกิดจากการสร้างสรรค์ของชาวบ้าน ช่างฝีมือช่างในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งโดยมุ่งประโยชน์ใช้สอยที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวัน ความรู้ในการสร้างงานหัตถกรรมมักได้รับการสืบทอดต่อ ๆ กันมาภายในครอบครัวหรือท้องถิ่น และการสืบทอดต่อเนื่อง กันมายาวนานจนมีชื่อเสียงเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมความเชื่อในท้องถิ่น ส่วนความประณีตขึ้นอยู่กับผู้ทำเป็นหลักว่าจะมีจิตใจละเอียดอ่อนมีฝีมือประณีตเพียงใด จนนำไปสู่การสร้างงานที่มีคุณค่ากลายเป็นศิลปหัตถกรรมที่สวยงามแฝงด้วยสุนทรียภาพและภูมิปัญญาของผู้สร้างไว้ในงาน คุณค่าของงานหัตถกรรมไทย แต่เดิมงานส่วนใหญ่ไม่ได้ทำเป็นอาชีพผลิตที่เกิดขึ้นเพื่อเก็บไว้ใช้สอยในครัวเรือน ตอบสนองต่อความจำเป็นในการดำรงชีพ แต่เมื่อเหลือจากการใช้สอยแล้วจึงนำไปขายเพื่อแลกเปลี่ยนเป็นผลิตภัณฑ์อื่น

กนกพร ฉิมพลี (2555: 19) กล่าวว่า หัตถกรรมท้องถิ่น หมายถึง การทำด้วยมือ อันเกิดจากการสร้างสรรค์ของชาวบ้าน ช่างฝีมือช่างในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง โดยมีมุ่งประโยชน์ใช้สอยที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องทั้งทางด้านจิตใจและวัตถุ เป็นความผูกพันระหว่างครอบครัว ค่านิยม ความงาม การศึกษา การสั่งสอนความเชื่อ เกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไสยศาสตร์ ปรัชญาการณธรรมชาติ และยารักษาโรค

จึงสามารถสรุปได้ว่า หัตถกรรมท้องถิ่น หมายถึง การนำวัสดุจากธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น มาประดิษฐ์เป็นเครื่องมือ เครื่องใช้อันเกิดจากการสร้างสรรค์ของคนในท้องถิ่น เพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน สืบทอดต่อกันมายาวนานจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น

ความหมายของศิลปหัตถกรรม

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2535: 29) กล่าวว่า ศิลปหัตถกรรม หมายถึง ผลงานซึ่งเกิดจากฝีมือมนุษย์หรือสิ่งที่ต้องใช้มือในการประดิษฐ์ โดยมีความงามทางศิลปะแฝงอยู่ทั้งนี้อาจใช้เครื่องทุ่นแรงช่วยด้วยก็ได้ ส่วนศิลปะพื้นบ้านที่เป็นงานศิลปะตั้งอยู่บนพื้นฐานของชีวิต ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรมของกลุ่มชนที่มาจากชีวิตจิตใจของกลุ่มชนเหล่านั้นโดยอาจสนองความเชื่อกันภายในชุมชนเพื่อความสุขาทางใจหรือเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนกันภายในชุมชนเป็นความสามารถที่ถ่ายทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษมิใช่การลอกเลียนแบบหรือได้รับอิทธิพลจากถิ่นอื่น ศิลปะประเภทนี้จึงมีลักษณะเฉพาะถิ่นของตนเอง เมื่อรวมเป็นงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไทยจึงเป็นงานที่มีคุณค่าทางศิลปะในตัวเองเพราะช่างพื้นบ้านไทยได้ใช้เครื่องมือสร้างสรรค์งานที่สะท้อนถ่ายทอดความเข้มแข้งอย่างงดงาม ประณีต จากจิตใจของคนโดยถ่ายทอดลงในรูปแบบของหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทต่าง ๆ ได้แก่ เครื่องปั้นดินเผา งานช่างฝีมือ งานตีเหล็ก เป็นต้น

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2540: 20-25) กล่าวว่า ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน หมายถึง สิ่งของเครื่องใช้ ที่มนุษย์ผลิตขึ้นมาเพื่อมุ่งประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน แต่แฝงไว้ด้วยความรู้สึกนึกคิด คุณค่าทางสุนทรียภาพ และภูมิปัญญาของช่าง คุณค่าทางศิลปะของงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมักอยู่ในกรอบของชนบประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรมของชุมชน

อุทุมพร หมั่นทำการ (2540: 4-21) กล่าวว่า ศิลปหัตถกรรม หมายถึง สิ่งของที่ช่างฝีมือประดิษฐ์ขึ้นเพื่อความพึงพอใจด้านประโยชน์ใช้สอยและของนั้นยังให้ความรู้สึกด้านความงดงามทางศิลปะอีกด้วย ส่วนวิธีการผลิตนั้นอาจใช้แรงงานฝีมือล้วน ๆ หรือใช้เครื่องมือเครื่องจักรเป็นเครื่องทุ่นแรงมาช่วยในการผลิตบางขั้นตอนก็ได้ งานศิลปหัตถกรรมมีกำเนิดมาจากการที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการทางกาย คือ การสร้างสิ่งใช้สอยเพื่ออำนวยความสะดวกในการกินอยู่หลับนอน โดยนำวัสดุที่อยู่ใกล้ตัวที่สุดมาดัดแปลงสร้างสรรค์ เป็นการมุ่งเน้นด้านประโยชน์ใช้สอยแล้วจึงปรับปรุงให้มีความงดงามขึ้น เพื่อสนองความต้องการทางอารมณ์และสนองความต้องการทางสังคมเป็นลำดับไป

วุฒิ วัฒนสิน (2541: 23) กล่าวว่า ศิลปหัตถกรรม หมายถึง งานศิลปะของกลุ่มชนใดกลุ่มชนหนึ่งที่มีเอกลักษณ์ร่วมกัน ความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย พ้นจากอิทธิพลของวัฒนธรรมเมือง โดยพยายามสร้างสรรค์ผลงานศิลปกรรมที่มีรูปลักษณะที่สวยงาม ความพึงพอใจและมีคุณค่าในด้านประโยชน์ใช้สอย ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่น มีความแตกต่างกันของสิ่งแวดล้อม อันเป็นปัจจัยส่งผลให้เกิดความแตกต่างดังกล่าว

จะเห็นได้ว่างานศิลปหัตถกรรมอยู่ควบคู่กับมนุษย์โดยเปลี่ยนแปลงไปตามวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ศิลปหัตถกรรมจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นวัฒนธรรมของกลุ่มชนหรือชุมชนท้องถิ่น งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมีลักษณะสำคัญประการหนึ่ง คือ ความเรียบง่ายไม่ซับซ้อน สำหรับสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดลักษณะศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านนั้นมี 4 ข้อ ดังนี้

1. ความจำเป็นทางประโยชน์ใช้สอย ชุมชนต่าง ๆ ทั้งชนบทและในเมืองต่างก็มีอาชีพการงานที่แตกต่างกัน และมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างสรรค์ใช้สอยในการประกอบอาชีพการงานที่แตกต่างกันด้วย

2. วัสดุหรือวัตถุดิบ โดยธรรมชาติของมนุษย์ย่อมรู้จักนำเอาสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวที่สุดมาดัดแปลงสร้างสรรค์ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ดังนั้นชุมชนที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่มีวัสดุหรือวัตถุดิบใดก็ย่อมนำเอาสิ่งที่มีอยู่นั้นมาดัดแปลงใช้สอยก่อนสิ่งอื่น

3. รสนิยมตกทอด คือ ความรู้สึกนิยมชมชอบทางความงามที่มีมาในสายเลือดของบุคคลแต่ละกลุ่ม ความนิยมชมชอบทางความงามที่มีมาในสายเลือดของบุคคลแต่ละกลุ่ม ความนิยมชมชอบทางความงามนี้จะแสดงออกมาให้เห็นในรูปร่าง ทรวดทรง สีผิว การตกแต่งรายละเอียดต่าง ๆ กลุ่มชนใด ท้องถิ่นใดก็มีรสนิยมตกทอดอย่างไรย่อมแสดงออกมาทั้งผู้ผลิตและผู้ใช้สอย

4. สังคมและขนบธรรมเนียมประเพณีในสังคมชนบท ยังคงมีสมาชิกในสังคมยอมรับนับถือปฏิบัติต่าง ๆ กันออกไป ที่เรียกว่า ขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น การทำบุญตักบาตร และการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือในด้านนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ เมื่อพิธีกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันออกไปเท่าใดงานศิลปหัตถกรรมก็ย่อมมีลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชนนั้น

ส่วนคุณค่าของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน แบ่งออกได้ 6 ประการ คือ

1. ช่วยให้เกิดความสะดวกสบาย งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านย่อมมีหน้าที่ประโยชน์ใช้สอยช่วยอำนวยความสะดวกสบายในชีวิตประจำวัน
2. เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความประณีต คุณลักษณะสำคัญของงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านคือมีความสวยงามอันเกิดจากการสร้างสรรค์ด้วยมือ และการบังคับอินทรีย์ประสาทต่าง ๆ เป็นสิ่งที่กลั่นกรองออกมาจากจิตใจ เป็นสิ่งที่ถ่ายทอดความคิด และรสนิยมทางความงามของผู้ที่ทำ
3. ด้านเศรษฐกิจ งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านโดยทั่วไป สามารถสร้างสิ่งใช้สอยสนองความต้องการของตนเองได้ โดยการจำหน่ายแล้วเกิดรายได้
4. ด้านวัฒนธรรม งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นการสร้างสรรค์ทางวัตถุ ซึ่งถือเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ เพราะการที่ผู้คนได้ใช้สอยสิ่งของเครื่องใช้ที่มีลักษณะเฉพาะของตนย่อมเป็นการแสดงถึงมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญ

5. ด้านอาชีพ การประกอบอาชีพช่างศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน จัดเป็นงานสัมมาอาชีพอย่างแท้จริง อีกทั้งเป็นงานอิสระ สามารถประกอบรายได้ด้วยตนเอง เพราะเป็นงานที่อาศัยความคิดความอ่านสร้างสรรค์และมีฝีมือการทำงานเป็นหลักต้องการเครื่องมือและเครื่องทุนแรงน้อย

6. ด้านการพัฒนาจิตใจ งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมักมีส่วนช่วยอยู่มากในเรื่องทำให้เกิดความประณีตเรียบร้อย ถ้าสิ่งใช้สอยมีความงดงามประณีตด้วยก็จะเป็นสิ่งแวดล้อมให้เกิดการพัฒนาทางด้านจิตใจอยู่ตลอดเวลา แม้แต่เพียงช่างที่ทำงานศิลปหัตถกรรมที่ได้สัมผัสความงดงามประณีตอยู่เป็นนิตย์ จิตใจคนเหล่านี้ย่อมประณีตอ่อนโยน

คุณค่าของเครื่องจักสาน คือ คุณค่าทางศิลปะและความงาม โดยเครื่องจักสานหลายชนิดมีรูปร่าง โครงร่าง และลวดลายที่ลงตัว และยากที่จะหาเครื่องมือเครื่องใช้ประเภทอื่นเทียบได้ เช่น กล่องข้าวของภาคเหนือและภาคอีสาน ซึ่งเป็นตัวอย่างของเครื่องจักสานที่ได้รับการออกแบบอย่างแยบยล สนองการใช้สอยได้เป็นอย่างดี ตั้งแต่สานต่อกล่องข้าวสองชั้นเพื่อให้เกิดความร้อนได้ดี โดยไอร้อนจากข้าวเหนียวข้างหนึ่งจะระเหยออกไปได้ตามรูระหว่างเส้นตอกอย่างช้า ๆ ไม่กลายเป็นหยดน้ำที่จะทำให้ข้าวเหนียวแฉะและบูดเสียได้ง่าย กล่องข้าวจึงเป็นภาชนะสำหรับใส่ข้าวเหนียวหนึ่งได้ดีที่สุด ซึ่งเป็นผลจากการออกแบบที่แยบยลของชาวบ้านที่ได้ทดลองปรับปรุง สืบทอดกันเรื่อยมาเป็นเวลานาน นอกจากนี้รูปร่างของกล่องข้าวแต่ละท้องถิ่นยังมีความงดงามแตกต่างกันไปตามความนิยมของแต่ละท้องถิ่นอีกด้วย (วิบูลย์ สีสวรรณ, 2532: 76-78)

อีกทั้งคุณค่าที่สำคัญของเครื่องจักสานไทย คือ คุณค่าในการแสดงออกทางอารมณ์และจิตใจของช่างพื้นบ้าน เครื่องจักสานหลายชนิดของไทยสานอย่างละเอียด ประณีต ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอารมณ์ที่ละเอียดอ่อนของผู้สานได้อย่างดี ความละเอียดประณีตนั้น เริ่มตั้งแต่การแปรรูปวัตถุดิบ เช่น การจักตอก และเหลาหวายเป็นเส้น ๆ เพื่อใช้สานและถักส่วนที่ต้องการความละเอียด ประณีตของเครื่องจักสาน จนถึงการสานเป็นลวดลายที่ละเอียดซับซ้อนอย่างลายพิกุลหรือลายสานของเครื่องจักสานย่านลิเภา เป็นต้น

อย่างไรก็ตามเครื่องจักสานมีความสัมพันธ์กับมนุษย์ เนื่องจากเครื่องจักสานของไทยในภาคต่าง ๆ มีมากมายหลายชนิด และมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่แตกต่างกันออกไป โดยลักษณะ

เฉพาะถิ่นของเครื่องจักสานเหล่านั้นสะท้อนให้เห็นถึงสภาพภูมิศาสตร์ของแต่ละท้องถิ่น สภาพการดำรงชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ตลอดจนการนับถือศาสนาของกลุ่มชนที่ผลิตเครื่องจักสาน ดังนั้น เครื่องจักสานจึงเป็นศิลปหัตถกรรมที่มีคุณค่าในฐานะที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2532: 76-78)

นอกจากนี้ เครื่องจักสานยังเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านได้หลายอย่าง เช่น สะท้อนให้เห็นถึงความชาญฉลาดในการเลือกสรรวัตถุดิบแต่ละชนิดเป็นอย่างดี แล้วนำมาดัดแปลงแปรรูปเป็นวัตถุที่ใช้ทำเครื่องจักสานด้วยวิธีง่าย ๆ แต่สนองการใช้สอยได้ดี เช่น ชาวภาคได้นำใบลำเจียกหรือใบปาล์มนั้นมาจักและสานเป็นเสื่อและกระสอบ โดยนำใบลำเจียกไปลนไฟให้ใบนิ่มก่อนที่จะจักเป็นเส้น หรือนำต้นกระจูดไปแช่โคลนแล้วรีดให้แบน หรือการจักไม้ไผ่เป็นตอกแบบต่าง ๆ ให้เหมาะสมที่จะใช้สานเป็นเครื่องจักสานแต่ละชนิด ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ชาวบ้านเรียนรู้จากการสังเกตและการทดลองสืบกันมาแต่บรรพบุรุษ ทำให้เครื่องจักสานแต่ละชนิดมีรูปแบบและประโยชน์ใช้สอยที่สมบูรณ์ลงตัว (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2532: 76-78)

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการอาชีวศึกษา

ความหมายของการอาชีวศึกษา

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ (2542: 13-14) ให้ความหมายว่า การอาชีวศึกษาเป็นการศึกษาเพื่อชีวิตโดยมุ่งให้ผู้เรียนได้มีสมรรถภาพในการทำงาน มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รวมทั้งความสามารถและทักษะในการผลิต การแปรรูป และการจัดจำหน่าย

ธีรฤทธิ บุญยโสภณ (2542: 3) กล่าวว่า การอาชีวศึกษา หมายถึง การจัดการเรียนการสอนเพื่อเตรียมทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพสำหรับอาชีพหนึ่งหรือกลุ่มอาชีพ โดยจัดเป็นขบวนการศึกษาที่มุ่งพัฒนาและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคล ในด้านทักษะ หรือความชำนาญงาน (Psychomotor Domain) ด้านความรู้ความเข้าใจ (Cognitive Domain) และด้านเจตคติ (Affective Domain) เพื่อให้สามารถประกอบอาชีพที่ตนเลือกเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

พนิต เข้มทอง (2549) ให้ความหมายของการอาชีวศึกษาว่า เป็นการศึกษาที่จัดขึ้นเพิ่มเติมจากการศึกษาสามัญ โดยเป็นโปรแกรมการศึกษาเพื่อประกอบอาชีพที่ให้ความรู้และทักษะแก่ผู้เรียนอย่างพอเพียงที่จะออกไปประกอบอาชีพได้ โดยมีไฮโปรแกรมการศึกษาที่มุ่งให้ศึกษาต่อยอดไปเรื่อย ๆ อีกนัยคือเป็นการศึกษาที่เน้นความสำคัญของการฝึกหัด เพื่อให้เกิดความชำนาญในภาคปฏิบัติ

ชัตติยะ นุตวัตร (2552) การอาชีวศึกษา หมายถึง กระบวนการจัดการเรียนการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน ให้แก่บุคคลทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติผสมผสานกันอย่างเหมาะสม เพื่อให้มีวิชาความรู้นำไปใช้ในการประกอบอาชีพ สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้ และพัฒนาความรู้ความสามารถของบุคคลให้สูงขึ้นเป็นระดับ ตามความต้องการของสังคมและตลาดแรงงาน

พระราชบัญญัติการอาชีวศึกษา พ.ศ. 2551 มาตรา 4 กล่าวว่า การอาชีวศึกษา หมายถึง กระบวนการศึกษาเพื่อผลิตและพัฒนากำลังคนในด้านวิชาชีพพระดับฝีมือ ระดับเทคนิค และระดับเทคโนโลยี

พระราชบัญญัติการอาชีวศึกษา พ.ศ. 2551 มาตรา 8 การจัดการอาชีวศึกษาและการฝึกอบรมวิชาชีพให้จัดได้โดยรูปแบบ ดังต่อไปนี้

1. การศึกษาในระบบ เป็นการจัดการศึกษาวิชาชีพที่เน้นการศึกษาในสถานศึกษาอาชีวศึกษาหรือสถาบันเป็นหลัก โดยมีการกำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาการวัด และการประเมินผลที่เป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน

2. การศึกษานอกระบบ เป็นการจัดการศึกษาวิชาชีพที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการศึกษา ระยะเวลา การวัดและการประเมินผลที่เป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม

3. การศึกษาระบบทวิภาคี เป็นการจัดการศึกษาวิชาชีพที่เกิดจากข้อตกลงระหว่าง สถานศึกษาอาชีวศึกษาหรือสถาบันกับสถานประกอบการ รัฐวิสาหกิจ หรือหน่วยงานของรัฐในเรื่องการจัดหลักสูตรการเรียนการสอน การวัดและการประเมินผลโดยผู้เรียนใช้เวลาส่วนหนึ่งในสถานศึกษาอาชีวศึกษาหรือสถาบัน และเรียนภาคปฏิบัติในสถานประกอบการ รัฐวิสาหกิจหรือหน่วยงานของรัฐเพื่อประโยชน์ในการผลิตและพัฒนากำลังคน สถานศึกษาอาชีวศึกษาหรือสถาบันสามารถจัดการศึกษา ตามวรรคหนึ่งในหลายรูปแบบรวมกันก็ได้ ทั้งนี้ สถานศึกษาอาชีวศึกษาหรือสถาบันนั้นต้องมุ่งเน้นการจัดการศึกษาระบบทวิภาคีเป็นสำคัญ

ความหมายของการศึกษาในระบบ

สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา (2546) ได้กล่าวไว้ว่า การศึกษาในระบบ (Formal Education) คือ การศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการ ศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน ที่สำคัญ ในการดำเนินกิจกรรมทางการศึกษานั้น เกิดขึ้นทั้งที่ห้องเรียน รวมถึงการเรียนรู้ นอกห้องเรียน อาทิ ที่บ้าน หรือการเรียนรู้บนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต โดยยึดถือเอาห้องเรียนเป็นฐาน กลางของการจัดการศึกษา การศึกษาจึงเป็นกระบวนการที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาคน และการที่จะพัฒนาคนให้มีคุณภาพตรงตามความต้องการนั้นต้องอาศัยผลรวมของกระบวนการที่มีความสัมพันธ์กัน คือ กระบวนการบริหารจัดการ กระบวนการจัดการเรียนรู้ รวมทั้งสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้

อัญชลี ธรรมะวิสิฏกุล (2552) กล่าวว่า การศึกษาในระบบ (Formal Education) เป็น การศึกษาที่มีรูปแบบและระบบแบบแผนชัดเจน มีการกำหนดวัตถุประสงค์ หลักสูตรวิธีการจัดการ เรียนการสอน การวัดผล และการประเมินผลที่แน่นอน ซึ่งการศึกษาในระบบของไทยประกอบไป ด้วยการศึกษาระดับพื้นฐานและการศึกษาในขั้นอุดมศึกษา โดยการศึกษาขั้นพื้นฐาน ถูกแบ่ง ออกเป็นระดับต่าง ๆ คือ ระดับก่อนประถมศึกษา ระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และระดับมัธยมศึกษาตอนปลายในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ยังถูกแบ่งเป็นประเภทสามัญ ศึกษาและประเภทอาชีวศึกษาอีกด้วย สำหรับในการศึกษาขั้นอุดมศึกษานั้น แบ่งออกเป็นระดับ ต่าง ๆ คือ ต่ำกว่าปริญญาตรี ปริญญาตรี ประกาศนียบัตรบัณฑิต ปริญญาโท และปริญญาเอก

ความหมายของการศึกษานอกระบบ

คำว่า “การศึกษานอกระบบ” บางทีเรียกว่า “การศึกษานอกโรงเรียน” หรือ “การศึกษาอุนัย” หรือบางประเทศใช้คำว่า “การศึกษาผู้ใหญ่” (Adult education) จากการศึกษาพบว่ามิใช่ให้ความหมายของการศึกษานอกระบบ (Non-formal education) ไว้ในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

สุรกุล เจนอบรม (2542: 9) ให้ความหมายว่า การศึกษานอกระบบ หมายถึง รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาคน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เพราะถ้าคนเกิดการเรียนรู้ก็จะสามารถคิดเป็น สามารถวิเคราะห์ แยกแยะ รู้จักการรับรู้ข่าวสารข้อมูล รู้จักการตัดสินใจ รู้จักการเลือกรวมทั้งรู้ถึงความต้องการของตนเอง

สุมาลี สังข์ศรี (2551: 7) ให้ความหมายว่า การศึกษานอกระบบ หมายถึง ประสบการณ์และกิจกรรมทางการศึกษาทุกรูปแบบที่จัดให้แก่ประชาชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียนทั้งหมด ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่ประชากรก่อนวัยเรียน ประชากรที่อยู่ในวัยเรียน แต่พลาดโอกาสเข้าศึกษาในระดับต่าง ๆ และประชากรที่อายุพ้นวัยเรียนในระบบโรงเรียนไปแล้วที่ต้องการความรู้เพิ่มเติม โดยมุ่งหวังให้ผู้เรียนได้รับความรู้ทั้งในด้านความรู้ที่เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตและการปรับตัวเข้ากับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อม การศึกษาประเภทนี้มีคามยืดหยุ่นในเรื่องระบบ ระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านอายุของผู้เรียน ระยะเวลาเรียนหลักสูตร วิธีการเรียนการสอน การวัดผล ประเมินผล สถานที่เรียน ผู้เรียนสามารถเข้าเรียนได้เมื่อมีความพร้อม หยุดเรียนได้เมื่อมีภาระความจำเป็น และกลับมาเรียนใหม่เมื่อต้องการ เป็นการศึกษาที่จัดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้เรียนและสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นและสังคม หน่วยงานที่รับผิดชอบจัดการศึกษาประเภทนี้ไม่จำกัดเพราะสถาบันการศึกษา อาจจะเป็นหน่วยงานอื่น ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน

วิศนี ศิลตระกูล (2544: 4) กล่าวว่า การศึกษานอกระบบในบางประเทศใช้คำว่า การศึกษาผู้ใหญ่ (Adult Education) ซึ่งหมายถึง กิจกรรมการศึกษาทุกประเภทที่จัดขึ้นสำหรับประชาชนวัยผู้ใหญ่ที่อยู่นอกระบบโรงเรียน แต่ต่อมาหลายประเทศตระหนักว่า การจัดการบริการการศึกษาผู้ใหญ่ที่จัดขึ้นนอกระบบโรงเรียนนั้น ไม่สามารถครอบคลุมเด็กและเยาวชนที่พลาดโอกาสทางการศึกษาในระบบโรงเรียน จึงมีการคิดชื่อใหม่ว่า การศึกษานอกระบบโรงเรียน (Non-Formal Education) เพื่อสามารถจัดบริการได้ครอบคลุมบุคคลทุกช่วงอายุ

จรัล ติงตวัน (2546 : 14) กล่าวว่า การศึกษานอกระบบ หมายถึง มวลความรู้ ประสบการณ์ และกิจกรรมการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ที่จัดให้บริการแก่ประชาชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียนทั้งหมด ไม่ว่าจะอยู่ในวัยใด มีอาชีพใด มีประสบการณ์อย่างไร ซึ่งบุคคลเหล่านั้นอาจจะเคยได้ศึกษาเล่าเรียนในระบบโรงเรียนมาก่อนเลย หรืออาจศึกษาจากระบบโรงเรียนมาบ้างแต่ต้องออกกลางคัน หรือจบประโยคแต่ไม่มีโอกาสศึกษาต่อด้วยเหตุผลและความจำเป็นต่าง ๆ การศึกษานอกระบบโรงเรียนมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ผู้เรียนได้รับความรู้ ทั้งในด้านที่จะเป็นพื้นฐานแก่การดำรงชีวิต การอ่าน การเขียน การคิด คำนวณเบื้องต้น ความรู้ทางด้านทักษะการประกอบอาชีพ ตลอดจนความรู้และข่าวสารข้อมูลที่เป็นปัจจุบันในด้านต่าง ๆ เพื่อเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต และปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคมสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาได้อย่างเหมาะสม

สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (2551: 61) ให้ความหมายว่า การศึกษานอกระบบ หมายถึง การศึกษาที่จัดขึ้นนอกระบบที่จัดให้กับประชาชนทุกเพศ ทุกวัย เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้พื้นฐาน ความรู้ด้านทักษะการประกอบอาชีพ และความรู้ด้านอื่น ๆ เพื่อเป็นฐานในการดำรงชีวิตอย่างมีคุณธรรมบนพื้นฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หลักสูตรมีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัด ระยะเวลาเรียน เนื้อหา การวัดผล ประเมินผลทุกภาคของสังคมส่วนร่วมในการจัดการศึกษาให้กับประชาชนโดยใช้สื่อเทคโนโลยี เพื่อการศึกษาและแหล่งเรียนรู้ทุกประเภท เพื่อให้ประชาชนสามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต

ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัย

สุนทร สุนันท์ชัย (2541: 22) ได้ให้ความหมายว่า เป็นการศึกษาที่ได้รับความรู้ ทักษะ เจตคติ จากประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน จากครอบครัว จากชุมชน จากการทำงาน จากสภาพแวดล้อม จากการเงิน จากห้องสมุด สื่อมวลชน และอื่น ๆ

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ได้ให้ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัยว่า เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่น ๆ

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2547: 37) ได้ให้ความหมายว่า เป็นการศึกษาที่เกิดขึ้นตามวิถีชีวิตที่เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์จากการทำงาน จากบุคคล จากครอบครัว จากสื่อ จากชุมชน จากแหล่งความรู้ต่าง ๆ เพื่อเพิ่มพูนความรู้และทักษะความบันเทิง และการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยมีลักษณะที่สำคัญ คือ ไม่มีหลักสูตร ไม่มีเวลาเรียนที่แน่นอน เรียนที่ไหนก็ได้ ไม่จำกัดเวลาเรียน โดยสามารถเรียนได้ตลอดเวลาและเกิดขึ้น ทุกช่วงวัยตลอดชีวิต

พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551 ให้ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัยดังนี้ กิจกรรมการเรียนรู้ในวิถีชีวิตประจำวันของบุคคล ซึ่งบุคคลสามารถเลือกที่จะเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ตามความสนใจ ความต้องการ โอกาส ความพร้อม และศักยภาพในการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล

แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับทฤษฎีจัดการอาชีวศึกษา

โดยแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับทฤษฎีจัดการอาชีวศึกษาให้มีประสิทธิภาพนั้น มีต้นแบบมาจาก Professor Dr. Charles Prosser ซึ่งเป็นผู้บุกเบิกงานด้านการพัฒนาทรัพยากรกำลังคนเพื่ออุตสาหกรรม โดยได้เสนอทฤษฎีการจัดการอาชีวศึกษาไว้ 16 ข้อ ดังนี้ (ธีรวิมล บุญยโสภณ, 2536: 2-3)

1. ประสิทธิภาพของการจัดการอาชีวศึกษา จะแปรผันกับสภาพแวดล้อมที่ผู้เรียนได้รับการฝึกซึ่งจำลองสภาพแวดล้อมจริงที่ผู้เรียนต้องประสบก่อนสำเร็จการศึกษาและออกไปประกอบอาชีพ
2. การฝึกอาชีพจะมีประสิทธิผลเมื่อการศึกษากระทำในลักษณะเดียวกันกับการทำงานจริง นั่นคือ มีขั้นตอนการปฏิบัติงานที่ใช้เครื่องมือเครื่องจักร เช่นเดียวกันกับที่ใช้ในการปฏิบัติงานจริงในอาชีพนั้น
3. ประสิทธิภาพของการอาชีวศึกษา จะแปรผันกับการฝึกอาชีพรายบุคคลโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้มีนิสัยในการคิดเป็นและทำเป็นสำหรับอาชีพนั้น

4. ประสิทธิภาพของการอาชีวศึกษา จะแปรผันกับการจัดให้ผู้ฝึกอาชีพรายบุคคลได้ใช้ความสนใจ ความถนัด และใช้สมองของตนอย่างเต็มที่
5. การฝึกอาชีพที่มีประสิทธิภาพของช่างในแต่ละอาชีพ จะสามารถจัดให้แก่กลุ่มที่ต้องการ และได้ประโยชน์จากการฝึกเท่านั้น
6. การฝึกอาชีพที่มีประสิทธิภาพ จะแปรผันกับการฝึกประสบการณ์เฉพาะอย่างหลาย ๆ ครั้ง เพื่อสร้างพฤติกรรมของผู้เรียนที่ถูกต้องในการฝึกทักษะรวมทั้งพฤติกรรมที่ต้องการให้เปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาขึ้น เพื่อให้เรียนรู้ทักษะที่จำเป็นในการหางานทำ
7. การฝึกอาชีพที่มีประสิทธิภาพได้ต้องขึ้นอยู่กับครูผู้สอน ซึ่งจะต้องมีประสบการณ์วิชาชีพสูงในการประยุกต์ความรู้และทักษะในการปฏิบัติงาน
8. ในแต่ละอาชีพ ครูผู้สอนจะต้องมีความสามารถในการช่างที่มีมาตรฐานขั้นต่ำได้ในระดับหนึ่งและรักษามาตรฐานของการผลิตไว้ ถ้าการอาชีวศึกษาไม่สามารถจัดได้ถึงขั้นนี้แล้วก็จะไม่มีประสิทธิภาพ
9. การจัดการอาชีวศึกษาต้องตระหนักถึงสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน และต้องฝึกทักษะบุคคล เพื่อสนองความต้องการของตลาดแรงงานนั้น
10. การสร้างนิสัยของผู้เรียนในการปฏิบัติงาน จะได้ผลก็ต่อเมื่อผู้เรียนได้ฝึกทำงานจริงในโรงงาน ไม่ใช่ฝึกแต่แบบฝึกหัด หรือฝึกแบบลองผิดลองถูกในสถานศึกษาเท่านั้น
11. แหล่งข้อมูลของเนื้อหาสาระที่เชื่อถือได้ของการฝึกอบรมทักษะเฉพาะในแต่ละอาชีพ จะมาจากแหล่งเดียวกันเท่านั้น คือ จากประสบการณ์ของผู้ชำนาญงานของอาชีพนั้น
12. ในแต่ละอาชีพจะมีเนื้อหาวิชาอยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งเป็นวิชาปฏิบัติของอาชีพนั้น โดยเฉพาะและไม่มีคุณค่าในทางปฏิบัติสำหรับอาชีพอื่น

13. การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อให้บริการ หรือตอบสนองต่อความต้องการของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล โดยวิธีการที่กลุ่มบุคคลนั้นได้รับประโยชน์มากที่สุด

14. การอาชีวศึกษาที่มีประสิทธิภาพ จะแปรผันกับวิธีการสอนและความสัมพันธ์กับผู้เรียนในลักษณะพิเศษของกลุ่มผู้เรียน

15. การบริหารอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพ ก็ต่อเมื่อมีการจัดการศึกษาในลักษณะที่ยืดหยุ่นได้ แทนที่จะใช้มาตรฐานที่ตายตัวเกินไป

16. ในขณะที่รัฐพยายามลดค่าใช้จ่ายต่อหัวในการฝึกอบรม แต่ก็ต้องใช้งบประมาณขั้นต่ำจำนวนหนึ่งที่พอเพียงในการจัดการอาชีวศึกษาให้มีประสิทธิผลได้ ดังนั้น ถ้าหากรัฐไม่สามารถสนับสนุนงบประมาณขั้นต่ำในการฝึกได้ ก็ไม่ควรให้มีการจัดการเรียนการสอนด้านอาชีวศึกษาขึ้นมา

อนุชัช รามวงศ์กูร (2554: 34-38) ได้กล่าวถึงทฤษฎีทางอาชีวศึกษาของ Prosser ไว้ดังนี้

1. การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพเมื่อสภาพแวดล้อมที่ให้ผู้เรียนได้รับการฝึกในสภาพแวดล้อมของการทำงานจริง

2. การอาชีวศึกษาเป็นการฝึกอาชีพจะมีประสิทธิภาพเมื่อมีการจัดการฝึกอาชีพในลักษณะเดียวกับการทำงานจริง นั่นหมายถึงมีการจัดการเรียนการสอนภาคปฏิบัติที่ใช้เครื่องมือและเครื่องจักรเช่นเดียวกันกับที่ใช้ในการปฏิบัติงานในอาชีพนั้น ๆ

3. การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพเมื่อการฝึกอาชีพรายบุคคลโดยตรง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งนิสัยการคิดเป็น และสามารถปฏิบัติตามความต้องการของอาชีพนั้น ๆ

4. การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพเมื่อสามารถจัดให้ผู้เรียนเป็นรายบุคคลได้ใช้ความสนใจ ความถนัด และความฉลาดที่อยู่ข้างในในการพัฒนาระดับที่สูงขึ้น

5. การอาชีวศึกษาเป็นการฝึกอาชีพที่มีประสิทธิภาพได้ เมื่อสามารถจัดให้แก่กลุ่มที่ต้องการ และได้รับประโยชน์จากการฝึกของแต่ละอาชีพเท่านั้น
6. การอาชีวศึกษาเป็นการฝึกอบรมจะมีประสิทธิภาพเมื่อการฝึกประสบการณ์เฉพาะอย่างหลาย ๆ ครั้ง เพื่อสร้างนิสัยที่ถูกต้องของผู้เรียนในการฝึกทักษะ รวมทั้งนิสัยที่ต้องการเปลี่ยนแปลง หรือการพัฒนาขึ้น เพื่อให้เกิดเรียนรู้ทักษะที่จำเป็นในการหางานทำ
7. การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพเมื่อผู้เรียนจะต้องมีความรู้ความสามารถอย่างน้อยผ่านเกณฑ์ขั้นต่ำของตำแหน่งงานของอาชีพนั้น ๆ
8. การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพเมื่อผู้เรียนจะต้องมีความรู้ความสามารถอย่างน้อยผ่านเกณฑ์ขั้นต่ำของตำแหน่งงานของอาชีพนั้น ๆ
9. การอาชีวศึกษาต้องคำนึงถึงสภาพความเป็นจริงในปัจจุบันที่เป็นอยู่ โดยต้องมีการฝึกผู้เรียนเป็นรายบุคคลให้ตรงกับความต้องการของตลาดแรงงาน
10. การอาชีวศึกษาเป็นกระบวนการสร้างนิสัยของผู้เรียนในการปฏิบัติ จะได้ผลเมื่อผู้เรียนได้ฝึกทำงานจริงในโรงงาน ไม่ใช่การฝึกในแบบฝึกหัด หรือการฝึกในแบบจำลองต่าง ๆ ที่ได้ลงมือปฏิบัติจริง
11. การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพเมื่อมีเนื้อหาสาระที่เป็นแหล่งนำเชื่อถือได้ของการฝึกทักษะเฉพาะในแต่ละอาชีพ นั้นหมายถึงการได้ฝึกกับผู้ชำนาญงานหรืออาชีพนั้น ๆ ซึ่งจะได้รับความรู้ และทักษะที่ถูกต้องอย่างแท้จริง
12. การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพเมื่อให้ผู้เรียนได้เรียนกับเนื้อหาวิชา และทักษะเฉพาะของอาชีพนั้น ๆ และอาจจะไม่เกี่ยวข้องกับในทางปฏิบัติกับสายอาชีพอื่น ๆ
13. การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพเมื่อให้บริการ หรือตอบสนองความต้องการต่อบุคคล หรือกลุ่มบุคคล จนทำให้กลุ่มบุคคลนั้นได้รับประโยชน์ได้อย่างเต็มที่

14. การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพเมื่อวิธีการสอน และการสร้างความสัมพันธ์กับ ผู้เรียน ตรงกับลักษณะเฉพาะของกลุ่มผู้เรียนเป็นสำคัญ นั้นหมายถึงควรจัดการเรียนการสอนให้ เหมาะสมกับผู้เรียนแต่ละกลุ่ม

15. การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพเมื่อการบริหารจัดการทางด้านอาชีวศึกษาจะต้อง เปลี่ยนแปลง หรือปรับเปลี่ยนตามความต้องการของสังคม หรือให้ทันต่อความก้าวหน้าทาง เทคโนโลยี เป็นต้น

16. การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพเมื่อต้องมียงบประมาณขั้นต่ำจำนวนหนึ่งที่เพียงพอ ต่อการฝึกอาชีพ ถึงแม้ว่าทางภาครัฐซึ่งมีหน้าที่ในการสนับสนุน แต่พยายามลดค่าใช้จ่ายต่อหัวใน การฝึกอาชีพก็ตาม

จากทฤษฎีทั้ง 16 ข้อ ข้างต้นนี้ จะมุ่งในประเด็นสำคัญของการจัดการอาชีวศึกษาให้ สามารถฝึกทรัพยากรบุคคลให้มีความรู้ความชำนาญขั้นพื้นฐานที่จำเป็นในการประกอบอาชีพ ดังนั้น สถาบันอาชีวศึกษาจึงต้องพิจารณาถึงความพร้อมในด้านต่าง ๆ เช่น ครูผู้สอน อุปกรณ์ช่วย สอน วัสดุฝึก เครื่องมือเครื่องจักร สถานที่ฝึกงานทั้งภายในภายนอก เป็นต้น

อาชีพศึกษา

อนันท์ คัมภีรานนท์ (2555) กล่าวว่า อาชีพศึกษา (Career Education) คือ การศึกษา และฝึกอบรม เพื่อเตรียมคนเข้าสู่อาชีพและก้าวหน้าในอาชีพอย่างเป็นระบบ และมีวัตถุประสงค์ ชัดเจน เป็นการศึกษาและฝึกอบรมทั้งในระบบ นอกกระบบและตามอัธยาศัย คือ ทั้งการฝึกเริ่มต้น เพื่อเตรียมความพร้อมในการทำงาน และการศึกษาอบรมต่อเนื่องเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อ รักษาอาชีพและพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

ขั้นตอนของอาชีพศึกษาอาจแบ่งได้เป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นตระหนัก (Awareness) เป็นขั้นแนะนำบทบาทของแรงงานที่มีผลผลิต ซึ่งจะต้องจัด ให้นักศึกษามีสมรรถนะดังนี้

1.1 ให้เข้าใจว่างานเป็นคุณลักษณะพื้นฐานของชีวิต คือ เป็นสิ่งจำเป็นของการดำเนินชีวิต

1.2 ให้คุ้นเคยกับธรรมชาติทั่วไปของชีวิตการทำงาน

1.3 ให้เข้าใจสิ่งที่น่าสนใจ ทักษะ ค่านิยม และความต้องการของอาชีพ

1.4 ให้เข้าใจถึงความต้องการเฉพาะอาชีพสำหรับงาน

1.5 ให้เข้าใจความแตกต่างของการดำเนินชีวิตของสมาชิกกลุ่มอาชีพต่าง ๆ

2. ขั้นจัดระบบ (Orientation หรือ Systematization) เป็นการแนะนำการแบ่งหน้าที่ของแรงงานในสังคม

2.1 ให้คุ้นเคยกับอาชีพต่าง ๆ เพื่อเลือกอาชีพได้อย่างกว้างขวาง

2.2 ให้เข้าใจและบอกได้ว่างานแต่ละอาชีพสามารถแจจแจงลักษณะออกได้

2.3 ให้มองเห็นภาพรวมของตลาดแรงงาน มองเห็นความหลากหลายของอาชีพและความต้องการแรงงานนั้น ๆ

2.4 ให้เข้าใจเกณฑ์ของแต่ละอาชีพว่าตรงกับความถนัด ความชอบ และความเหมาะสมสำหรับตนเองหรือไม่

2.5 ให้ความรู้ความสัมพันธ์ระหว่างความต้องการของบุคคลกับความต้องการของสังคม

3. ขั้นสำรวจหรือทดลอง (Exploration หรือ Experimentation) เป็นการแนะนำการสำรวจบทบาทของอาชีพที่สัมพันธ์กับมโนทัศน์ของตนเองต่ออาชีพนั้น ๆ

- 3.1 ให้เข้าใจประโยชน์ของการเรียนรู้จากการทดลองภายใต้สิ่งแวดล้อมของงานจริง
- 3.2 ให้มีโอกาสมีส่วนร่วมในประสบการณ์การทำงานจริง
- 3.3 ให้เข้าใจเกณฑ์ในการพิจารณาบทบาทของตนเองในการเข้าสู่สภาพงานจริง
- 3.4 ให้เตรียมตัวก่อนจะเข้าสู่สภาพงานจริงทั้งในด้านความรู้ ทักษะ และเจตคติ

4. ขั้นเตรียมตัวเข้าสู่อาชีพ (Preparation หรือ Employability)

- 4.1 ให้มีความรู้ ทักษะ เจตคติ ประสบการณ์จริงในสิ่งแวดล้อมของการทำงานสำหรับอาชีพที่เลือกแล้ว
- 4.2 ให้เห็นช่องทางและความก้าวหน้าของอาชีพนั้น ๆ และมาตรฐานอาชีพ
- 4.3 เข้าใจทางเลือกในการศึกษาต่อและพัฒนาอาชีพ
- 4.4 ให้รู้ว่าคุณสมบัติของอาชีพนั้นอาจไม่ถาวร จึงต้องเน้นทักษะที่สามารถถ่ายทอดได้ (Transferability Skills)
- 4.5 ปลุกฝังเจตคติที่ดีต่ออาชีพ และสร้างสรรค์ในการเป็นแรงงานที่มีผลผลิต (Productive Worker)

5. ขั้นรักษาและก้าวหน้าในอาชีพ (Lifelong Learning)

- 5.1 กระตุ้นให้มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะเรียนรู้ตลอดเวลา
- 5.2 ชี้แนะ ให้ข้อมูล และแนะแนวให้เห็นความสำคัญของการเพิ่มสมรรถนะเป็นการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง
- 5.3 สร้างนิสัยให้ใฝ่รู้

5.4 ดำเนินการพัฒนาดตนเองตลอดเวลาเพื่อเป็นมืออาชีพ

5.5 มีการรวบรวมร่องรอยหลักฐาน เพื่อเทียบโอนความรู้และประสบการณ์

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เพียงเพ็ญ อ่อนแก้ว (2546) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการถ่ายทอดความรู้การทอผ้าพื้นเมืองในจังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการวิจัยพบว่า ผู้ทอผ้าเกือบทั้งหมดเป็นเพศหญิงมีอายุเฉลี่ย 36.90 ปี ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีสถานภาพสมรส จบการศึกษาในระดับประถมศึกษา มีอาชีพหลักทอผ้าและทำนาในสัดส่วนที่เท่ากัน รายได้เฉลี่ย 3,791.67 บาทต่อเดือน ส่วนเจ้าหน้าที่ของรัฐเกินครึ่งหนึ่งเป็นเพศชายอายุโดยเฉลี่ย 43.61 ปี เกือบทั้งหมดสมรสแล้ว จบการศึกษาในระดับปริญญาตรี มีบทบาทและส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องของการประสานงานจากการศึกษาการถ่ายทอดความรู้การทอผ้าพื้นเมืองในจังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า มีการถ่ายทอดความรู้การทอผ้าแบบนอกระบบเป็นส่วนใหญ่โดยมีวิทยากรเข้ามาให้ความรู้ในหมู่บ้านซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ บุคคลในครอบครัวที่ทอผ้าส่วนใหญ่เป็นแม่ และพบว่าการเรียนรู้เกี่ยวกับการทอผ้าพื้นนั้นผู้เรียนได้เรียนรู้เมื่ออายุโดยเฉลี่ย 28.6 ปีและเหตุผลที่เรียนทอผ้าส่วนใหญ่ระบุว่ามีความชอบ ใจรัก เห็นคนอื่นทำจึงอยากทำบ้างและต้องการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ ผู้ทอผ้าทุกคนที่เป็นกลุ่มตัวอย่างทอผ้าพื้นเมือง รองลงมาเป็นผ้าเก็บมัดหรือฝ้ายกดอกสำหรับลวดลายผ้าพื้นเมืองที่ทอ ส่วนใหญ่สามารถทอผ้าลายดอกพิกุล ลายลูกแก้ว ลวดลายที่ผู้ทอส่วนใหญ่หัดทอเป็นลายแรก คือ ลายลูกแก้ว ซึ่งผู้ทอระบุว่า เป็นลายที่ง่ายที่สุด ส่วนลายที่ยากที่สุดคือลายดอกพิกุล ปัญหาสำคัญในการถ่ายทอดความรู้การทอผ้าพื้นเมือง พบว่า ขาดแหล่งจำหน่ายความคิดเห็นของผู้ทอผ้าและเจ้าหน้าที่ของรัฐเกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้การทอผ้าพื้นเมืองในจังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า ผู้ทอผ้าทุกคนเห็นด้วยว่า การถ่ายทอดความรู้การทอผ้าพื้นเมืองจะประสบความสำเร็จและได้ผลดีขึ้นอยู่กับตัวผู้เรียน การทอผ้าเพื่อให้เกิดความชำนาญ จำเป็นที่จะต้องฝึกหัดเป็นประจำ และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องควรส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์การทอผ้าพื้นเมืองให้คงอยู่สืบไป เจ้าหน้าที่ของรัฐส่วนใหญ่เห็นด้วยเช่นเดียวกับผู้ทอผ้าใน 2 ประเด็นแรก แต่มีสัดส่วนที่ต่ำกว่าผู้ทอผ้า ผลการทดสอบสมมติฐานพบว่าผู้ทอผ้าและเจ้าหน้าที่ของรัฐมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้การทอผ้าพื้นเมืองในจังหวัดนครศรีธรรมราชแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05

กาญจนา เกียรติมนิรัตน์ (2546) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาในการทอผ้าพื้นเมือง ภาคเหนือ: รูปแบบความรู้ของครุภูมิปัญญาไทย พบว่า ในอดีตการทอผ้าเป็นกระบวนการขัดเกลาของผู้หญิง เพื่อเปลี่ยนสถานภาพโดยการแต่งงาน ปัจจุบันผู้หญิงเปลี่ยนสถานภาพเป็นผู้นำอาชีพทอผ้าในชุมชน แบบแผนชีวิตในอดีตผู้หญิงทอผ้าอยู่บ้าน ผู้ชายทำการเกษตรนอกบ้าน ปัจจุบันผู้ชายช่วยงานทอผ้าในครอบครัวมากขึ้น และพบว่า โครงสร้างครอบครัวขยายรักษาระบบความสัมพันธ์ตามบทบาทหน้าที่ไว้ได้มากกว่าครอบครัวเดี่ยว รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครุภูมิปัญญาไทย แบ่งเป็น 4 ระยะตามวงจรชีวิต คือ ระยะที่ 1 วัยเด็กและวัยรุ่น เป็นรูปแบบการเรียนรู้เพื่อเตรียมพร้อมการมีครอบครัวและพื้นฐานอาชีพ ระยะที่ 2 วัยผู้ใหญ่ตอนต้น เป็นรูปแบบการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความรู้ด้วยตนเอง ระยะที่ 3 วัยผู้ใหญ่ตอนกลาง เป็นรูปแบบการถ่ายทอดความรู้เพื่อทางเลือกอาชีพและสานต่ออาชีพในชุมชน ปัจจัยร่วมที่เป็นสาเหตุหลักในการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ คือ สถานภาพและจิตสำนึกในบทบาท หน้าที่ ที่ผูกพันอยู่กับเงื่อนไขตามบรรทัดฐานของสังคม

สุนทร เกตุสุขาวดี (2552) ได้ศึกษารูปแบบและพัฒนารูปแบบของหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานบ้านหนองเหียง อำเภอนพรัตน์ จ.จังหวัดชลบุรี และเพื่อศึกษาวิเคราะห์การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น สาขาหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานบ้านหนองเหียง อำเภอนพรัตน์ จ.จังหวัดชลบุรี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประชากรมี 3 กลุ่ม ได้แก่ ผู้ทรงภูมิปัญญา จำนวน 3 ท่าน ผู้รับการถ่ายทอด จำนวน 9 ท่าน และผู้เกี่ยวข้องจำนวน 5 ท่าน วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วย การศึกษาสำรวจ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกต การสนทนากลุ่ม และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า หัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสานบ้านคลองเหียง อำเภอนพรัตน์ จ.จังหวัดชลบุรี มีต้นกำเนิดมาจากภูมิปัญญาชาวไทยพวนที่มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านหนองเหียง มูลเหตุ การเกิดหัตถกรรมพื้นบ้านเครื่องจักสาน มี 3 ประการ คือ ความจำเป็นในการดำรงชีวิตความจำเป็นที่เกิดจากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติตามสภาพภูมิศาสตร์ และความจำเป็นในการทำเครื่องจักสานที่เกิดจากความเชื่อชนบประเพณีและศาสนา องค์ประกอบในการถ่ายทอดภูมิปัญญา ประกอบด้วย แหล่งความรู้ในการถ่ายทอด ผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด และวิธีการถ่ายทอด วิธีการถ่ายทอดมี 7 วิธี คือ แบบมุขปาฐะ แบบสาธิต แบบสอนตัวต่อตัว แบบการสังเกต แบบการฝึกฝนด้วยตนเอง แบบฝึกฝนจากเพื่อนบ้าน และแบบฝึกอบรบจากหน่วยราชการ

ประภัศสร แส่นไชย (2554) ได้ศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมผ้าฝ้ายทอมือของชุมชนบ้านดอนหลวง จังหวัดลำพูน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านหัตถกรรมผ้าฝ้ายทอมือ ผู้วิจัยได้เลือกบ้านดอนหลวง ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน เป็นพื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิจัยเป็นแบบเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองโดยการสังเกต การสัมภาษณ์ การจดบันทึกปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น การสนทนากลุ่ม และการวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ข้อมูลได้ถูกตรวจสอบความสมบูรณ์ จัดหมวดหมู่ นำเสนอโดยการบรรยายและสรุปเชิงวิเคราะห์ ตามกรอบแนวคิดที่กำหนดไว้ ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านหัตถกรรมผ้าฝ้ายทอมือ แต่เดิมเป็นการถ่ายทอดการเรียนรู้ตั้งแต่เด็กผ่านการเป็นลูกมือ การสังเกตและการทดลองทำด้วยตนเอง เป็นการเรียนรู้ภายในครอบครัว ทั้งทางตรงและทางอ้อม ในลักษณะผ่านการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น จุดประสงค์ของการทอผ้าเพื่อใช้ภายในครอบครัวและเพื่อแลกเปลี่ยนสิ่งของเท่านั้น ต่อมาเมื่อมีการผลิตเพื่อการค้าจึงเกิดการรวมกลุ่มการทอผ้าภายในชุมชน และมีการถ่ายทอดความรู้ด้านการทอผ้าฝ้ายระหว่างสมาชิกในกลุ่ม

ปัจจัยที่ส่งผลต่อกระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านหัตถกรรมผ้าฝ้ายทอมือ ในปัจจุบันนั้นประกอบ ด้วยทุนทางสังคมเกี่ยวกับความรู้ในด้านการทอผ้า ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ มาจากบรรพบุรุษ ต่อมาเมื่อมีการผลิตเพื่อจำหน่าย จึงมีการรวมกลุ่มกันและมีการถ่ายทอดความรู้ ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม ความต้องการของตลาดทำให้เกิดช่องทางหารายได้การได้รับการสนับสนุน จากหน่วยงานของรัฐ ด้านการตลาดและการเทคโนโลยีการผลิตที่ทันสมัยทำให้ผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้ายทอมือสามารถเป็นที่นิยมของตลาดได้อีก

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

การวิจัยเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล โดยงานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) การเก็บข้อมูลผู้วิจัยได้ใช้วิธีการศึกษาและวิเคราะห์เอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกพื้นที่กรณีศึกษาแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) จึงมีเกณฑ์การคัดเลือกดังนี้

1. หัตถกรรมท้องถิ่นใช้กรรมวิธีในการผลิตแบบโบราณโดยช่างฝีมือพื้นบ้าน ที่ใกล้จะสูญหาย และหาผู้สืบทอดได้ยาก
2. ช่างบ้านในชุมชนมีการรวมกลุ่มช่างฝีมือพื้นบ้านที่มีความเชี่ยวชาญทางด้านหัตถกรรมท้องถิ่น
3. หัตถกรรมท้องถิ่นเป็นที่สนใจของกลุ่มเป้าหมายทั่วไป และเป็นที่ต้องการของตลาด
4. หัตถกรรมท้องถิ่นที่มีโครงการสืบทอดภูมิปัญญา โดยฝึกสอนให้แก่เยาวชนในท้องถิ่นและผู้สนใจทั่วไป
5. หัตถกรรมท้องถิ่นได้รับการรับรองจากสถาบันต่าง ๆ คือ ได้รับคัดสรรให้เป็นสินค้าหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลของตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จากเกณฑ์ดังกล่าวข้างต้นผู้วิจัยจึงได้เลือกกลุ่มตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่มีการทำตะกร้าหวายลายพิกุลซึ่งเป็นหัตถกรรมท้องถิ่นของคนในชุมชนที่มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่น คือ มีความประณีต และสวยงาม โดยฝีมือช่างพื้นบ้านโดยแท้ที่ยังคงอนุรักษ์และทำการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับกรรมวิธีในการทำตะกร้าหวายลาย

พิกุลซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บรรพบุรุษได้คิดค้นขึ้นจากประสบการณ์และถ่ายทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ผู้วิจัยได้ศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญประกอบไปด้วยผู้ถ่ายทอดความรู้ หรือช่างฝีมือพื้นบ้าน ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง การดำเนินการวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน

ตอนที่ 1 การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์และการสังเกต

ผู้วิจัยลงพื้นที่ดำเนินการวิจัยเพื่อ เพื่อศึกษาบริบทชุมชน และกระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยใช้การสัมภาษณ์และการสังเกตผู้ถ่ายทอดความรู้ และผู้รับการถ่ายทอดความรู้ โดยมีการกำหนดคุณสมบัติของผู้ให้ข้อมูลทั้ง 2 กลุ่ม ดังนี้

1. ผู้ถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล จำนวน 3 คน มีคุณสมบัติดังนี้

1.1 เป็นผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้และสามารถถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการทำตะกร้าหวายลายพิกุลได้

1.2 เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากชุมชนให้เป็นครูภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลในการถ่ายทอดความรู้ให้กับเยาวชนและชาวบ้านในชุมชน

1.3 เป็นผู้ที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำตะกร้าหวายลายพิกุลได้ตลอดระยะเวลาในการดำเนินการวิจัย

2. ผู้รับการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล จำนวน 7 คน มีคุณสมบัติดังนี้

2.1 เป็นผู้ที่ได้ศึกษาและได้รับการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลจากผู้ถ่ายทอดความรู้

2.2 เป็นผู้ที่สามารถทำตะกร้าหวายลายพิกลได้

2.3 เป็นผู้ที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทำตะกร้าหวายลายพิกลได้ตลอดระยะเวลาในการดำเนินการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินการวิจัย มีดังนี้

1. แบบสัมภาษณ์ (Interview) ผู้วิจัยใช้คำถามวิจัยเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ ดังนี้

1.1 ความเป็นมาของตะกร้าหวายลายพิกลในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร

1.2 คุณค่าด้านต่าง ๆ ของตะกร้าหวายลายพิกลที่มีต่อบุคคลและชุมชนเป็นอย่างไร

1.3 กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกลตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร

1.4 มีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกลในชุมชนอย่างไร

2. แบบสังเกต (Observation) ผู้วิจัยใช้แบบสังเกตกับผู้ถ่ายทอดความรู้ หรือช่างฝีมือพื้นบ้านและผู้รับการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกล โดยเป็นการสังเกตวิถีชีวิตความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ตลอดจนความผูกพันกับการดำเนินงานของผู้ถ่ายทอดความรู้ หรือช่างฝีมือพื้นบ้านการทำตะกร้าหวายลายพิกล ตลอดจนขั้นตอนวิธีการในการถ่ายทอดความรู้ เป็นการสังเกตพฤติกรรมโดยทั่วไป โดยสังเกตซ้ำ ๆ ในสถานการณ์เดียวกันประกอบกับการซักถามและตรวจสอบข้อมูลต่าง ๆ ได้แก่

2.1 พฤติกรรมการดำรงชีวิตประจำวันของผู้ถ่ายทอดความรู้หรือช่างฝีมือพื้นบ้านและผู้รับการถ่ายทอดความรู้ในขณะทำการถ่ายทอดความรู้

2.2 บริบทชุมชน สภาพทางสังคม สภาพทางเศรษฐกิจ สภาพทางวัฒนธรรมในชุมชน

2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างคนภายในชุมชน

2.4 กิจกรรมการทำตะกร้าหวายลายพิกุลของผู้ถ่ายทอดความรู้หรือช่างฝีมือพื้นบ้าน และผู้รับการถ่ายทอดความรู้

2.5 หน่วยงานภาครัฐ เช่น เทศบาล กรมการพัฒนาชุมชน สถานศึกษาในชุมชน ที่เข้ามาให้ความร่วมมือในการถ่ายทอดความรู้ให้เกษตรกรท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาบริบทชุมชน และกระบวนการถ่ายทอดความรู้ให้เกษตรกรท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ผู้วิจัยเข้าถึงข้อมูลโดยการทำงานในภาคสนามอย่างต่อเนื่องโดย ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์และวิธีการสังเกตผู้ให้ข้อมูล ดังนี้

1. การสัมภาษณ์ เกิดขึ้นหลังจากที่ผู้วิจัยได้เข้าไปสู่ชุมชน และได้สร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านแล้ว ลักษณะการสัมภาษณ์มีการพูดคุยกันแบบเรียบง่าย เนื้อหาในการสัมภาษณ์ส่วนใหญ่เป็นการสัมภาษณ์ในเรื่องทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับการทำตะกร้าหวายลายพิกุลในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยผู้ถูกสัมภาษณ์สามารถเล่าเรื่องราวของผู้ถูกสัมภาษณ์ได้อย่างไม่จำกัด ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์ในลักษณะนี้ในช่วงแรกของการวิจัยกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ ช่างฝีมือพื้นบ้านการทำตะกร้าหวายลายพิกุลและเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยและสนิทสนมกันได้เร็วขึ้นระหว่างผู้ถูกสัมภาษณ์และผู้วิจัย นำไปสู่การสัมภาษณ์ในระดับลึกต่อไป

2. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมกับผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้รับการถ่ายทอดความรู้ จนมีความสนิทสนมคุ้นเคยกับผู้ให้ข้อมูล โดยผู้ถูกสังเกตไม่รู้ตัวว่าถูกเฝ้าดูจึงแสดงพฤติกรรมอย่างเป็นธรรมชาติ ทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลที่เป็นจริง โดยมีผู้ให้ข้อมูลหลักแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

2.1 ผู้ถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล จำนวน 3 คน

2.2 ผู้รับการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล จำนวน 7 คน

การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยจะดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ คือ วิเคราะห์กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลที่ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสังเกต และการสัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มตะกร้าหวายลายพิกุล โดยผู้วิจัยได้จัดบันทึกไว้นำมาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) แล้วนำมาสังเคราะห์และนำเสนอในรูปแบบการบรรยาย (Descriptive) จากนั้นก็นำไปให้สมาชิกกลุ่มตะกร้าหวายลายพิกุลตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหา

การตรวจสอบข้อมูล

ผู้วิจัยทำการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) โดยตรวจสอบว่าข้อมูลที่เก็บรวบรวมนั้นถูกต้องหรือไม่ คือ การตรวจสอบแหล่งข้อมูลในเรื่องเวลา สถานที่ และบุคคล กรณีข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มีความขัดแย้งกัน ไม่ตรงกันกับข้อมูลที่ได้จากผู้ให้สัมภาษณ์คนใดคนหนึ่ง ผู้วิจัยนำคำถามเดิมสอบถามผู้ให้ข้อมูลอีกครั้งโดยเปลี่ยนเวลา สถานที่ต่างกัน เพื่อให้ผู้ให้สัมภาษณ์ตอบคำถามอีกครั้ง เป็นการยืนยันและหาข้อสรุปของข้อมูลนั้นให้เกิดความชัดเจน ส่วนข้อมูลที่เป็นที่สงสัยและไม่สามารถพิสูจน์ทราบได้หรือขาดความน่าเชื่อถือ ผู้วิจัยจะไม่นำข้อมูลนั้นมาใช้ และถ้าได้ข้อมูลไม่เพียงพอที่จะศึกษา ก็จะทำการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมให้สมบูรณ์

ตอนที่ 2 การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสนทนากลุ่ม

ผู้วิจัยนำผลการศึกษาระบวนการถ่ายทอดความรู้ มานำเสนอในการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่อศึกษาแนวทางการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลเพื่ออนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) คือ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำตะกร้าหวายลายพิกุล โดย

ดำเนินการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ในวันอังคารที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2557 เวลา 10.00 -12.00 น. ณ ห้องประชุม โรงเรียนวัดหัวเวียงประชุม (เขมสุทธีวิทยาการ)

เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินการวิจัย มีดังนี้

ประเด็นที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม

1. ท่านคิดว่าตะกร้าหวายลายพิกุลควรมีการสืบทอดต่อกันไหม แล้วจะมีแนวทางอย่างไรในการสืบทอดบ้าง
2. ควรทำอะไรให้เด็ก ๆ ในหมู่บ้านมีความรู้เรื่องของการทำตะกร้าหวายลายพิกุล
3. เด็ก ๆ ในชุมชนเราควรให้เขาเรียนรู้ไหม เรียนรู้เรื่องอะไร ควรจัดหลักสูตรอบรมดีไหม ควรจัดกี่วัน
4. หน่วยงานไหนควรเข้ามามีส่วนร่วมบ้างในการสืบทอดให้ตะกร้าหวายลายพิกุลคงอยู่ในชุมชนต่อไป
5. โรงเรียนอาชีวศึกษาควรเข้ามามีส่วนร่วมได้ไหม
6. ช่วงวัยใดควรเริ่มเรียนรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล ส่วนการสานเด็ก ๆ ควรสอนแบบไหน และถ้าผู้ใหญ่ควรสอนแบบไหนควรสอนทั้งกระบวนการไหม

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เป็นวิธีหนึ่งที่ผู้วิจัยใช้เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลและคำตอบ จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูล โดยแนวคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางของคำถามไว้ล่วงหน้าเป็นหัวข้อกว้าง ๆ ตามกรอบที่ศึกษาเป็นคำถามลักษณะปลายเปิด โดยทำบรรยากาศในการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ให้มีความเป็นกันเองที่สุด เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในประเด็นที่ทำการวิจัย ดังนั้นเพื่อให้ผู้เข้าร่วมวงสนทนาได้แสดงความ

คิดเห็น ความรู้สึก และบรรยากาศให้เป็นกันเองมากที่สุด ผู้วิจัยจึงมีการถามคำถามสอดแทรกเข้าไปในกลุ่มสนทนาตามจังหวะที่เหมาะสมอยู่เป็นระยะ และคอยสังเกตพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มควบคู่ไปด้วย โดยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมาย 2 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่ 1 ผู้ถ่ายทอดความรู้หรือช่างฝีมือพื้นบ้าน

กลุ่มที่ 2 บุคคลที่ปฏิบัติงานอยู่ในหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการดำเนินงาน หรือ/และมีตำแหน่งหน้าที่ และประสบการณ์ในการดำเนินงานกลุ่ม หรือมีความใกล้ชิดกับชุมชน

การวิเคราะห์ข้อมูล

จากการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ได้รับข้อเสนอแนะ และแนวทางการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล จากผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มที่เป็นตัวแทนของหน่วยงานของภาครัฐที่เข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล และผู้ถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล ซึ่งข้อมูลที่ได้หลังจากการสนทนากลุ่มมีขั้นตอนการวิเคราะห์ ดังนี้ นำมาถอดเทปบทสนทนาโดยทำการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และนำมา Code คำ ข้อความ หรือประโยคต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลต่อไป

บทที่ 4

ผลการวิจัยและข้อวิจารณ์

ผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : การทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อให้เกิดความเข้าใจในประเด็นเนื้อหาที่ทำการศึกษาอย่างครบถ้วน ผู้วิจัยได้รายงานผลการวิจัยโดยแบ่งออกเป็น 4 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 บริบทชุมชนตำบลบ้านกระทุ่ม

ตอนที่ 2 หัตถกรรมท้องถิ่น : ตะกร้าหวายลายพิกุลจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ตอนที่ 3 กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล

ตอนที่ 4 แนวทางการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล

ตอนที่ 1 บริบทชุมชนตำบลบ้านกระทุ่ม

ประวัติความเป็นมาของชุมชน

ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งขึ้นสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เป็นตำบลที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ มีแม่น้ำน้อยไหลผ่านกลางหมู่บ้าน ลักษณะความเป็นอยู่ของชาวบ้านมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่เรียบง่าย ซึ่งมีการปลูกบ้านเรือนตลอดแนวสองฝั่งคลอง ส่วนสาเหตุที่เรียกตำบลบ้านกระทุ่ม เนื่องจากในอดีตบริเวณชุมชนมีต้นกระทุ่มเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงเรียกว่า “บ้านกระทุ่ม” มาจนถึงปัจจุบัน

ตำบลบ้านกระทุ่ม เป็นตำบลที่ตั้งอยู่บนพื้นที่มีสภาพพื้นที่เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม แต่เมื่อถึงฤดูน้ำหลากจะมีระดับน้ำสูงกว่าปกติ โดยประชาชนส่วนใหญ่เลือกสร้างบ้านเรือนตลอดแนวสองฝั่งคลอง เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำป่าสัก บริเวณนี้จึงถือว่าเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่ง จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่า ตลอดสองข้างทางจะเห็นเป็นท้องนาสีเขียวไปตลอดทาง อีกทั้งยัง

มีการคมนาคมที่สะดวก รวดเร็ว สามารถติดต่อกับทุกหมู่บ้าน ทุกตำบล โดยเส้นทางถนนและทางน้ำ อีกทั้งยังมีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอใกล้เคียงได้ทุกอำเภอ สำหรับการคมนาคมทางน้ำ ตำบลบ้านกระทุ่มอำเภอเสนาเคยรุ่งเรืองเป็นอย่างมากเมื่อประมาณ 20 ปีก่อน มีเรือตัวบ้านแพนวิ่งถึงกรุงเทพมหานครทุกวัน ถึงแม้ว่าปัจจุบันไม่มีเรือโดยสารแล้ว แต่ยังคงมีการเดินทางโดยสัญจรทางเรืออยู่บ้าง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเรือส่วนบุคคลของชาวบ้านในละแวกนั้นที่ใช้ในการสัญจรไปมาและใช้สำหรับการดำรงชีวิตประจำวันใช้ในการประกอบอาชีพจับสัตว์น้ำจับปลาไปขาย เป็นต้น

ตำบลบ้านกระทุ่ม อยู่ภายใต้เขตการปกครองของเทศบาลตำบลหัวเวียง อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีวิถีชีวิตแบบสังคมชนบท เป็นสังคมขนาดกลาง ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ชาวบ้านส่วนใหญ่ต่างรู้จัก และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน อยู่ร่วมกันแบบญาติพี่น้อง มีวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านในตำบล

อาชีพของชาวบ้านในชุมชน

อาชีพของชาวบ้าน หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก เพราะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม สภาพดินเป็นดินเหนียวบางส่วนเป็นดินทราย มีแม่น้ำน้อย และลำคลองไหลผ่าน ที่ดินส่วนใหญ่เหมาะแก่การเพาะปลูกข้าว แต่เมื่อถึงฤดูน้ำหลากจะมีระดับน้ำสูงกว่าปกติถ้าปีไหนมีน้ำมาก พื้นที่นาในชุมชนจะได้รับความเสียหายจากการถูกน้ำท่วม

จากการพูดคุยสอบถามชาวบ้านในชุมชนพบว่า ลักษณะทางสังคมของตำบลบ้านกระทุ่ม มีลักษณะการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายขึ้นอยู่กับธรรมชาติ ชาวบ้านในชุมชนมีการดำรงชีวิตที่เรียบง่ายอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยกัน ชาวบ้านในชุมชนไม่มีความขัดแย้งกันทั้งทางศาสนาและกฎระเบียบมีขนบธรรมเนียมประเพณีที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษมาและผสมผสานกับวัฒนธรรมสมัยใหม่ อยู่แบบสังคมเกษตรกรรมซึ่งถือว่าเป็นสังคมที่มีความสงบสุขมากที่สุด

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

เนื่องจากสังคมเกษตรกรรมส่วนใหญ่ประชาชนสามารถผลิตปัจจัยในการดำรงชีวิตต่าง ๆ ขึ้นเองได้ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ เป็นต้น ดังนั้นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล จึงถือว่าเป็นงานหัตถกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนชาวบ้านในตำบลบ้านกระทุ่มมาช้านานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยการสืบทอดกันมารุ่นต่อรุ่น จากรุ่นแม่มาสู่รุ่นลูก ซึ่งหัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลสามารถตอบสนองต่อความต้องการในการใช้สอยได้เป็นอย่างดี เช่น ใช้เป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน ใช้ใส่ของสำหรับไปวัด ทำบุญ ใช้ใส่ของเครื่องใช้ที่เจ้าของต้องการไปใช้ประโยชน์ เช่น เสื้อผ้า ของใช้ส่วนตัว ใช้ใส่ของข้าวไร่เป็นของฝากของขวัญ ซึ่งสอดคล้องกับที่ชาวบ้านในชุมชนได้เล่าว่า

“...ยังมีคนถือตะกร้าหวายลายพิกุลใส่ของไปทำบุญด้วยนะ ที่วัดก็ยังมีคนถือกันเยอะแยะ เขาหิ้วกันเยอะ บางคนของเก่าเขาก็ยังใช้ได้อยู่ ส่วนใหญ่เขาก็จะถือมาทำบุญกันที่วัดบันไดช้าง วัดประดู่ คนที่ถือไปทำบุญก็อายุประมาณ 40-60 ปี...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

นอกจากนั้นงานการทำตะกร้าหวายลายพิกุลยังสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรม ความคิดสร้างสรรค์และภูมิปัญญาของชาวบ้านตำบลบ้านกระทุ่มอีกด้วย ซึ่งแต่ละท้องถิ่นจะมีการผลิตงานหัตถกรรมที่มีรูปทรง ลวดลายแตกต่างกันออกไป ถึงแม้บางชนิดจะมีลักษณะการใช้งานเหมือนกันก็ตาม ความแตกต่างที่เกิดขึ้นนั้นมาจากมีแหล่งผลิตและผู้ผลิตที่แตกต่างกัน จึงทำให้การทำตะกร้าหวายในท้องถิ่นต่าง ๆ มีลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น แต่ละท้องถิ่นนั้น ๆ พัฒนามาจากความต้องการในการใช้สอยที่เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่น ซึ่งจากการพูดคุยกับสมาชิกในกลุ่มได้เล่าให้ฟังว่า

“...อาชีพหลักของคนในชุมชนนี้ก็ทำนา และก็ทำตะกร้านี้แหละ สมัยก่อนก็ทำนาเหมือนกัน ตอนนี้ก็ยังทำ...”

(แสง สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

แต่ในปัจจุบันการประกอบอาชีพของชาวบ้าน หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีการประกอบอาชีพที่แตกต่างไปจากอดีตอย่างชัดเจน จากข้อมูลทางเว็บไซต์ของเทศบาลตำบลหัวเวียงในส่วนของงานทะเบียนราษฎร เดือนพฤษภาคม ปี พ.ศ. 2556 ได้ทำการสำรวจการประกอบอาชีพของชาวบ้านตำบลบ้านกระทุ่ม พบว่าอาชีพเกษตรกรรมที่เป็น

อาชีพหลักของชุมชนในอดีตก็กลายมาเป็นการประกอบอาชีพรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมคิดเป็นร้อยละ 50 อาชีพเกษตรกรรมคิดเป็นร้อยละ 30 อาชีพรับจ้างทั่วไปคิดเป็นร้อยละ 10 และอาชีพอื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 10 ตามลำดับ ซึ่งเหตุผลสำคัญที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนเลือกประกอบอาชีพรับจ้างในภาคอุตสาหกรรม สืบเนื่องมาจากในปัจจุบันจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีนิคมอุตสาหกรรมหลายแห่ง เช่น นิคมอุตสาหกรรมบางปะอิน นิคมอุตสาหกรรมไฮเทค นิคมอุตสาหกรรมบ้านแพน นิคมอุตสาหกรรมสหรัตนนคร แพลตอว์แลนด์ – ย่านวังน้อย ฯลฯ ซึ่งนิคมอุตสาหกรรมแต่ละแห่งล้วนแล้วแต่ประกอบไปด้วยโรงงานอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก จึงทำให้ชาวบ้านในชุมชนเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วไปสมัครงานตามโรงงานในนิคมอุตสาหกรรมแทนสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...หนุ่มสาวก็เข้าโรงงานกันหมดอายุ 17-18 ส่วนคนที่มาทำตะกร้าก็อายุ 45 ขึ้นไป ที่ยังมีแรงอยู่...”

(บุญยืน สัมเข้า, 2556: สัมภาษณ์)

อีกทั้งโรงงานขนาดกลางและขนาดใหญ่ในนิคมอุตสาหกรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีอยู่จำนวนมาก ทำให้ต้องการแรงงานในการผลิตมากขึ้นตามลำดับ จึงส่งผลให้ไม่มีลูกหลานหรือคนในชุมชนที่สนใจ และมีใจรักจะสืบสานอนุรักษ์อาชีพท้องถิ่นอย่างอาชีพหัตถกรรมการทำตะกร้า หวายลายพิกุลไว้ ทั้งนี้ยังมีปัจจัยต่าง ๆ อีกหลายประการ เช่น การทำเกษตรกรรมต้องใช้กำลังแรงงานมาก ประกอบกับประชาชนส่วนใหญ่ในปัจจุบันไม่ค่อยสู้งานหนัก กลัวความยากลำบาก อีกทั้งสภาพพื้นที่ของอำเภอเสนาส่วนใหญ่มีน้ำท่วมทุกปี ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม จึงกลายเป็นค่านิยมของคนส่วนใหญ่ในชุมชนว่า เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วก็จะไปประกอบอาชีพในโรงงานที่อยู่ในนิคมอุตสาหกรรมภายนอกชุมชนแทน ซึ่งมีรายได้สูงกว่า ทำให้อาชีพหัตถกรรมเหลือเพียงผู้สูงอายุ สตรีที่ว่างเว้นจากการเลี้ยงดูบุตร และชาวบ้านที่ว่างเว้นจากการทำเกษตรกรรมบางส่วนเป็นผู้สืบทอดต่อมา ซึ่งได้สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...มีไปทำงานโรงงาน ก็พวกลูกหลาน พวกวัยรุ่นนี่ ส่วนผู้สูงอายุก็ยังทำตะกร้า...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...คนที่ทำตะกร้าอายุ 40-50 ทั้งนั้นแหละ ส่วนใหญ่ไม่ได้ไปไหน ถ้าคนไม่มีใจรักมันจะไม่ทำ ถึงแม้มันจะเป็นอาชีพที่อยู่บ้านทำได้ตลอด แต่เด็กมันไม่อยากจะอยู่บ้าน มันอยากออกไปข้างนอกมันจะได้เที่ยวด้วย ไม่เหมือนเมื่อก่อนอาชีพมันไม่ได้มีเยอะ มันไม่หลากหลาย ไม่ได้มีโรงงาน ไม่ได้มีอะไรเลย...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

สภาพทั่วไปของชุมชน

อาณาเขตติดต่อ

ตำบลบ้านกระทุ่ม มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ต่าง ๆ คือ ทางทิศเหนือ ติดกับตำบลท่าดินแดง และตำบลกุฎี ของอำเภอผักไห่ ทางทิศใต้ ติดต่อกับตำบลหัวเวียง ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลวัดตะกุก และตำบลบางหลวง ของอำเภอบางบาล ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลลาดงา

จำนวนประชากร

จำนวนประชากรตำบลบ้านกระทุ่มจากข้อมูลทะเบียนราษฎรเทศบาลตำบลหัวเวียง พบว่ามีจำนวนประชากร รวม 6,283 คน แบ่งออกเป็นประชากรชาย จำนวน 3,007 คน คิดเป็นร้อยละ 47.79 และประชากรหญิง จำนวน 3,276 คน คิดเป็นร้อยละ 52.21 มีครัวเรือนจำนวน 1,702 ครัวเรือน และมีจำนวนประชากรเฉลี่ย 303.41 คน/ตารางกิโลเมตร (เทศบาลตำบลหัวเวียง, 2556)

สภาพสังคม

สถาบันและองค์กรทางศาสนา

ชาวบ้านในตำบลหัวเวียงส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ซึ่งมีวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน ซึ่งวัดที่ชาวบ้านในชุมชนให้ความเคารพนับถือ มีดังนี้

1. วัดประดู่โลกเชษฐ์ (หลวงพ่อดอน) ตั้งอยู่เลขที่ 60 หมู่ที่ 5 ตำบลหัวเวียง อำเภอเสนา สร้างเมื่อ พ.ศ. 2325 บางคนเรียกสั้น ๆ ว่า วัดประดู่ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2335 พระประธานในอุโบสถปางมาวิชัยขนาดพระเพลากว้าง 2 เมตร ปัจจุบันมีพระอธิการสมชาย เป็นเจ้าอาวาสวัด

2. วัดบันไดช้าง ตั้งอยู่เลขที่ 1 หมู่ที่ 7 ตำบลหัวเวียง อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ตั้งวัดเมื่อ พ.ศ. 2250 สร้างขึ้นเป็นวัดตั้งแต่สมัยอยุธยา บริเวณพื้นที่ตรงทำนน้ำบริเวณวัดเป็นสถานที่ข้ามปากช้างมาก่อน มีลักษณะเป็นบันไดขึ้นลง จึงได้เรียกชื่อวัดว่า “วัดบันไดช้าง” หลังจากสมัยอยุธยาเป็นต้นมาได้กลายเป็นวัดร้าง ภายหลังก็ได้เริ่มมีการบูรณปฏิสังขรณ์ สืบต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ประมาณ พ.ศ. 2450 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. 2252 มีอุโบสถก่ออิฐถือปูน กว้าง 8 เมตร ยาว 30 เมตร บูรณะ พ.ศ. 2521 แต่ปัจจุบันบันไดขึ้นลงตรงทำนน้ำที่เป็นสถานที่ข้ามปากของช้างไม่ปรากฏร่องรอยให้เห็นแล้ว

การสาธารณสุขในชุมชนมี 3 แห่ง คือ

- (1) ศูนย์บริการสาธารณสุขเทศบาลตำบลหัวเวียง
- (2) โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ
- (3) โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านกระทุ่ม

การศึกษาในชุมชน

สถานศึกษาภายในเขตเทศบาลตำบลหัวเวียงประกอบไปด้วยโรงเรียนสังกัด สพฐ. มีจำนวน 5 โรงเรียน คือ (1) โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) หมู่ที่ 2 ตำบลหัวเวียง (2) โรงเรียนวัดบันไดช้าง (เทียบประดิษฐ์วิทยาการ) หมู่ที่ 7 ตำบลหัวเวียง (3) โรงเรียนวัดประดู่โลกเชษฐ์ (สุวรรณประมุขวิทยาการ) หมู่ที่ 4 ตำบลหัวเวียง (4) โรงเรียนวัดบางกะทิง (พิศิษฐ์พิทยาการ) หมู่ที่ 3 ตำบลหัวเวียง (5) โรงเรียนวัดโบสถ์ (ศุภพิทยาการ) หมู่ที่ 6 ตำบลบ้านกระทุ่ม

ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในเขตเทศบาลตำบลหัวเวียง มีจำนวน 6 ศูนย์ คือ (1) ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) (2) ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กโรงเรียนวัดบันไดช้าง(เทียบประดิษฐ์วิทยาการ) (3) ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กโรงเรียนวัดประดู่โลกเชษฐ์ (สุวรรณประมุขวิทยาการ)

(4) ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กโรงเรียนวัดบางกระทิง (พิศิษฐ์พิทยาคาร) (5) ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กโรงเรียนวัดโบสถ์ (ศุภพิทยาคาร) (6) ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านกระทุ่ม หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านกระทุ่ม

ส่วนการศึกษานอกโรงเรียน เป็นการศึกษาที่จัดให้กับผู้ที่มีความสนใจในเรื่องต่าง ๆ เช่น การอบรมการประกอบจักสานตะกร้าหวาย การสานปอกระเจา เป็นต้น ซึ่งมีหน่วยงานและมีวิทยากรมาให้ความรู้กับชาวบ้าน และถ้าชาวบ้านคนใดต้องการเพิ่มวุฒิทางการศึกษาสามารถไปเรียนการศึกษาผู้ใหญ่ได้โดยมีศูนย์การเรียนรู้ของตำบลบ้านกระทุ่ม ที่จัดการเรียนการสอนแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ ระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย มีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเฉพาะวันเสาร์และวันอาทิตย์

การคมนาคม

การคมนาคมในชุมชน ประกอบด้วยถนนคอนกรีตเสริมเหล็ก จำนวน 35 สาย มีระยะทาง 17.951 กม. ถนนลาดยาง จำนวน 3 สาย มีระยะทาง 7.800 กม. และถนนลูกรัง จำนวน 9 สาย มีระยะทาง 8.00 กม.

แหล่งน้ำในชุมชน

แหล่งน้ำในชุมชน ได้แก่ แม่น้ำน้อย และคลองบางหัวแรด (บางกระทิง)

สาธารณูปโภค

สาธารณูปโภคในชุมชนประกอบด้วยประปาในชุมชน ดังนี้ (1) หมู่ที่ 1 บ้านคลองมนโนราห์ (2) หมู่ที่ 2 โรงเรียน (3) หมู่ที่ 2 บ้านหัวเวียง (ผู้ใหญ่ป้อมเก่า) (4) หมู่ที่ 5 หัวเวียง (วัดประดู่โลกเชษฐ์) (5) หมู่ที่ 7 วัดบันไดช้าง (6) หมู่ที่ 9 สำนักงานเทศบาลตำบลหัวเวียง (7) หมู่ที่ 3 ตำบลบ้านกระทุ่ม (ศูนย์เด็กเล็ก) (8) หมู่ที่ 7 ตำบลบ้านกระทุ่ม

หน่วยธุรกิจในชุมชน

หน่วยธุรกิจในชุมชนประกอบด้วย (1) โรงเก็บข้าวเปลือก จำนวน 1 แห่ง (2) อู่ซ่อมรถยนต์ จำนวน 6 แห่ง (3) ร้านขายของชำ จำนวน 36 แห่ง (4) ร้านขายอาหารและเครื่องดื่ม จำนวน 24 แห่ง (5) ร้านเสริมสวย จำนวน 3 แห่ง (6) ให้บริการด้านอื่น ๆ จำนวน 9 แห่ง

ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน

ประเพณีและวัฒนธรรมของตำบลบ้านกระทุ่มมีลักษณะคล้ายกับประเพณีของภาคกลางในประเทศไทย ได้แก่ ประเพณีรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุในวันสงกรานต์ ประเพณีแห่เทียนพรรษา ในวันเข้าพรรษา ประเพณีตักบาตรเทโว ในวันออกพรรษา

ข้อมูลช่างฝีมือพื้นบ้านประเภทงานหัตถกรรม

ประชาชนในตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอเสนา จะยึดอาชีพการทำเครื่องจักสานเป็นอาชีพหลัก จนทำให้ตำบลบ้านกระทุ่มเป็นที่รู้จักแพร่หลายในเรื่องเครื่องจักสาน แต่ส่วนใหญ่งานออกมาจะหายาก งานช่างที่ประณีตตามที่เทศบาลตำบลหัวเวียงจัดเก็บรวบรวมข้อมูลไว้ มีดังนี้

1. นางทองสุข สุขเกษม อยู่บ้านเลขที่ 27/1 หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13110 เกิดวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2498 ประกอบอาชีพ ตะกร้าหวายลายพิกุล
2. นายสมวงษ์ ธาระกฤษณ์ อยู่บ้านเลขที่ 27/1 หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13110 เกิดปี พ.ศ. 2496 ประกอบอาชีพ ตะกร้าหวายลายพิกุล
3. นางบุญยืน สัมเชื้อ อยู่บ้านเลขที่ 25/2 หมู่ที่ 6 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13110 ประกอบอาชีพ ตะกร้าหวายลายพิกุล

ประโยชน์และหน้าที่ใช้สอย “ตะกร้าหวายลายพิกุล” จากการสัมภาษณ์ มีดังนี้

1. ใช้เป็นเครื่องมือใช้ในครัวเรือน
2. ใช้ใส่ของสำหรับไปวัดทำบุญ
3. ใช้ใส่ของเครื่องใช้ที่ต้องการใช้ประโยชน์ เช่น เสื้อผ้า ของใช้ส่วนตัว
4. ใช้ใส่ของชำร่วย เป็นของฝากของขวัญ

แหล่งจำหน่าย “ตะกร้าหวายลายพิกุล”

1. บ้านเลขที่ 27/1 หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13110
2. ศูนย์แสดงสินค้า สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
3. เทศบาลตำบลหัวเวียง อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ความสัมพันธ์หัตถกรรมท้องถิ่นกับชุมชน

จากการสัมภาษณ์พบว่า “ตะกร้าหวายลายพิกุล” เป็นอาชีพที่ผลิตเครื่องจักสานจากช่างฝีมือพื้นบ้านในชุมชนตำบลบ้านกระทุ่ม และมีการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจักสานทำให้ชุมชนได้รับประโยชน์ดังนี้

1. ฝึกสอนให้เยาวชนในท้องถิ่น และผู้สนใจได้เรียนรู้และฝึกหัดการจักสานผลิตภัณฑ์เพื่อร่วมกันอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจักสานให้คงไว้สืบต่อไปไม่สูญหาย
2. สร้างรายได้ให้แก่ชุมชน จากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์เครื่องจักสาน
3. ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล เป็นเอกลักษณ์ในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ ให้บุคคลทั่วไป รู้จักงานฝีมือจักสานของบ้านกระทุ่ม ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ตอนที่ 2 หัตถกรรมท้องถิ่น : ตะกร้าหวายลายพิกุลจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ความเป็นมาและการคงอยู่ของตะกร้าหวายลายพิกุล

ในอดีตชาวบ้านส่วนใหญ่ดำรงชีวิตด้วยการยึดอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก เนื่องจากสภาพพื้นที่ของชุมชนเป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำน้อยที่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณจังหวัดชัยนาทไหลลงทางทิศใต้ผ่านกลางหมู่บ้าน ที่ดินส่วนใหญ่เหมาะแก่การเพาะปลูก ทำให้ชาวบ้านในชุมชนทำนาเก็บเกี่ยวข้าวได้ปีละหลายครั้ง ซึ่งในช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนาชาวบ้านก็รับจ้างทำตะกร้าเป็นอาชีพเสริมไปด้วย จากคำบอกเล่าของชาวบ้านในชุมชน เล่าว่า แต่เดิม “ตะกร้าหวายลายพิกุล” เป็นเพียงตะกร้าไม้ไผ่ลายพิกุลธรรมดา เนื่องจากสมัยก่อนไม้ไผ่เป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในชุมชน คนในชุมชนจึงนิยมนำไม้ไผ่มาจักสานตะกร้า กระจาด กระบุง กระดัง ฯลฯ โดยทำการจักสานเพื่อนำไปใช้ในครัวเรือน จึงส่งผลทำให้คนสมัยก่อนทำการจักสานเป็นกันแทบทุกครัวเรือน ยามว่างจากการทำนาก็จักสานตะกร้ากัน พอเหลือจากการใช้ภายในครัวเรือนก็นำไปจัดจำหน่ายให้แก่พ่อค้าคนกลาง

แต่ตะกร้าไม้ไผ่ไม่ค่อยมีความคงทน แตกหักผุพังง่าย ทำให้ใช้งานได้ไม่นาน ต่อมาชาวบ้านในชุมชนได้คิดค้นพัฒนานำหวายมาใช้เป็นวัสดุแทนไม้ไผ่ เพราะหวายมีความเหนียวกว่าไม้ไผ่ ทำให้ตะกร้าหวายมีอายุการใช้งานเป็นสิบปีก็ยังไม่ผุพัง ซึ่งหวายที่นำมาใช้ในการทำตะกร้าแต่เดิมเป็นหวายที่ชาวบ้านนำมาทำขอบกระบุง ตะกร้าอยู่แล้ว ซึ่งพ่อค้าคนกลางเข้ามาจ้างชาวบ้านให้ทำตะกร้าหวายพร้อมทั้งได้นำหวาย ซึ่งเป็นวัสดุในการทำตะกร้าหวายเข้ามาขายให้กับชาวบ้านในชุมชน และได้้นำตะกร้าหวายที่ชาวบ้านจักสานเสร็จเรียบร้อยแล้วกลับไปขายด้วยการค้าขายใช้เรือเป็นพาหนะ เนื่องจากในอดีตการสัญจรทางน้ำเป็นเส้นทางที่สะดวกที่สุดในการติดต่อค้าขาย เพราะยังไม่มีถนนหนทางที่ใช้ในการสัญจรไปมา ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...เจ้าเวรเอาหวายมาส่งแล้วก็รับตะกร้าเราไป เหมือนเป็นพ่อค้าคนกลาง เมื่อก่อนหยาบหยาบมันห่าง เมื่อก่อนมันทำทุกบ้านเลยมีวัดตุดิบกันเยอะ ตอนนี้นั้นหายไปไม่มีคนทำก็เลยหายาก มีแต่หวายกิโล หวายมาทางน้ำเมื่อก่อน เพราะว่ามาจากชุมพร...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

เดิมบริเวณพื้นที่ดังกล่าวมีตลาดน้ำที่ถือว่าเป็นศูนย์กลางการค้าขายทางน้ำที่สำคัญแห่งหนึ่งของอำเภอเสนา ตลาดน้ำดังกล่าว ก็คือ บริเวณบ้านของชาวบ้านที่มีบ้านเรือนอยู่ริมน้ำได้ซื้อของมาขายหน้าบ้านของตนเอง ส่วนใหญ่ก็จะเป็นชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณนี้ ช่วงเช้าก็จะมีแม่ค้าขายผักสดพายเรือไปซื้อผักที่ตลาดบ้านแพนแล้วก็นำมาใส่เรือพายขาย เป็นชุมชนริมน้ำที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่คึกคัก ผู้คนนิยมสร้างบ้านเรือนและสร้างแพอยู่ตามริมน้ำ โดยแพทำจากลำไม้ไผ่ส่วนหลังคามุงด้วยสังกะสีหรือใบจากซึ่งสร้างขึ้นเองตามภูมิปัญญาชาวบ้านในชุมชน ส่วนชาวบ้านที่อาศัยอยู่บนฝั่งลักษณะบ้านเป็นบ้านไม้ยกพื้นสูง หรือเป็นบ้านไม้สองชั้นเรียงติดกันเป็นแถว ๆ อยู่ริมน้ำ ผู้คนส่วนใหญ่ในชุมชนอยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่ มีการพึ่งพาอาศัยกันแบบพี่น้อง

แต่ระยะเวลาต่อมาพื้นที่บริเวณตลาดน้ำได้กลายเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน เนื่องจากการสัญจรไปมาสะดวกมากขึ้น มีถนนหนทางเข้ามาสู่หมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านที่เคยอาศัยอยู่ในแพก็ขึ้นมาปลูกบ้านเรือนบนฝั่งอย่างหนาแน่น สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านกับธรรมชาติที่ผูกพันกันมาช้านาน

การทำตะกร้าหวายลายพิกลเป็นหัตถกรรมที่เกิดขึ้นภายในครัวเรือน ถ้าครอบครัวไหนจักสานเป็นก็จะทำเป็นกันหมดทั้งครอบครัวไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย เป็นการถ่ายทอดความรู้สืบทอดกันมาจากรุ่นพ่อรุ่นแม่สู่รุ่นลูก เช่น แม่กับลูก ๆ เป็นคนทำหน้าที่สานตะกร้าหวายส่วนพ่อทำหน้าที่จักหวายและชักหวาย เครื่องมือที่ใช้ในการจักหวายและชักหวายเพื่อนำมาจักสานตะกร้าหวายนั่นก็ทำขึ้นจากวัสดุและอุปกรณ์ในท้องถิ่น เช่น ไม้ ตะปู ค้อน ส่วนหวายต้องนำเข้ามาจากภายนอกชุมชนผ่านพ่อค้าคนกลาง ซึ่งหวายที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นหวายจากทางภาคใต้ของประเทศ ไทย ได้แก่ หวายหอม หวายดำ หวายขาว เป็นต้น เนื่องจากสภาพพื้นที่และภูมิอากาศของตำบลบ้านกระทุ่มไม่เอื้ออำนวยในการเพาะปลูกหวาย เพราะว่าตำบลบ้านกระทุ่มอยู่สองฝั่งคลองแม่น้ำน้อย ซึ่งมีน้ำท่วมขังทุกปีจึงมีความจำเป็นต้องนำหวายเข้ามาจากท้องถิ่นอื่น จากการพูดคุยกับ ครูวรลักษณ์ ชำนิ หรือครูตุ้ม ครูโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาคาร) ซึ่งเป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนมานานได้เล่าว่า

“...หวายที่นี้ปลูกไม่ได้ส่วนใหญ่คนที่อยู่อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทองจะเอามาส่งให้ แต่ก่อนคนที่สานแถวนี้สานตะกร้าไม้ไผ่มาก่อน แต่ตะกร้าไม้ไผ่ผูกง่าย พอมีหวายโพธิ์ทองมาส่ง

ก็เอาตะกร้ามาเผยแพร่ มีอยู่ช่วงหนึ่งเขาฮึดกันทำตะกร้าจะเอาหวายจากอ่างทองมาส่งขาย ชื่อ “ตากู้” บ้านอยู่ฝั่งวัดบางกระทิง ส่วนยายรุณ ตาเถียรเป็นคนรับส่งตะกร้าหวายบ้านอยู่เลยวัดบันไดช้างไป เขาเป็นคนเริ่มแต่ปัจจุบันยายรุณได้เสียชีวิตไปแล้ว...”

การทำตะกร้าหวายเป็นหัตถกรรมในท้องถิ่นที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมายาวนานจากบรรพบุรุษ ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ ในตำบลบ้านกระทุ่มตะกร้าหวายกันเป็นแทบทุกหลังคาเรือน แต่เป็นลักษณะตะกร้าหวายที่มีลักษณะที่หายาบ ๆ ลวดลายพื้นฐานทั่วไป เช่น ลายขัด ลายผ้าลาย ไม่ใช่ลวดลายที่มีความประณีต ซับซ้อนและสวยงามดังเช่น ตะกร้าหวาลายพิกุล ซึ่งเมื่อก่อนเฉพาะผู้หญิงในช่วงอายุปีที่ผ่านมามีการทำตะกร้าหวายเป็นอาชีพเสริมหารายได้เลี้ยงครอบครัว นอกเหนือจากการทำเกษตรกรรม ทั้งนี้เนื่องจากการทำตะกร้าหวายเป็นอาชีพที่ทำได้ที่บ้านโดยไม่ต้องเสียเวลาเดินทางไปประกอบอาชีพที่อื่น ทำให้สตรีที่มีบุตรสะดวกแก่การเลี้ยงดูบุตรมากขึ้น หวายเพื่อใช้สอยในการดำรงชีวิตประจำวัน คือ ใช้สำหรับใส่อาหารคาว อาหารหวานไปทำบุญที่วัดทุกวันพระ กลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่ยึดถือ สืบต่อกันมา จากคำบอกเล่าของชาวบ้านในชุมชนที่กล่าวไว้ว่า

“...ยังมีคนถือตะกร้าหวาลายพิกุลใส่ของไปทำบุญด้วยนะ ที่วัดก็ยังมีคนถือกันเยอะเยอะ เขาหัวกันเยอะ บางคนของเก่าเขาก็ยังใช้ได้อยู่ ส่วนใหญ่เขาก็จะถือมาทำบุญกันที่วัดบันไดช้าง วัดประดู่ คนที่ถือไปทำบุญก็อายุประมาณ 40-60 ปี...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าทางจิตใจของชาวบ้านในชุมชนที่ให้ความสำคัญกับตะกร้าหวาย อาจเกิดมาจากการอบรมเลี้ยงดูและได้รับการปลูกฝังจากพ่อแม่ให้รู้จักรักและหวงแหน อาชีพการจักสานตะกร้าหวายซึ่งเป็นอาชีพที่อยู่ในวิถีชีวิตการดำรงชีวิตของชาวบ้านมาช้านาน เห็นได้จากคำขวัญประจำอำเภอเสนา คือ “เสนาตะกร้าสาน หลวงพ่อปานคู่เมือง เรืองรองเจียรไน ไร่ไผ่แผ่นดินธรรม” แต่ปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็น “หลวงพ่อบานเป็นศรีทุ่งนาเขียวจี หัตถกรรมมากมี ตลาดดีบ้านแพน” และคำขวัญประจำตำบล คือ “หลวงพ่โตพระเครื่อง ลือเลื่องตะกร้าสาน กล่าวขานเมรุลอย แม่น้ำน้อยแหล่งวัฒนธรรม”

จนกระทั่งปี พ.ศ. 2538 เริ่มมีการรวมกลุ่มของชาวบ้านในชุมชนก่อตั้งเป็นกลุ่มอาชีพการจักสานตะกร้าหวาย หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่มขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งสมาชิกในกลุ่มประกอบไปด้วยผู้ที่มีความสามารถ มีทักษะและประสบการณ์ในการจักสานตะกร้าหวาย รวมทั้งเคยรับจ้างจักสานตะกร้าเป็นอาชีพเสริมเมื่อว่างเว้นจากการทำนามาก่อน จำนวน 5 คน ได้ทำการปรึกษาหารือร่วมกันระหว่างสมาชิกภายในกลุ่ม ซึ่งมีความคิดเห็นตรงกันว่า การจักสานตะกร้าหวายน่าจะสร้างรายได้ให้แก่ตนเองและครอบครัว โดยมีเป้าหมายหลักในการจักสานตะกร้าหวายเพื่อจัดจำหน่าย และยังเป็นการสร้างโอกาสในการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้าหวาย เพื่ออนุรักษ์หัตถกรรมท้องถิ่นการจักสานตะกร้าหวายและวิถีชีวิตพื้นบ้านให้คงอยู่สืบไป ซึ่งมีนางทองสุข สุขเกษม เป็นประธานกลุ่มในขณะนั้น โดยได้รับความร่วมมือและสนับสนุนจากนักพัฒนาชุมชนจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่ให้คำแนะนำเป็นอย่างดีในเรื่องของการรวมกลุ่ม ส่วนทางด้านพัฒนาชุมชนอำเภอเสนาได้ให้การสนับสนุนด้านบรรจภัณฑ์และส่งเสริมการฝึกอบรมความรู้ด้านการจักสานแก่สมาชิกกลุ่มการจักสานตะกร้าหวาย แต่เดิมลวดลายที่ใช้ในการจักสานตะกร้าหวายเป็นลวดลายพื้นฐานที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เช่น ลายขัด ลายผ้าลาย เป็นต้น จนกระทั่งเกิดการลองผิดลองถูกจากการจักสานของบรรพบุรุษทำให้เกิดเป็นลวดลายใหม่ ๆ ขึ้นมา คือ ลายพิกุล แต่ไม่มีคนนิยมในการจักสานลายพิกุลเนื่องจากเป็นลายที่ยาก มีความประณีตและใช้ระยะเวลาในการจักสาน คนจึงนิยมจักสานสานแต่ลายขัดและลายผ้าลาย ซึ่งเป็นลวดลายพื้นฐาน แต่นางทองสุข สุขเกษม หรือป้าจบ เป็นบุคคลที่ยังคงอนุรักษ์และถ่ายทอดการทำตะกร้าหวายลายพิกุลมาจนถึงปัจจุบัน เพราะเห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นของบรรพบุรุษไม่อยากให้สูญหายไปจากชุมชนจึงสืบทอดเรื่อยมา ส่วนสาเหตุที่เรียกว่า ลายพิกุล ป้าจบบอกว่าเพราะมีลวดลายในการจักสานคล้ายคลึงกับดอกพิกุล เป็นการสานแบบห่อเส้นไขว้สลับกันไปมา ไม่ได้ใช้วิธีการสอดเข้าไปที่ลวดแบบวิธีการจักสานของที่อื่น หลังจากนั้นป้าจบก็นำการถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลให้กับสมาชิกในกลุ่ม ซึ่งในช่วงระยะเวลานั้นก็เกิดปัญหาเกี่ยวกับช่องทางการจัดจำหน่ายตะกร้าหวาย อีกทั้งตะกร้าหวายเมื่อก่อนเป็นการจักสานแบบหยาบ ๆ ไม่ได้มีความละเอียด ประณีตดังเช่นปัจจุบันอีกทั้งหวายก็มีราคาสูงขึ้นตามกาลเวลา ทำให้สมาชิกในกลุ่มบางคนมีรายได้ไม่เพียงพอกับความต้องการของครอบครัว จึงได้หันไปประกอบอาชีพอื่น ๆ เนื่องจากในปัจจุบันอุตสาหกรรมของประเทศไทยมีการแข่งขันที่สูงขึ้น จังหวัดพระนครศรีอยุธยาก็เป็นอีกจังหวัดหนึ่งที่มีนิคมอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมาก จึงทำให้ความต้องการของแรงงานมากขึ้นด้วยตามลำดับ สมาชิกในกลุ่มจึงได้ไปประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมเป็นอาชีพหลัก และอีกส่วนหนึ่งก็ได้ไปรับจ้างสานตะกร้าหวายสำเร็จรูปแทน

เนื่องจากหว่ายสำเร็จรูปเป็นหว่ายที่สั่งมาจากโรงงานอุตสาหกรรมโดยชักเรียดหว่ายมาเรียบร้อยแล้วไม่ต้องนำมาจัก และนำมาชักเรียดด้วยมือ ทำให้ลดระยะเวลาในการจักสานลงแต่ตะกร้าหว่ายสำเร็จจักสานด้วยลายขัดซึ่งเป็นลายดั้งเดิมธรรมดาไม่มีความยากและซับซ้อนเหมือนลายพิกุล หว่ายสำเร็จเป็นหว่ายที่ใช้ในการจักสานตะกร้าหว่ายใบใหญ่ มีการสานที่ค่อนข้างหยาบใช้ระยะเวลามานานแต่ราคาก็ไม่สูง ซึ่งแตกต่างจากตะกร้าหว่ายลายพิกุลที่ใช้ระยะเวลาในการจักสานนานเพราะมีความละเอียดและใช้หว่ายเส้นเล็กกว่าซึ่งหว่ายที่ใช้ทำตะกร้าหว่ายลายพิกุลนั้นเป็นหว่ายที่กรรมวิธีดั้งเดิม คือ ชักเรียดหว่ายด้วยตนเอง ไม่ผ่านการชักเรียดหว่ายโดยใช้เครื่องจักรแบบหว่ายใหญ่ แสดงให้เห็นถึงกรรมวิธีการผลิตแบบดั้งเดิม เพราะตะกร้าหว่ายแต่ละใบล้วนแล้วแต่เป็นหัตถกรรมที่ทำจากมือช่างฝีมือพื้นบ้านอย่างแท้จริงที่ควรอนุรักษ์ไว้

ท้ายที่สุดก็เหลือเพียงครอบครัวนางทองสุข สุขเกษม หรือป้าจบ และนายสมวงศ์ ธาระกฤษณ์ สองสามีภรรยาที่ยังคงยึดอาชีพการจักสานตะกร้าหว่ายลายพิกุลมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งป้าจบและลุงสมวงศ์ ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังถึงสาเหตุที่ยังคงยึดอาชีพการจักสานตะกร้าหว่ายเพราะว่าเป็นอาชีพที่ตนเองรักและผูกพันมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ โดยพ่อแม่ได้ปลูกฝังให้เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของการจักสานมาตลอดตั้งแต่เด็ก ซึ่งนางทองสุข สุขเกษม ได้กล่าวว่า

“...เป็นอาชีพที่ไปอยู่ที่ไหนก็ไม่อดตายหากมีความรู้ ในการจักสานติดตัว ถึงจะใช้เวลาการจักสานนานก็ไม่ใช่ไร การตลาดก็ยังดี ยังขายได้ ไม่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง ส่วนมากเขาจะซื้อไปฝากกันเป็นของขวัญ...”

แต่ทั้งนี้สิ่งสำคัญที่สุด คือ โดยส่วนตัวแล้วมีความชื่นชอบและมีใจรักในอาชีพจักสานตะกร้าหว่าย อีกทั้งยังมีเหตุการณ์ที่ส่งผลต่อคุณค่าทางจิตใจและอยู่ในความทรงจำของนางทองสุข สุขเกษม หรือป้าจบตลอดมาก็ คือ ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าถวายตะกร้าหว่ายลายพิกุลแด่สมเด็จพระราชินีแห่งราชอาณาจักรสเปนที่เสด็จเยือนประเทศไทย สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ณ พระราชวังบางปะอิน อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยทางพัฒนาจังหวัดได้มารับไปเข้าเฝ้า จึงทำให้มีความมุ่งมั่นที่จะสืบทอดอาชีพการจักสานตะกร้าหว่ายลายพิกุลต่อไปสู่รุ่นลูกหลาน และจะทำจนกว่าจะทำไม่ไหว

ทั้งนี้ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา นางทองสุข สุขเกษม หรือป้าจบกียังคงพัฒนาผลิตภัณฑ์ ตะกร้าหวายลายพิกุลอย่างต่อเนื่อง จากเดิมใช้เพียงหวายขาว ปัจจุบันมีการนำหวายดำสานสลับกับหวายขาว ซึ่งทำให้ตะกร้าหวายลายพิกุลมีความโดดเด่นมากขึ้นกว่าเดิม นอกจากนี้ยังมีความละเอียดและมีความประณีตเพิ่มขึ้นกว่าเดิมก่อนที่จะสานแบบหยาบ ๆ เพื่อนำไปใช้งานในครัวเรือน มีการปรับปรุงพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์อย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งมีผลิตภัณฑ์หลากหลายชนิด ซึ่งแต่เดิมมีเพียงแต่ตะกร้าหวายลายพิกุล ซึ่งไม่ได้รับความนิยมและไม่มีความโดดเด่นและแตกต่างไปจากที่อื่น จึงมีการประยุกต์เป็นกระเป๋าสตางค์ลายพิกุล ก่องทิชชูลายพิกุล เป็นต้น นอกจากนี้ งานจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลยังสะท้อนให้เห็นถึงมรดกทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านอีกด้วย ซึ่งแต่ละท้องถิ่นมีวิธีการจักสานที่มีผลผลิตแตกต่างกันออกไป ถึงแม้บางชนิดจะมีลักษณะการใช้งานอย่างเดียวกัน ซึ่งความแตกต่างที่เกิดขึ้นนั้น มาจากแหล่งผลิตและผู้ผลิตที่แตกต่างกัน จึงทำให้งานจักสานในท้องถิ่นต่าง ๆ มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เช่น แตกต่างกันที่วัสดุที่ใช้ในการผลิตและขั้นตอนวิธีการผลิต ยกตัวอย่างการจักสานตะกร้าหวายของตำบลบ้านกระทุ่มและอำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ซึ่งวัสดุของตำบลบ้านกระทุ่มจะใช้หวาย ส่วนอำเภอโพธิ์ทองจะใช้ตอกและไบลาน ด้านขั้นตอนการผลิตตำบลบ้านกระทุ่มใช้วิธีการสานสลับกันไปมา ส่วนอำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทองใช้วิธีการสอดเข้าไปทีละรู ซึ่งจะมีลักษณะรูและแหลมคล้ายกับหนามทุเรียน

จนกระทั่งวันที่ 19 เดือนมีนาคม พ.ศ. 2546 นางทองสุข สุขเกษม หรือป้าจบกี้ ได้แจ้งข้อมูลขอจดสิทธิบัตรผลิตภัณฑ์จักสาน “ตะกร้าหวายลายพิกุล” ไว้ต่อกกรมทรัพย์สินทางปัญญาเป็นภูมิปัญญาประเภทองค์ความรู้ของกลุ่มบุคคลท้องถิ่นสาขาการผลิตผลิตภัณฑ์ “ตะกร้าหวาย” และวันที่ 29 กรกฎาคมในปีเดียวกัน ตะกร้าหวายลายพิกุลของบ้านกระทุ่มก็ได้รับรางวัลชนะเลิศการประกวดหัตถกรรมพื้นบ้านเฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษา จากสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของตะกร้าหวายลายพิกุลจากความนิยมของบุคคลภายนอก จนคนในชุมชนเริ่มกลับมาเห็นถึงความสำคัญของตะกร้าหวายลายพิกุลอีกครั้ง รวมถึงหน่วยงานภายนอกเริ่มเข้ามาให้การช่วยเหลือและสนับสนุนการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลอย่างต่อเนื่อง นำมาซึ่งความภาคภูมิใจของชุมชนอีกครั้ง

ต่อมาในปี พ.ศ. 2552 ตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้รับการคัดสรรให้เป็นผลิตภัณฑ์ระดับสี่ดาว (OTOP Product

champion) ทำให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากขึ้น จนทำให้มีรายการโทรทัศน์เข้ามาทำการสัมภาษณ์ และเข้ามาศึกษาขั้นตอนการผลิตตะกร้าหวายลายพิกุลอย่างต่อเนื่อง เช่น รายการสองเกลอตะลุยก OTOF ตอนตะกร้าหวายลายพิกุล รายการ “OTOP THAILAND” เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีนักเรียน นักศึกษาและคณาจารย์ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และจังหวัดอื่น ๆ เข้ามาศึกษาและเรียนรู้การ จักสานตะกร้าหวายลายพิกุลกับนางทองสุข สุขเกษมอย่างต่อเนื่องเพื่ออนุรักษ์และสืบทอดความรู้ ทัศนคติกรรมท้องถิ่นต่อไป

ส่วนปัจจุบันได้มีการถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนในชุมชนเกี่ยวกับการจักสานตะกร้าหวาย ลายพิกุลมากขึ้น โดยปลายปี พ.ศ. 2556 เทศบาลตำบลหัวเวียงเล็งเห็นถึงคุณค่าและความสำคัญ ของตะกร้าหวายลายพิกุลจึงได้จัดกิจกรรมฝึกอบรมชื่อว่า “โครงการฝึกอบรมตะกร้าสาน ประจำปี การศึกษา 2556” ให้กับนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทวิทยาทาน) ภายใต้งบประมาณสนับสนุนของทางเทศบาลตำบลหัวเวียง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์ และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยได้เชิญวิทยากรภายนอกหรือช่างฝีมือพื้นบ้านที่มีความชำนาญ ในการ จักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเข้ามาถ่ายทอดความรู้ให้กับนักเรียน หลังจากตระหนัก ถึง ความสำคัญและคุณค่าของตะกร้าหวายลายพิกุลที่มีความสัมพันธ์ต่อวิถีการดำรง ชีวิตของ ชาวบ้านตำบลบ้านกระทุ่มมายาวนานจนถึงปัจจุบัน

คุณค่าของตะกร้าหวายลายพิกุล

ตะกร้าหวายลายพิกุล เป็นภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นที่ได้คิดค้นขึ้นและสืบทอดโดยมี การปรับปรุงและพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นทัศนคติกรรมที่สะท้อนให้ เห็นถึงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนในชุมชน โดยตะกร้าหวายลายพิกุลมีคุณค่าต่อบุคคลและ ชุมชน โดยสามารถจำแนกคุณค่าของตะกร้าหวายลายพิกุลได้ 3 ด้าน คือ คุณค่าทางสังคม คุณค่า ทางเศรษฐกิจ และคุณค่าทางจิตใจ คุณค่าทางกาย ดังนี้

คุณค่าทางสังคม

1. สร้างความสัมพันธ์อันดีให้แก่สมาชิกในครอบครัวและสมาชิกในชุมชน เนื่องจากในอดีตการจักสานส่วนใหญ่ทำเพื่อใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน และใช้งานในครัวเรือนเป็นหลัก โดยใช้เวลาที่ว่างเว้นจากการทำนา สมาชิกในครอบครัวและคนในชุมชนก็มานั่งสานด้วยกัน พูดคุยกันไปด้วย ทำให้ได้มีเวลากันชิตกันทำให้เกิดความสัมพันธ์อันดีในครอบครัว เช่น พ่อจักหวาย ลูกจักหวาย แม่สานผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เป็นต้น

2. ในปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนยังคงให้ความสำคัญกับตะกร้าหวายลายพิกุล โดยมีการถือตะกร้าหวายลายพิกุลใส่ของไปตักบาตร ทำบุญที่วัดในชุมชนในวันพระ และประเพณี พิธีกรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนา

“...ยังมีคนถือตะกร้าหวายลายพิกุลใส่ของไปทำบุญด้วยนะ ที่วัดก็ยังมีคนถือกันเยอะแยะ เขาหิ้วกันเยอะ บางคนของเก่าเขาก็ยังใช้ได้อยู่ ส่วนใหญ่เขาก็จะถือมาทำบุญกันที่วัดบันไดช้าง วัดประคู้ คนที่ถือไปทำบุญก็อายุประมาณ 40-60 ปี...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

คุณค่าทางเศรษฐกิจ

1. สร้างรายได้ให้เกิดแก่คนในชุมชน เนื่องจากการจักสานเป็นภูมิปัญญาที่อยู่คู่กับคนในชุมชนมายาวนาน เป็นอาชีพที่สร้างรายได้ให้กับสมาชิกในชุมชน

“...เป็นอาชีพที่ไปอยู่ที่ไหนก็ไม่อดตาย หากมีความรู้ในการจักสานติดตัวถึงจะใช้เวลาการจักสานนานก็ไม่มีอะไร การตลาดยังดียังขายได้ไม่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง ส่วนมากเขาจะซื้อไปฝากกันเป็นของฝากของขวัญ

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

2. สร้างรายได้เสริมระหว่างเรียนให้กับนักเรียนที่ได้เข้ารับการอบรมการจักสานตะกร้า หวายลายพิกุล ที่มีทักษะและสนใจที่จะหารายได้ระหว่างเรียนเพื่อนำมาเป็นทุนการศึกษา และแบ่งเบาภาระของครอบครัว อีกทั้งยังนำไปประกอบเป็นอาชีพหลักหลังจากสำเร็จการศึกษาต่อไปในอนาคต

คุณค่าทางจิตใจ และคุณค่าทางกาย

1. การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล เป็นอาชีพที่มีคุณค่าทางจิตใจต่อผู้ที่ได้ทำการถ่ายทอดความรู้ เพราะว่า เป็นอาชีพที่ต้องอาศัยใจรักและใช้ความอดทน เนื่องจากการใช้เวลาในการจักสานนาน เพราะมีลวดลายที่ยาก ต้องใช้ความประณีต เมื่อเวลาที่จักสานเสร็จแล้วก็สร้างความภาคภูมิใจให้กับผู้สานเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...มีคนถือไปทำบุญที่วัดก็ยังหายนะ ป้าก็ภูมิใจมากนะคนอื่นเขาเลิกสานกันไปหมดแล้ว เรายังทำอยู่ พอเผยแพร่งานไปภูมิใจมาก ว่าเราเป็นตาสี่ตาสาเรียนแค่ ป. 4 ยังทำได้แค่นี้ เราก็ภูมิใจ ร่างกายเราไม่แข็งแรงเราเลยทำของเราขายไม่ได้ก็ช่างมันเถอะ...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...ยิ่งอยู่มันยิ่งสวยพอเก่าแล้วมันจะอยู่เป็นสีทองเลย มันจะเหลืองเป็นสีทองเหลือง อยู่ที่บ้านมีอยู่ลูกหนึ่งใครมาเห็นก็จะเอา ๆ...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...ส่วนมุมมองของพี่ คนที่มีเงินเห็นแล้วซื้ออ้อมีว่าอย่าต่อราคาเลย เพราะการที่กว่าจะได้หวายแต่ละเส้นมันใช้เวลา ถ้าไม่มีความอดทนจริง ๆ มันทำไม่ได้ แล้วถ้าซื้อไปแล้วมันถือว่าเราได้ซื้อนะเราสานไม่เป็น แต่คนที่สานเป็นมันเกิดความภาคภูมิใจว่านี่ คืองานของเรา...”

(กฤติยา สุริยวงศ์, 2557: สัมภาษณ์)

2. การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล เป็นสิ่งที่สร้างความภาคภูมิใจให้แก่นักเรียนโรงเรียนวัดหัวเวียงที่ได้เข้ารับการอบรมการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง คือ คณะครู และผู้บริหารสถานศึกษาโรงเรียนวัดหัวเวียงเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากผลงานการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลทางโรงเรียนได้นำไปจัดแสดงภายนอกสถานศึกษาเวลาที่มีการจัดงานทางวิชาการระดับจังหวัด และระดับเขต ซึ่งทุกคนที่เห็นผลงานของนักเรียนก็ได้ให้ความชื่นชมกับฝีมือของนักเรียน นำมาซึ่งความภาคภูมิใจของนักเรียน และสถานศึกษา ซึ่งโรงเรียนวัดหัวเวียงเป็นสถานศึกษาที่เป็นโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา เด็กส่วนใหญ่ไม่ค่อยเก่งทางด้านวิชาการ พอมีการนำการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเข้ามาก็ทำให้เด็กได้ฝึกทักษะทางด้านอาชีพ และเด็กนักเรียนก็ทำได้ดี และก็สร้างความภูมิใจให้กับตัวเองเพราะเป็นงานที่ต้องใช้ฝีมืออย่างมาก ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...งานชิ้นนี้เวลาโรงเรียนไปนำเสนอมันสร้างคุณค่าให้กับโรงเรียน ถึงแม้ว่าโรงเรียนเราจะด้อยด้านวิชาการแต่ด้านงานอาชีพเด็กเรา 100% ...”

(ศิริธร ปาระแก้ว, 2557: สัมภาษณ์)

“...เด็ก ๆ ได้ทำให้เขามีความรู้สึกว่าเขาภูมิใจมาก และครูทุกคนก็มองว่าเป็นงานที่มีคุณค่า ใช้ฝีมือมากๆ และเด็กของเราทำได้ ไปไหนไปแสดงก็จะต้องมีคนมาหยิบดู แล้วที่สำคัญมันมีคนไหนก็ได้ มันเป็นคนที่มีคุณค่าถึงแม้ครูทำไม่ได้ลูกศิษย์ครูทำได้ครูก็ภูมิใจ มันสวยค่ะที่ไหนก็ไม่เหมือน ดูแล้วความละเอียด ความประณีต พูดย่าง ๆ ฝีมือมันต่างกัน...”

(ศิริธร ปาระแก้ว, 2557: สัมภาษณ์)

3. คุณค่าทางกายจากการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล คือ ทำให้เกิดสมาธิมากขึ้นและช่วยในการบำบัดโรค ซึ่งหลังจากที่นักเรียนโรงเรียนวัดหัวเวียง และชาวบ้านในชุมชนได้รับการถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลในโครงการฝึกอบรมการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลจำนวน 30 ชั่วโมง ทำให้นักเรียนมีสมาธิมากขึ้นกว่าเดิม เนื่องจากเป็นงานที่ต้องใช้ความประณีต จึงทำให้ต้องอาศัยความตั้งใจ จึงส่งผลให้เกิดสมาธิ และนั่งขึ้นอีกทั้งยังส่งผลต่อการพัฒนาการเรียนรู้อื่นๆ ดีขึ้น ทำให้ผลการเรียนดีขึ้นตามลำดับ

จากการสัมภาษณ์ผู้ได้รับฝึกการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล ดังนี้

“...การที่เอาตะกร้ามาสอนในโรงเรียน สิ่งหนึ่งที่ได้คือเด็กเกิดสมาธิมากขึ้น ส่งผลให้เรียนวิชาอื่น คือ มีสมาธิ เรียนวิชาอื่นดีขึ้น ตั้งใจมากขึ้น เด็กมีการเข้ากลุ่มเพื่อนมากขึ้น มีการรวมกลุ่มสามัคคีนี้เห็นชัดเลย...”

(ศิริธร ปาระแก้ว, 2557: สัมภาษณ์)

“...อย่างลูกสาวของเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนก็ขึ้นขึ้นนะคะ ลูกสาวเขาวาง่าย เรียนบร้อยพอได้สัมผัสกับตรงนี้ก็ขึ้นขึ้น เป็นเด็กที่นิ่งที่สุดในห้อง ครูประจำชั้นก็สบายใจ...”

(ศิริธร ปาระแก้ว, 2557: สัมภาษณ์)

“...เวลาพี่ไปไหนลูกคนเด็กจะไปด้วยแล้วเค้าคลุกคลีอยู่กับพวกนี้ เขามีความสนใจก็ดู ๆ เขาต้องลงไปดูไปถาม แต่น้องเขาจะสานลายพิกุล ไม่สานลายผ้าลายเพราะมันมีสามเส้น เขาพอสานได้แล้ว และมันทำให้เขาก็มีสมาธิมากขึ้น...”

(กฤติยา สุริยวงศ์, 2557: สัมภาษณ์)

“...แล้วมันก็ช่วยบำบัดโรคได้นะ เมื่อปีที่แล้วพี่เป็นไมเกรนเป็นเยอะด้วย และปีที่แล้วมีโครงการสานตะกร้าหวายมาลงพี่ก็ไปมาฝึกสานด้วย คือมันหายไปเลยไม่ต้องไปกินยาไมเกรนมันหายไปเลย ไม่ต้องไปหาหมอดด้วย...”

(กฤติยา สุริยวงศ์, สัมภาษณ์ 2557)

ทั้งนี้ตะกร้าหวายลายพิกุลในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงจากคุณค่าดั้งเดิมที่เป็นการจักสานเพื่อใช้งานในครอบครัวเป็นหลัก โดยใช้เวลาหลังจากที่ว่างเว้นจากการทำนาหรือการประกอบอาชีพอื่น ๆ ในการจักสาน เช่น การทำการประมง เนื่องจากบริเวณบ้านกระทุ่มเป็นพื้นที่มีแม่น้ำล้อมรอบก็จะมีอาหารการกินอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านจึงได้มีการประดิษฐ์ คิดค้นเครื่องมือทำมาหากินขึ้นอย่างง่าย ๆ โดยใช้วัสดุในท้องถิ่น คือ ไม้ไผ่ นำมาทำการจักสาน ซึ่งถ้าอุปกรณ์จักสานจนเพียงพอต่อความต้องการการใช้งานในครัวเรือนแล้วก็จะนำไปขายเพื่อเป็นรายได้เสริมเข้ามาจนเจอครอบครัวอีกทางหนึ่ง ซึ่งการจักสานถือว่าเป็นภูมิปัญญาที่มีการสั่งสม สืบทอดกันมารุ่นต่อรุ่น

มีการปลูกฝังระหว่างสมาชิกภายในครอบครัวถึงคุณค่าและความสำคัญของการจักสานตะกร้า ซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของบรรพบุรุษที่ควรช่วยการอนุรักษ์ต่อไป ซึ่งแทบทุกครัวเรือนจะทำการจักสานตะกร้าได้ ทั้งพ่อ แม่ พี่น้อง ถือได้ว่าการการสร้างความผูกพันภายในครอบครัวให้มีความแน่นแฟ้น และสมาชิกในชุมชนได้ทำกิจกรรมด้วยกัน ได้พูดคุยกันตลอดเวลา อีกทั้งในอดีตครอบครัวส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะครอบครัวใหญ่ ทำให้สมาชิกในครัวเรือนได้มีเวลาพบปะพูดคุยกันมากขึ้น อีกทั้งในอดีตถ้าพ่อ แม่ ทำอะไรเป็นลูกมักจะทำเป็นไปด้วยเพราะลูก ๆ ก็จะคลุกคลีกับพ่อแม่ตลอดเวลา พ่อ แม่จักสานเป็นก็จะให้ลูกจักสานด้วยโดยอาจเริ่มที่กระบวนการที่ง่าย ๆ ก่อน แล้วพอมีทักษะและประสบการณ์มากขึ้นแล้วก็จะค่อยทำการสอนกระบวนการที่ยากขึ้นไปเรื่อย ๆ จนครบกระบวนการทำตะกร้าทั้งหมด ส่วนคุณค่าของตะกร้าหวายลายพิกุลที่มีต่อชุมชน คือ สร้างความภาคภูมิใจให้กับคนในชุมชนมากขึ้น สังคมในอดีตจะอยู่การแบบพึ่งพาอาศัยกันแบบพี่น้อง มีอะไรก็จะแบ่งปันกัน ช่วยกันคิดค้น ปรับปรุง แต่คุณค่าของตะกร้าหวายลายพิกุลในปัจจุบันมีการทำเพื่อใช้ในการประกอบอาชีพเป็นรายได้หลัก มีพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์เพื่อให้มีมูลค่าเพิ่มมากขึ้น และก็มีมีการหันไปประกอบอาชีพจักสานตะกร้าหวายสำเร็จกันมากขึ้น เพราะใช้เวลาในการจักสานไม่นาน และได้มีความละเอียดเหมือนตะกร้าหวายลายพิกุล เนื่องจากใช้หวายสำเร็จที่มาจากโรงงานมีการให้อุตสาหกรรมเข้ามาส่วนในกระบวนการจักสาน ไม่ได้เป็นการจักสานเป็นหัตถกรรมโดยแท้ตั้งแต่การเตรียมหวายเพื่อจักสานจนถึงขั้นตอนสุดท้ายเหมือนดังเช่นตะกร้าหวายลายพิกุล ซึ่งสิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าทางภูมิปัญญาท้องถิ่นของบรรพบุรุษในชุมชนได้ทำการสืบทอดใกล้จะสูญหายไปจากชุมชน จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะมีการถ่ายทอดความรู้เหล่านี้ให้กับสมาชิกในชุมชนต่อไป

การทำตะกร้าหวายลายพิกุล

การทำตะกร้าหวายลายพิกุล เป็นงานหัตถกรรมที่ทำขึ้นจากจากวัสดุ อุปกรณ์และเครื่องมือเพียงไม่กี่ชนิด ไม่ต้องใช้เครื่องมือที่ยุ่งยากซับซ้อนมาก เครื่องมือที่ใช้ในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นเครื่องมือที่ชาวบ้านในท้องถิ่นสามารถผลิตขึ้นเอง ส่วนวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น ได้แก่ ตะปู นํ้ามันวานิช ส่วนวัสดุที่ต้องหาจากแหล่งอื่นภายนอกชุมชน ได้แก่ หวาย ซึ่งจากการสัมภาษณ์นางทองสุข สุขเกษม กล่าวว่า หวายที่ใช้ในการจักสาน ได้แก่ หวายดำ และหวายขาวหรือหวายหอม เป็นหวายที่มีขนาดเล็กมาก ผิวสวย ลำหวายมีกลิ่นหอม ราคาแพง หาได้ยาก ไม่สามารถหาได้ในท้องถิ่น เนื่องจากสภาพภูมิประเทศ และสภาพภูมิอากาศภาคกลางไม่เอื้ออำนวยในการปลูก

หวายเหมือนกับภาคใต้ของประเทศไทย ได้แก่ จังหวัดชุมพร ซึ่งในปัจจุบันหวายจากทางภาคใต้ก็หาได้ค่อนข้างยาก จึงส่งผลทำให้ต้องนำหวายเข้ามาจากประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ ประเทศพม่า ส่วนหวายจากประเทศอินโดนีเซียและประเทศมาเลเซียไม่นิยมใช้ เพราะว่ามีลำต้นใหญ่ และเปราะง่ายเหมาะสำหรับใช้ทำตะกร้าหวายสำเร็จมากกว่า เนื่องจากตะกร้าหวายสำเร็จจะมีลักษณะหยาบ ไม่ละเอียดเท่ากับตะกร้าหวายลายพิกุล โดยสั่งซื้อผ่านพ่อค้าคนกลางอีกทอดหนึ่ง จากตำบลโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทองและตลาดเสนา อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ส่วนคุณสมบัติที่ดีของหวายนั้นคือ มีความเหนียว แข็งแรง ทนทาน และยืดหยุ่นได้ดีกว่าไม้ไผ่ทำให้มีอายุการใช้งานยาวนานได้เป็นสิบ ๆ ปี

“...หวายที่ใช้ต้องใช้หวายพม่า หวายอินโด มาเลเซียไม่ได้ หวายปลุกยาก มันเป็นหวายป่า ต้องไปตัดในป่า เขาว่าต้องเอาข้างลากเลยนะ หวายมันมีเปลือกและมีข้อ กว่าจะได้ต้นเล็กมันต้องปลอกเปลือก และตากแห้ง...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...วัสดุที่หาได้ในชุมชนไม่มีเลย หวายก็ต้องนำมาจากที่อื่น แถวบ้านเราก็ปลูกไม่ได้ บ้านเราดินไม่เหมือนเค้า น้ำก็ท่วมปลูกได้แต่เฉพาะภาคใต้ แต่ก็ไม่ค่อยมีแล้ว หวายนี้ปีเดียวตัดไม่ได้นะ มันจะเลื้อยขึ้นไปกับต้นไม้ใหญ่ ๆ หวายเราทำตะกร้านี้เราใช้หวายพม่า หวายอินโดเราใช้ไม่ได้ ใส่มันหยาบหักไม่ได้ หวายอินโดหาง่ายกว่าหวายพม่า ถ้าหวายอินโดจะใช้ทำตะกร้าสำเร็จเพราะหวายอินโดมันต้นใหญ่มาก...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...หวายขายเป็นมัด มัดละ 280 -300 บาท มี 25 ต้น...”

(แสง สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

โดยหวายที่นำมาใช้ในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลมี 2 ได้แก่ หวายหอมหรือหวายขาว และหวายดำ ซึ่งมีวิธีการคัดเลือกหวายเพื่อใช้ในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลนั้น จากการสัมภาษณ์ พบว่ามีวิธีหรือเกณฑ์การคัดเลือกหวาย ดังนี้

1. ต้องคัดเลือกต้นหวายจากสายพันธุ์หวายหอมหรือหวายขาว ซึ่งหวายหอมมีคุณสมบัติที่เหมาะสมแก่การนำมาทำตะกร้าหวายลายพิกุล เพราะหวายหอมเป็นหวายที่มีขนาดเล็ก เป็นหวายที่มีสีผิวอ่อน ผิวสวยงาม ให้สีขาวเป็นมันวาว ลำหวายมีกลิ่นหอม ไม่คมบาดมือ มีความเนียนนุ่มน่าสัมผัส ขึ้นเป็นกอ และเป็นหวายที่มีราคาแพงอีกชนิดหนึ่ง ปัจจุบันเป็นหวายที่หายาก เพราะหวายหอมเป็นพืชป่าที่ยังไม่สามารถเพาะปลูกได้ในพื้นที่การเกษตร เนื่องจากสภาพแวดล้อม หวายหอมได้ถูกจำแนกเป็นไม้ป่าสงวนมีระยะเวลาในการเข้าไปตัด และผู้ที่จะไปตัดหรือนำออกมาขายต้องทำเรื่องขอสัมปทานจากรัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นข้อจำกัดในช่วงฤดูฝน หรือฤดูหนาว ผู้รับสัมปทานอาจไม่สามารถเข้าไปเก็บหวายได้ จึงเกิดการขาดแคลนวัตถุดิบที่จะนำมาทำตะกร้าหวายลายพิกุล

2. หวายเป็นพืชธรรมชาติต้องดูแลรักษาเป็นอย่างดี ถ้าจัดเก็บในพื้นที่ที่ไม่เหมาะสม เช่น ได้รับความร้อน ความชื้นมากเกินไป เก็บไว้นานจนทำให้เนื้อหวายแห้ง เปราะและแข็ง จะไม่สามารถนำหวายมาชักเรียบ และนำมาจักหวายให้มีความละเอียด ประณีตตามที่ต้องการได้

3. สังเกตสีของลำต้นหวายลักษณะของสีที่เปลือกผิวต้องมีเม็ดสีที่กลมกลืน สม่ำเสมอตลอดลำ ไม่มีรอยดำ

4. สังเกตความแข็งแรงของลำหวายที่ดี เมื่อจับลำของต้นหวายคดงแล้วปล่อยมือเพื่อให้ลำต้นของหวายคืนตัวต้องสามารถคืนตัวเป็นเส้นตรง ไม่บิดงอหรือหัก ถ้าบิดงอคืนตัวไม่หมดแสดงว่าหวายต้นนั้นยังอ่อนไป แต่ถ้าเส้นหวายหักแสดงว่าหวายแก่เกินไป

5. สังเกตว่าส่วนใดเป็นส่วนปลายหรือส่วนโคนของลำหวาย สังเกตด้วยการสัมผัสตามลำต้นของต้นหวายแล้วรู้สึกเรียบสบายมือ แสดงว่าเราได้ลูบมาจากทางด้านโคน แต่ถ้าใช้มือลูบสัมผัสตามลำต้นของต้นหวาย แล้วรู้สึกสะดุดเหมือนโดนหนามเล็ก ๆ แสดงว่าเราได้ลูบมาจากด้านปลายของลำหวาย

ส่วนวัสดุ อุปกรณ์และเครื่องมือที่ใช้ในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล มีดังนี้

1. ค้อน	ใช้ตอกตะปู
2. ตะปู	ใช้ยึดตะกร้า
3. กรรไกร	ใช้ตัดหวาย
4. เหล็กหมาด	ใช้เจาะรูเวลาเข้าขอบตะกร้า
5. ที่ตัดเล็บ	ใช้เก็บส่วนเกินของตะกร้า เพื่อให้เรียบร้อย
6. มีด	ใช้สำหรับตัดหวาย
7. คีม	ใช้สำหรับดึงความโค้งของขอบ หรือแบบ
8. ฝา	ใช้รองเวลาสานตะกร้า เพื่อไม่ให้ตะกร้าเกิดความสกปรก
9. ที่ชักเรียดหวาย	ใช้สำหรับชักเรียดหวายตามขนาดที่ต้องการ

ภาพที่ 1 มีด

จากภาพที่ 1 พบว่ามีด เป็นอุปกรณ์เพื่อใช้สำหรับจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล ประกอบด้วย มีดได้สำหรับใช้ฟันหรือตัดผ้าไม้ จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่าลักษณะของมีดได้ที่ใช้สำหรับการตัดผ้าหวายเป็นมีดขนาดค่อนข้างใหญ่และยาว มีความแหลมคม แต่มีดตอกเป็นมีดสำหรับใช้จักหวายมีลักษณะเล็กและเรียวกว่า แต่มีความแหลมคมไม่แพ้มีดตัดหวาย

ทั้งนี้ลุงสมพงษ์ ธาระเกษณ์ เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ผู้ใช้มีดจะต้องมีความชำนาญในการใช้งานเป็นอย่างมาก เนื่องจากมีความแหลมคมต้องระมัดระวัง ประกอบกับหวายมีความเหนียว ถ้าคนที่ใช้งานไม่เป็นอาจโดนมีดบาดจนถึงเนื้อเลือดออกเลยก็เดียว ซึ่งทุกคนที่เคยผ่านการใช้มีดในการตัดหวาย จักหวายลั่นแล้วแต่โดนมีดบาดมาแล้ว

ภาพที่ 2 เหล็กหมาด

จากภาพที่ 2 พบว่าเหล็กหมาด เป็นอุปกรณ์ที่มีลักษณะเป็นเหล็กปลายแหลม ใช้สำหรับเจาะหรือจัดแฉะ มี 2 ชนิด คือ เหล็กหมาดปลายแหลม และเหล็กหมาดปลายทอ ใช้สำหรับเจาะรูเวลาเข้าขอบตะกร้า ซึ่งจากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่าเหล็กหมาดแต่ละด้ามที่ปลายมีลักษณะแหลมคม ส่วนวิธีการเลือกใช้เหล็กหมาดแต่ละด้ามนั้นลุงสมพงษ์จะคำนึงถึงขนาดที่เหมาะสมกับตะกร้าหวายลายพิกุลแต่ละใบว่ามีขนาดเล็กหรือใหญ่

ภาพที่ 3 คีม

จากภาพที่ 3 พบว่าคีม เป็นอุปกรณ์ที่มีลักษณะคล้ายคีมทั่วไป มีส่วนปากสำหรับหนีบและด้ามจับ ปากจับแล้วให้ฟังว่าใช้คีมในการหนีบขอบปากของตะกร้าหวายลายพิกุล และใช้เวลาผูกขอบหรือเข้าขอบตะกร้าหวาย ใช้สำหรับดึงความโค้งของขอบตะกร้าหวาย ซึ่งจากการสังเกตผู้วิจัยพบว่าคีมที่ใช้แต่ละชนิดมีลักษณะในส่วนปากที่ใช้สำหรับหนีบมีลักษณะที่แตกต่างกัน มีทั้งปลายแหลมและปลายทู่ขึ้นอยู่กับการใช้งานในแต่ละขั้นตอนการจักสานตะกร้าหวาย

ภาพที่ 4 เรียดและรอง

จากภาพที่ 4 พบว่าเรียดเป็นอุปกรณ์ที่ทำด้วยแผ่นเหล็กหรือสังกะสีเจาะรูลักษณะกลมหลายขนาด สำหรับสอดเส้นหวายจักเป็นเส้นผ่านเข้าไปตามขนาดที่ต้องการ เนื่องจากหวายที่ใช้ในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลแต่ละใบใช้หวายที่มีขนาดต่างแตกต่างกันขึ้นอยู่กับขั้นตอนการจักสาน **ส่วนรองหรือแบบ** เป็นอุปกรณ์ที่ใช้เพื่อทำต้นแบบสำหรับขึ้นรูปทรงตะกร้าหวาย ซึ่งจากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่ารองหรือแบบมีลักษณะเป็นรูปทรงกลมมน และรูปทรงสี่เหลี่ยม มีหลายขนาดทั้งขนาดเล็ก ขนาดใหญ่ ขึ้นอยู่กับว่าจะสานตะกร้าหวายใบขนาดใดรูปแบบใด เนื่องจากที่ต้องทำรองหรือแบบสำหรับรูปทรงตะกร้าก็เพื่อต้องการให้ตะกร้าแต่ละใบออกมาเท่ากัน เป็นอุปกรณ์ที่ทำด้วยไม้และใช้แผ่นเหล็กหรือสังกะสีพันรอบตัวรองหรือแบบอีกหนึ่งชั้น โดยทั้งเรียดและรองเป็นอุปกรณ์ที่ป่าทองสุข และลุงสมวงศ์ทำขึ้นมาเองจากไม้ที่อยู่ในท้องถิ่นจากการที่ได้เรียนรู้มาจากพ่อแม่ในอดีต

ภาพที่ 5 ตะปูทองเหลือง

จากภาพที่ 5 พบว่าตะปูทองเหลือง เป็นอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับตอกยึดตะกร้าหวายลายพิกุล ป่าทองจบเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่าแต่เดิมใช้ตะปูเหล็กสำหรับตอกยึดตะกร้าหวายลายพิกุล แต่ตะปูเหล็กขึ้นสนิมง่ายทำให้มองดูไม่สวยงามจึงหันมาใช้ตะปูทองเหลือง ซึ่งมีราคาสูงถึงกิโลกรัมละ 600 บาท ส่งผลให้ตะกร้าหวายลายพิกุลดูมีคุณค่ามากขึ้นกว่าเดิม อีกทั้งยังเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับตะกร้าหวายลายพิกุลด้วย

“...ตะปูก็ต้องใช้ตะปูทองเหลืองโลหะ 600 บาท เมื่อก่อนเราใช้ตะปูเหล็กไง ตะปูเหล็กมัน เป็นขี้สนิมเลยต้องเปลี่ยนแปลงไปใช้ตะปูทองเหลืองเนีย ให้มันมีคุณค่าขึ้นอีกไง เพิ่มมูลค่าของเรา หาซื้อยากมาก ลูกสาวพาไปซื้อกรุงเทพ เวลาไปหาหมอนที่ก็ชวนลูกไปซื้อมาเผื่อหลายกิโลเลย...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 6 ค้อน

จากภาพที่ 6 พบว่าค้อน เป็นอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับตอกตะปูทองเหลืองเพื่อเข้าขอบและ ดัดกัน มีลักษณะของด้ามทำจากไม้และหัวค้อนทำจากเหล็ก ซึ่งเป็นวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นสามารถ ทำด้ามค้อนไม้ได้เองตามความถนัดของผู้ใช้ในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล

ภาพที่ 7 กรรไกรตัดเส้น

จากภาพที่ 7 พบว่ากรรไกรตัดเส้นเป็นอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับเก็บหรือตัดทอยส่วนที่เกินออกจากตะกร้าหวายลายพิกุล มีขนาดหลายขนาดทั้งเล็ก กลาง ใหญ่ ขึ้นอยู่กับการใช้งานในแต่ละครั้ง

ส่วนขั้นตอนการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลในอดีตผู้ถ่ายทอดจะถ่ายทอดความรู้ตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมหวาย การจักหวาย การชักหวายจนผู้รับการถ่ายทอดเกิดความชำนาญแล้ว จึงค่อย ๆ เริ่มสอนวิธีการสานซึ่งลวดลายที่ใช้ในการสานลวดลายแรก คือ ลายขัด เป็นลายพื้นฐานที่ง่ายไม่ซับซ้อน ใช้เวลาในการสอนไม่นานก็สามารถสานแล้ว พอสานตะกร้าหวายลายขัดจนเกิดความชำนาญแล้วแม่ก็จะเริ่มสอนการจักสานตะกร้าหวายลวดลายอื่น ๆ ที่ยากและซับซ้อนต่อไป ทั้งนี้ต้องอาศัยความเพียร และความอดทนเอาใจใส่ในการฝึกหัดจักสานของผู้ได้รับการถ่ายทอดความรู้ด้วย เพราะการฝึกฝนบ่อย ๆ จะทำให้มีทักษะและมีประสบการณ์มากขึ้น โดยการเริ่มฝึกหัดทำตามขั้นตอนการจักสานตะกร้าหวาย คือ การเตรียมหวาย จากนั้นนำหวายมาจัก หรือผ่าหวายตามขนาดที่ต้องการ แล้วนำหวายไปชักเรียงให้ได้ขนาดของเส้นหวาย ได้แก่ ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง ขนาดเล็ก เป็นต้น

โดยขั้นตอนการจักหวาย หรือผ่าหวายหวายเป็นขั้นตอนที่ยากที่สุดในกรรมวิธีการผลิตทั้งหมด เนื่องจากการจักหวายจะต้องใช้ความรู้ในการเลือกหวาย และใช้ความชำนาญในการใช้มีดจักหวาย บางทีเลือกหวายอ่อนหรือเปราะบางเกินไปทำให้เวลาใช้มีดจักหวายก็ทำให้เส้นหวาย

ขาด ใช้ไม่ได้และอาจทำให้โดนมีดบาดหากไม่ระมัดระวังและไม่มีทักษะและความชำนาญเพียงพอ จากที่ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์ผู้ทำตะกร้าหวายลายพิกุลได้แล้วให้ผู้วิจัยฟังว่า

“...จักหวายยากที่สุดเพราะจักหวายมันต้องใช้มีดถ้าจักไม่เป็นก็ลำบากอาจโดนมีดบาดได้...”

(แสงว สุเกษม, 2557: สัมภาษณ์)

“...ขั้นตอนที่ยากที่สุดคือจักหวาย ผ่าหวายนี้ยากที่สุด เราต้องเลือกหวายด้วยว่าอันไหนเปราะ ต้องทำหลายอย่างนะมันหลายขั้นตอน...”

(ทองสุข สุเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...มันจะยากตอนที่จักหวายนี้แหละ มันต้องอยู่กับมีดบางที่หวายมันเปาะนี่ถึงเนื้อเลย เลือดออกเลย บางทีมันไม่เข้าเราดัน ๆ ที่นี้เราชำนาญ...”

(สมวงศ์ ธาระกฤษณ์ , 2556: สัมภาษณ์)

หลังจากที่ทำการจักหวายเสร็จ ก็เข้าสู่ขั้นตอนการชักเรียดหวาย โดยนำหวายที่จักเสร็จแล้วมาชักเรียดตามขนาดที่ต้องการที่ละเส้น ซึ่งป้าทองสุขก็ได้อธิบายให้ผู้วิจัยฟังถึงความยากง่ายของการจักหวายและชักเรียดหวายไว้ว่า “...ชักเรียดหวายกับจักหวายไม่เหมือนกัน ถ้าชักเรียดนี้ต้องใช้สไล้ลือกของมัน มันจะมีรูอยู่ 10 รู 20 รู มันง่ายกว่าจักหวาย ถ้าคนจักหวายไม่เป็นนี่ขาดทุนเลย...”

ภาพที่ 8 การเตรียมหวาย โดยใช้เรียด

จากภาพที่ 8 พบว่าลุงสมวงศ์ ธาระเกษณ์ ได้ทำการชักเรียดหวายให้ผู้วิจัยดู และลุงสมวงศ์ก็ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่าลุงสมวงศ์จะเป็นคนคอยชักเรียดหวายช่วยป่าทองสุข ซึ่งลุงสมวงศ์และป่าทองสุขเป็นสามมีภรรยา กัน ที่ทำการจักสานตะกร้าหวายเป็นทั้งคู่ ทำให้ทราบว่าในอดีตไม่ใช่มีแต่ผู้หญิงเท่านั้นที่ทำการจักสานตะกร้าหวายได้ ลุงสมวงศ์บอกว่าสมัยก่อนทำการหมดทั้งผู้หญิงผู้ชาย แต่ขึ้นอยู่กับว่าใครจะจักสานตะกร้าหวายลายพิกลเป็นทุกขั้นตอนหรือไม่ หรือทำได้เพียงแต่ขั้นตอนการเตรียมวัสดุคือจักหวายและชักหวาย ซึ่งป่าทองสุขก็พูดแทรกขึ้นมาว่า “...ลุงเขาสานได้สานเก่งกว่าป่าอีก สานเร็วด้วย...” และลุงก็พูดต่อว่า “...ลุงจะคอยช่วยป่าชักเรียดหวายในช่วงเวลาที่ว่างจากการทำนา เพราะว่าตอนนี้ลุงทำนาคนเดียวป่าเขาอยู่บ้านไม่ได้ช่วยทำนาแล้วเพราะสุขภาพไม่ค่อยแข็งแรง...”

จากการสังเกตของผู้วิจัยทำให้พบว่าการจักสานตะกร้าหวายเป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีกับสมาชิกในครอบครัว มีพูดคุยกันระหว่างการจักสาน ไม่มีความตึงเครียด ลุงยังบอกอีกว่าการจักสานตะกร้าหวายลายพิกลต้องใช้ความอดทนสูง เพราะว่ามีขั้นตอนการจักสานที่ต้องใช้ความละเอียด ความประณีต ซึ่งผู้จักสานต้องมีใจรักจริง ๆ เนื่องจากใช้เวลานานกว่าจะได้แต่ละใบ และยิ่งอายุมากแล้วสายตาก็ไม่ค่อยดีมันก็ทำให้ช้ากว่าเดิมอีก

ภาพที่ 9 หวายที่เตรียมไว้สำหรับสาน โดยการใช้เรียด

ขั้นตอนการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล

หลังจากที่ผู้ถ่ายทอดความรู้ได้ถ่ายทอดขั้นตอนการคัดเลือกหวาย การจักหวาย การชักเรียดหวาย เพื่อใช้เป็นวัสดุในการจักสานเรียบร้อยแล้ว ก็ได้ทำการถ่ายทอดขั้นตอนการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลแต่ละขั้นตอน ไปเรื่อย ๆ จนสำเร็จออกมาเป็นตะกร้าหวายลายพิกุลที่พร้อมสำหรับการใช้งานตามขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

ภาพที่ 10 วิธีการดัดกัน

จากภาพที่ 10 พบว่า การดัดกัน คือ ขั้นตอนการนำหวายทั้งต้นมาโค้งตามแบบที่ต้องการจะทำ ขึ้นอยู่กับว่าจะจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลมีขนาดเล็ก หรือขนาดใหญ่ ซึ่งป่าทองสุกก็ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า การดัดกันต้องใช้ความแข็งแรงของข้อมือเป็นอย่างมาก เนื่องจากหวายมีลักษณะความเหนียว ทำให้ต้องออกแรงในการดัดหวายให้เป็นรูปทรงตามที่กำหนด ในแต่ละครั้งก็ใช้ระยะเวลาในการดัดกันนานพอสมควรกว่าจะให้ได้ตามขนาดที่ต้องการ

การขึ้นกันตะกร้าจะใช้ลายขัด คือ การนำหวายที่เตรียมไว้มาสานเป็นลายขัดกับหวายที่ดัดกันไว้ และจะมีหวายที่เป็นเส้นยืนหรือเส้นตั้ง หรือดิว จำนวน 1 เส้นขัดกันเสมอ

จากการสัมภาษณ์ผู้ทำตะกร้าหวายลายพิกุล พบว่า “ลายขัด” เป็นลวดลายขั้นพื้นฐานของการจักสานตะกร้าหวาย เป็นลวดลายดั้งเดิมที่ง่าย ไม่ซับซ้อนเหมาะสำหรับการเริ่มต้นสำหรับผู้ ที่ฝึกหัดจักสานใหม่ ๆ ซึ่งลายขัดนี้ได้มีการพัฒนามาจากการสานขัดกันระหว่างแนวตั้งและแนวนอนอย่างละ 1 เส้น มาเป็นการใช้ตอกแนวละหลาย ๆ เส้นขัดสลับกัน ทำให้เกิดลายใหม่ขึ้นหรืออาจจะสอดทแยงเข้าไประหว่างเส้นตั้งและเส้นนอนก็ได้เช่นกัน “...ลายที่สานง่ายที่สุด คือ ลายขัด ทำง่าย ได้ไว...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 11 วิธีการเข้าแบบหรือเข้ารอง

ภาพที่ 12 วิธีการเข้าแบบหรือเข้ารอง

จากภาพที่ 12 พบว่าการเข้าแบบหรือเข้ารอง คือ การนำแบบหรือรองที่เตรียมไว้มาใส่ ก้นตะกร้าที่เตรียมไว้แล้วสานตามแบบ และจะมีเส้นหลักเรียกว่า “ดั่ว”

ภาพที่ 13 การสาน

จากภาพที่ 13 การสาน คือ ขั้นตอนที่ต้องใช้ความละเอียดมากที่สุด สานตามลายที่ต้องการ โดยจะมีเส้นตอกสองชนิด คือ ตอกยืน (ตอกตั้งหรือดั่ว) และตอกนอน (ตอกสาน)

“...ขั้นตอนที่ละเอียดที่สุด คือ สานตา ถ้าคนสานไม่เป็นตามันจะห้อย มันไม่อยู่กึ่งกลาง มันจะห้อยลงข้างล่างไม่ขึ้นข้างบน มันจะไม่สวย...”

(บุญยืน สัมเชื้อ , 2556: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 14 ภาพการเตรียมหูกตะกร้า

จากภาพที่ 14 พบว่าการพับปากหรือเฝ้มปาก คือ ขั้นตอนที่สานเป็นลายจนได้ตะกร้าตามต้องการ แล้วพับตัว ที่เหลือลงมาและถักปาก เพื่อเก็บความเรียบร้อย ซึ่งป่าทองสุขยังได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า

“...ขั้นตอนนี้ต้องอาศัยเทคนิคและทักษะเหมือนกัน ไม่ใช่ใครก็ทำได้บางคนสานเป็นแต่เฝ้มปากไม่ได้ต้องเอามาให้ป่าเฝ้มปากให้ สานได้อย่างเดียว อย่างเช่นหลานสะไ้ปากก็สอนเฝ้มปากไปแล้วหลายครั้งเขาก็ทำไม่เป็น...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

1. การใส่ขอบ คือ ขั้นตอนที่ถักปากเสร็จเรียบร้อยแล้ว นำหวายเป็นต้นขนาดเดียวกันกับที่ตัดกันมาโค้งทำเป็นขอบปาก ซึ่งส่วนปากนับว่าเป็นส่วนที่รับงานหนัก จึงต้องทำให้แน่นหนาเพื่อที่จะไม่ทำให้ถักดิ่งหลุดได้ง่าย

2. การเตรียมหู ใ้หู คือ การนำหวายเป็นต้นมาดัด แล้วโค้งเพื่อจะทำเป็นหู และใช้หวายที่เป็นผิวของหวาย ขนาดตามที่เตรียมไว้มาถักรอบหู ซึ่งส่วนหูหรือที่จับแม้จะไม่ใช่ว่าสำคัญ แต่เป็นส่วนที่ช่วยให้การใช้งานของตะกร้าหวายลายพิกุลสะดวกขึ้น จึงมีการเพิ่มส่วนใช้สอยเพื่อการยกและจับถือได้ถนัด สวยงาม

3. ทาน้ำมันชักเงา คือ การนำน้ำมันมาทาตะกร้าที่สานเสร็จแล้ว เพื่อให้ตะกร้าแข็งแรง ไม่ขึ้นรา มีความแข็งแรงทนทาน ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...เวลาทำเสร็จแล้วต้องเอาไปทาน้ำมัน ไม่ทาแล้วเดี๋ยวมันขึ้นรา ทาแซ่ดเคลือบแข็งมันจะได้ไม่ขึ้นรา หวายขาวมันขึ้นได้ง่าย...”

(สมวงศ์ ธาระกฤษณ์ , 2556: สัมภาษณ์)

“...ตะกร้าหวายลายพิกุลต้องเคลือบน้ำมันทุกลูก เพื่อความคงทน...”

(สมวงศ์ ธาระกฤษณ์ , 2556: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 15 ภาพตะกร้าหลังทาน้ำมันชักเงา

ตอนที่ 3 กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล

จากการศึกษาพบว่า กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล มีกระบวนการถ่ายทอดความรู้โดยแบ่งออกเป็น 2 ช่วงเวลา ดังนี้

1. กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในอดีต
2. กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในปัจจุบัน

ปัจจุบัน

กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในอดีต

1. กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในครัวเรือน

กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในอดีตเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ภายในครัวเรือน คือ สมาชิกในครอบครัวได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษถ่ายทอดสืบต่อกันมารุ่นต่อรุ่น จากรุ่นพ่อรุ่นแม่ มาสู่รุ่นลูก ซึ่งผู้ที่จะถ่ายทอดความรู้ได้นั้นต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ มีทักษะและความชำนาญเพียงพอในการประกอบอาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุล จึงจะสามารถถ่ายทอดความรู้ที่มีไปยังผู้รับการถ่ายทอดได้

1.1 วัตถุประสงค์ในการถ่ายทอดความรู้

วัตถุประสงค์หลักของการทำตะกร้าหวายมีไว้เพื่อใช้งานภายในครัวเรือนเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน และเหลือจากการใช้งานก็นำไปขายเป็นรายได้เสริม เช่น ตะกร้า กะบุง กะจาด กะดั่ง เป็นต้น โดยใช้เวลาที่ว่างเว้นจากการทำนาในการจักสาน หรือรับจ้างจักหวาย ชักหวาย

ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์ผู้ที่มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ในปัจจุบัน แต่เดิมเป็นผู้ที่มีบทบาทได้รับการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายจากสมาชิกในครอบครัวของตนเอง มาก่อน ส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดมาจากพ่อแม่ และพี่สาว ซึ่งได้ให้ข้อมูลตรงกันว่า ในอดีตอาชีพที่เป็นหัวใจหลักในการดำรงชีวิตของชาวบ้านตำบลบ้านกระทุ่ม คือ อาชีพเกษตรกรรม เนื่องจากสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นพื้นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำเกษตรกรรม และช่วงที่ว่างเว้น

จากการทำเกษตรกรรมก็ทำตะกร้าหวาย ชักหวาย จักหวาย ในขณะที่ว่างเว้นจากการทำนา ก็รับจ้างเฝ้าเรือก็เลยนั่งทำตะกร้าเป็นอาชีพเสริมไปด้วย

จากการสัมภาษณ์ผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า

“...เมื่อก่อนมีบ้านพักทำนาอยู่ข้างนอก ก็รับจ้างเขาเฝ้าเรือ แล้วก็ชักหวายให้เขา วันหนึ่งก็ต้องชักให้ได้เป็นคอละถึงจะพอคองหนึ่งหรือกำหนึ่งเท่ากับ 25 ต้น ต้องชักให้หมด เราเป็นคนชักหวาย ส่วนพี่สาวจักเขาก็จักไป เสร็จแล้วก็เอามาพันรวมกัน...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...อาชีพหลักของคนในชุมชนนี้ก็ทำนา กับทำตะกร้านี้แหละ สมัยก่อนก็ทำนาเหมือนกัน ตอนนี้ก็ยังทำ...”

(แสง สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

การทำตะกร้าหวายนับว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรม และเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านตำบลบ้านกระทุ่มซึ่งเป็นชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตที่เรียบง่ายตามวิถีชีวิตชนบทโดยแท้ โดยเป็นพื้นที่ตลาดน้ำเก่าที่เป็นศูนย์กลางทางการค้ามาก่อน อีกทั้งอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในครัวเรือน และใช้ในการประกอบอาชีพล้วนประกอบไปด้วยเครื่องจักสานทุก ๆ บ้าน ซึ่งการจักสานตะกร้าหวายนับว่ามีความผูกพันกับวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านตำบลบ้านกระทุ่มมายาวนาน เนื่องจากลูกหลานตาตั้นนอนมาก็พบเห็นแม่สานตะกร้าหวาย เห็นพ่อจักหวาย ชักหวาย และก่อนนอนก็ยังคงพบเห็นอีก จึงทำให้เกิดการซึมซับข้อมูลผ่านการได้ยินได้เห็นโดยอัตโนมัติ ซึ่งสังคมในสมัยก่อนถ้าพ่อแม่ทำเป็นพ่อแม่ก็จะสอนลูกด้วย เป็นสังคมที่ดำรงชีวิตด้วยตนเอง ขยันขันแข็งต่อสู้ดิ้นรนเพื่อตนเองให้ได้มาซึ่งรายได้มาจุนเจือครอบครัว ทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นและง่ายต่อการถ่ายทอดความรู้ ซึ่งผู้ที่จักสานตะกร้าหวายลายพิกลบางคนแทบไม่ต้องสอนกันมาก ฝึกหัดไม่นานก็สามารถสานเป็นแล้วในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ โดยการสอนส่วนมากใช้วิธีการสอนโดยการสอนปากต่อปาก หรือจับมือสอนกันเลย ไม่เข้าใจตรงไหนก็ถามได้ทันที ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...ทำมาตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่ ถ่ายทอดกันมา ต่อ ๆ กันเรื่อย ๆ มา พ่อแม่ได้ทำกันมา รุ่นแม่
ทำมา ก็มาถ่ายทอดให้กับลูก ๆ...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...มาจากแม่ไม่ได้ทำงานไม่มีอาชีพอื่น จะอยู่บ้านเลี้ยงลูกเฉย ๆ ก็เลยไปฝึกฝนกับญาติ
พี่น้องที่มีความชำนาญในการจักสานตะกร้าหวาย จนได้รับความรู้และนำความรู้มาประกอบอาชีพ
เลี้ยงครอบครัว และฝึกฝนให้ลูก ๆ ทำจนเกิดความชำนาญและทำเป็น...”

(แสง สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...ตะกร้าหวาย ทำกันมาตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่ สืบทอดกันมา 50-60 ปี ถ่ายทอดกันมา
ยาวนาน...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

1.2 สถานที่ถ่ายทอดความรู้

สถานที่ที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ในครัวเรือน คือ บ้าน ซึ่งบ้านถือว่าเป็นศูนย์กลาง
ของสมาชิกในครอบครัว เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและแหล่งเรียนรู้สถานที่แรกที่สอนให้เรารู้จักวิถีการ
ดำรง ชีวิต ซึ่งพ่อกับแม่ก็เปรียบเสมือนครูคนแรกที่คอยให้ความรู้ก่อนเข้าสู่โรงเรียน บรรยายภาค
ในการถ่ายทอดความรู้ภายในบ้านระหว่างพ่อ แม่ ลูก เป็นไปด้วยความอบอุ่น ไม่เป็นทางการ
ไม่ค่อยมีความตึงเครียด มีการพูดจาหยอกล้อกัน ถือได้ว่าเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ช่วยพัฒนาความ
สัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวให้มีความแน่นแฟ้นมากขึ้น ส่วนเนื้อหาในการถ่ายทอดในอดีต
ถ่ายทอดจากการให้ลูกคอยเป็นลูกมือในการหยิบจับวัสดุ อุปกรณ์ส่งให้แม่ เริ่มตั้งแต่กระบวนการ
เตรียมวัสดุ อุปกรณ์ในการจักสานตะกร้าหวาย การคัดเลือกหวาย การจักหวาย การชักเรียบหวาย
การสานตะกร้าหวาย การทอผ้าไหมมัดหมี่ เป็นต้น โดยมีการถ่ายทอดจากพ่อแม่สู่ลูก

อีกทั้งสภาพบ้านเรือนของตำบลบ้านกระทุ่ม เป็นบ้านไม้ยกพื้นสูง เนื่องจากน้ำท่วม
ทุกปี เปรียบเสมือนวิถีชีวิตที่เรียกว่า “สะเทิ้นน้ำ สะเทิ้นบก” ชาวบ้านจึงมักนั่งจักสานกันอยู่บนแคร่

ไม่ได้ถนุบำรุง ญาติพี่น้องหรือชาวบ้านในชุมชนเดินผ่านไปผ่านมาก็แวะทักทาย พูดคุยกัน บางคน ที่สนใจการจักสานก็มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ต่อ ๆ กันไป สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...ป่าทำมาตั้งแต่อายุ 12 ตอนนี้นำอายุ 58 แล้ว ลูกสมวงศ์ก็ทำมาตั้งแต่อายุ 13-14 ละ เมื่อก่อนมีบ้านพักทำนาอยู่ข้างนอก ก็รับจ้างเขาเฝ้าเรือแล้วก็ชักหวายให้เขา ...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...ทำมาตั้งแต่อายุ 12 เห็นอยู่เป็นประจำก็ทำได้เอง เกิดมาก็เจอแม่ทำแล้ว ก็เลยทำเป็น พอว่างจากทำนาปีก็ชักหวาย ตอนนั้นยังชักหวายไม่เป็น...”

(แสง สุขเกษม, 2557: สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ป้าบยังเล่าต่ออีกว่า ได้เริ่มจักสานตะกร้าหวายอย่างจริงจังตอนอายุ 12-13 หลังจากได้แต่ดูแม่สอนพี่สาวสาน แต่ก็ยังเป็นเพียงแค่ลูกมือในการหยิบวัสดุ อุปกรณ์ในการจักสาน เท่านั้น โดยแม่ให้เริ่มจักและชักหวายก่อน เนื่องจากการเตรียมวัสดุเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญ อย่างมากในการจักสานตะกร้าหวาย หากจักหวายและชักหวายไม่เป็น ก็ไม่สามารถทำการจักสาน ตะกร้าหวายต่อไปได้ เมื่อเริ่มจักหวายและชักหวายเป็นแล้ว แม่จึงเริ่มสอนให้จักสานลายที่เป็น พื้นฐานดั้งเดิม เช่น ลายขัด ลายผ้าลาย ซึ่งเป็นลวดลายที่ง่ายไม่ซับซ้อน สามารถพบเห็นได้ทั่วไป จากนั้นก็เริ่มสอนลายที่ยากขึ้น เช่น ลายพิกุล เมื่อเริ่มจักสานคล่องแล้วแม่ก็สอนการใส่หู การทำ น้ำมันชักเงา เป็นต้น

“...เมื่อก่อนนี้พี่สาวเขาสาน เวลาเขาถูกไปเราก็ก็นำไปสาน เขามาเขาก็ไล่เราให้ลูก เป็นเด็ก ๆ เห็นเขาทำก็อยากทำ ชนนะ...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

การถ่ายทอดความรู้จากการที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์นางทองสุข สุขเกษม หรือที่ชาวบ้านใน ละแวกนั้นรู้จักกันดีว่า ป้าบ อดีตประธานกลุ่มจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลผู้เปรียบเสมือน ความหวังของชุมชนที่มีความมุ่งมั่นในการฟื้นฟู อนุรักษ์และสืบทอดหัตถกรรมท้องถิ่นการจักสาน ตะกร้าหวายลายพิกุลในปัจจุบัน ได้ให้ข้อมูลว่า แต่เดิมการจักสานตะกร้าหวาย ไม่มีตำราให้ดู

เป็นแบบอย่าง ไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรความรู้ทั้งหมดถูกจดจำอยู่ในหัวของผู้ถ่ายทอด เมื่อผู้รับการถ่ายทอดได้เห็นและจดจำวิธีการทำรูปแบบเครื่องจักสานได้แล้วก็จะทำไปเรื่อย ๆ จนเกิดความชำนาญในที่สุด แต่ถ้าตรงไหนไม่เข้าใจก็ให้ผู้ถ่ายทอดความรู้สอนและแนะนำ หลังจากที่ได้รับการถ่ายทอดเรียนรู้ขั้นตอนเบื้องต้นแล้ว ผู้ถ่ายทอดจะให้ผู้ได้รับการถ่ายทอดฝึกหัดสานเองจนเกิดความชำนาญตามลำดับต่อไป

1.3 เนื้อหาที่ถ่ายทอดความรู้

เนื้อหาการถ่ายทอดความรู้ ในเรื่องเนื้อหาในอดีตการถ่ายทอดความรู้จากการให้ลูกค่อย ๆ เรียนรู้ไปทีละเรื่องอย่างค่อยเป็นค่อยไปโดยในระหว่างที่เรียนรู้พ่อแม่ก็จะปลุกฝังให้ลูกรักในอาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุล เช่น หากเราทำตะกร้าหวายลายพิกุลเป็น เราก็เหมือนมีอาชีพติดตัว ไปอยู่ที่ไหนก็จะอดตาย ถ้าเกิดตงงานหรือไม่มีอาชีพก็สามารถนำความรู้การจักสานตรงนี้ไปใช้ประกอบอาชีพได้ สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...การสานตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นอาชีพที่ไปอยู่ที่ไหนก็ไม่อดตาย หากมีความรู้ในการจักสาน...”

(แสง สุขเกษม, 2557: สัมภาษณ์)

จากคำกล่าวของพ่อแม่ทุกวัน ๆ ก็เริ่มซึมซับความคิดดังกล่าวจนเกิดความสนใจมากขึ้น เพราะก็เห็นพ่อแม่ทำอยู่ทุกวัน สามารถนำมาใช้งานในครอบครัว พอเหลือจากการใช้งานแล้วก็นำไปขายทำให้มีรายได้เข้ามาในครอบครัวนอกจากการทำเกษตรกรรมอีกด้วย

“...ตอนเด็กก็เคยเห็นแม่นั่งจักหวาย ชักหวายอยู่ใต้ถุนบ้านก็มีความสนใจก็พยายามเข้าไปดู ไปช่วยแม่ตลอด...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...แม่ให้ช่วยจักหวายก่อนเริ่มแรก จากนั้นพอจักได้แล้วก็ฝึกให้ชักหวายต่อ แล้วถึงค่อยสอนสาน สานผัดสานถูกแม่ก็จะคอยบอกตลอด...”

(สมวงศ์ ธาระเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

หลังจากที่พ่อแม่ปลูกฝังค่านิยม ทักษะที่ดีต่ออาชีพจนลูกเกิดความสนใจในช่วงแรกนั้น พ่อกับแม่จะคอยให้ลูกเป็นลูกมือในการหยิบจับของส่งให้พ่อแม่ก่อน โดยให้ลูกรู้จักวิธีการใช้งานของวัสดุอุปกรณ์แต่ละชนิด พอรู้จักวิธีการใช้งานเบื้องต้นแล้วจากนั้นก็เริ่มสอนกระบวนการเตรียมวัสดุที่ใช้ในการจักสาน ได้แก่ หวาย ประกอบไปด้วยการคัดเลือกหวาย ว่าควรใช้หวายชนิดใดและมีคุณสมบัติอย่างไรบ้าง แหล่งวัตถุดิบ จากนั้นก็สอนการจักหวายหรือการผ่าหวาย การชักเรียบหวายให้ออกมาเป็นเส้น ๆ แต่ละขนาด เพื่อนำมาสานตะกร้าหวาย โดยเริ่มตั้งแต่ตอนตัดกัน คือ ขั้นตอนการนำหวายทั้งต้นมาโค้งตามแบบ ซึ่งป่าทองสุข สุขเกษม เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า การตัดกันต้องใช้ความแข็งแรงของเครื่องมือเป็นอย่างมาก เพราะหวายมีความเหนียว ซึ่งการตัดกันแต่ละครั้งก็ใช้เวลานานพอสมควร หลังจากนั้นก็เริ่มสอนสานโดยช่วงแรกจะเริ่มสอนสานลายที่เป็นลายพื้นฐานก่อน คือ ลายขัด และลายผ้าลาย เนื่องจากเป็นลายที่ง่าย ไม่ยาก และซับซ้อนเหมาะสมสำหรับผู้เริ่มเรียนรู้การจักสานใหม่ ๆ โดยมีวิธีการสาน คือ สานขัดกันระหว่างแนวตั้งและแนวนอนอย่างละ 1 เส้น จากคำสัมภาษณ์ ดังนี้

“...ลายขัดเป็นลวดลายดั้งเดิมที่ง่าย ไม่ซับซ้อน เหมาะสำหรับผู้เริ่มสานตะกร้า...”

(แสง สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...ลานที่สานได้ง่ายที่สุด คือ ลายขัด สานง่ายได้ไว...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

ต่อมาหลังจากชำนาญแล้ว จึงเริ่มสอนลายพิกุล เพราะว่า ลายพิกุลเป็นการสานโดยใช้หวายถึง 5 เส้นในการนำมาสาน ซึ่งส่วนที่ยากในขั้นตอนการจักสานก็คือการสานตา เป็นขั้นตอนที่ต้องอาศัยความละเอียด ประณีตมากที่สุด เพราะถ้าสานผิดลวดลายพิกุลก็จะเป็นดอกพิกุลหรือสานไม่แน่นก็จะทำให้ออกพิกุลตาหรือลายดอกพิกุลห้อยลงมาไม่สวยงาม มันไม่อยู่กึ่งกลางมันจะห้อยลงมาข้างล่าง จึงต้องหมั่นฝึกฝนไปเรื่อย ๆ เพื่อให้เกิดความชำนาญ

“...ถ้าสานไม่เป็นตามันจะห้อย ไม่อยู่ตรงกลาง ทำให้ได้ลายไม่สวยงาม...”

(แสง สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

พอसानตะกร้าเสร็จแล้ว ก็ต้องมาเตรียมหุตะกร้า โดยการพับปากหรือม้วนปาก คือ ขั้นตอนที่सानเป็นลายจนได้ตะกร้าตามความต้องการแล้วพับตัวที่เหลือลงมาถักปาก เพื่อเก็บความเรียบร้อย ซึ่งป้าทองสุข สุขเกษม ยังได้เล่าว่า

“...ขั้นตอนนี้ต้องอาศัยเทคนิคและทักษะเหมือนกันไม่ใช่ใครก็ทำได้ บางคนสานเป็นแต่ม้วนปากไม่ได้ก็ลำบาก ต้องพยายามฝึก...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

หลังจากที่ถักปาก ม้วนปากเสร็จแล้วก็นำหวายเป็นต้นขนาดเดียวกันกับที่ดัดกันมาโค้งทำเป็นขอบปาก เรียกว่า การใส่ขอบ ซึ่งส่วนปากนับว่าเป็นส่วนที่รับงานหนักที่สุด จึงต้องทำให้แน่นหนาเพื่อที่จะไม่ทำให้ถูกดึงหลุดได้ง่าย พอทำปากเสร็จก็มาใส่หุตะกร้า คือ การนำหวายเป็นต้นมาดัดแล้วโค้งเพื่อจะทำเป็นหุ และใช้หวายที่เป็นผิวของหวาย ขนาดตามที่เตรียมไว้มาถักรอบหุ ซึ่งส่วนหุหรือที่จับแม้จะไม่ใช่ว่าส่วนที่สำคัญ แต่เป็นส่วนที่ช่วยให้การใช้งานของตะกร้าหวายลายพิกลสะดวกขึ้น พอเสร็จแล้วก็นำไปทาน้ำมันชักเงา เพื่อให้ตะกร้าหวายลายพิกลมีความแข็งแรง คงทน และไม่ขึ้นรา ก็เป็นการเสร็จสิ้นขั้นตอนการถ่ายทอดความรู้ การทำตะกร้าหวายลายพิกลสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...หลังจากสานเสร็จแล้วต้องทาน้ำมัน ถ้าไม่ทาเดี๋ยวมันขึ้นรา เพราะว่าหวายมันขึ้นได้ง่ายมาก มันจะทำให้ดูไม่สวยและไม่ทน...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...ตะกร้าหวายลายพิกลต้องเคลือบน้ำมันทุกลูก เพื่อความคงทน...”

(สมวงษ์ ธาระกฤษณ์, 2556: สัมภาษณ์)

1.4 วิธีการถ่ายทอดความรู้

วิธีการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกล มีวิธีการถ่ายทอดความรู้โดยการบอกปากเปล่า สาธิตให้ดู และให้ลองปฏิบัติจริง ซึ่งแม่จะสอนสานทำให้อ่อนก่อนแล้วก็ให้ลองสานต่อ

ซึ่งใช้เวลาในช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนา ได้ทุกช่วงเวลาทั้งเวลาเช้า เวลากลางวัน ซึ่งในช่วงเวลาเช้าและกลางวันสถานที่ถ่ายทอดความรู้ส่วนใหญ่จะเป็นที่นา ส่วนเวลาเย็น และเวลากลางคืนก็สอนทำตะกร้าหวายลายพิกุลที่บ้าน หลังจากทำงานบ้านเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จะมานั่งล้อมวงกันสานไปด้วย

ซึ่งในอดีตตะกร้าหวายจะมีกรรมวิธีในการจักสานจะสานแบบหยาบ ๆ ไม่เน้นความประณีต ความละเอียด และความสวยงาม แต่เน้นการใช้งานได้จริง โดยผู้หญิงส่วนใหญ่ในชุมชนได้ใช้ตะกร้าหวายลายพิกุลใส่ของเวลาไปตักบาตรที่วัดทุกวันพระ จนกระทั่งปัจจุบันก็ยังคงพบเห็นได้ ซึ่งจากคำบอกเล่าของนางทองสุข สุขเกษม อดีตประธานกลุ่มตะกร้าหวายลายพิกุล ได้เล่าว่า

“...เขาก็เอาไปทำบุญกันด้วยนะ ที่วัดก็ยังมีคนถือกันเยอะแยะ เขาหิ้วกันเยอะบางคนของเก่าเขาก็ยังมี แต่ของเก่าเขาก็ยังใช้ได้ ส่วนใหญ่เขาก็ทำบุญกันที่วัดบันไดช้าง วัดประดู่ คนที่ถือก็คนที่ไปทำบุญอายุประมาณป้านี้แหละ ส่วนใหญ่ก็มีอยู่ในบ้านแหละ...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และวัฒนธรรมการใช้ตะกร้าหวายลายพิกุลของคนในชุมชนว่าคนในชุมชนยังคงตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของตะกร้าหวายลายพิกุลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน

กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลในปัจจุบัน

จำแนกออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในครอบครัว และเครือข่าย และกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในสถานศึกษา

1. การถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวและเครือข่าย

1.1 วัตถุประสงค์ในการถ่ายทอดความรู้

วัตถุประสงค์ในการถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวและเครือญาติ คือ เพื่อบันทึกการผลิด
ในประกอบอาชีพเป็นสำคัญ ต่างจากในอดีตที่ผลิตเพื่อใช้ภายในครัวเรือนโดยใช้เวลาที่ว่างเว้น
จากการทำนาในการจักสาน หรือรับจ้างจักหวาย ชักหวาย

1.2 ผู้ถ่ายทอดความรู้

ผู้ถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล ได้แก่ นางทองสุข สุขเกษม
หรือป้าจวบ และนายสมวงศ์ ธาระกฤษณ์ สองสามีภรรยาที่ยังคงอนุรักษ์และสืบทอดการทำตะกร้า
หวายลายพิกุลโดยยึดประกอบเป็นอาชีพจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน แต่ในปัจจุบันได้เปลี่ยน
บทบาทจากผู้รับการถ่ายทอดความรู้จากพ่อแม่ในอดีตมาเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ลูกหลาน
และบุคคลที่สนใจในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลแทน

ซึ่งผู้ถ่ายทอดความรู้ได้รับการปลูกฝังมาตั้งแต่เด็ก ๆ ให้ตระหนักถึงความสำคัญ
ของการทำตะกร้าหวายลายพิกุล จึงได้เรียนรู้การจักสานตะกร้าหวายจากพ่อแม่จนนำมาใช้
ประกอบอาชีพในปัจจุบัน เนื่องจากการทำตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นการจักสานที่มีลวดลาย
ค่อนข้างยาก และมีความประณีต ใช้ระยะเวลาในการจักสานนานจึงไม่มีคนนิยม อีกทั้งในปัจจุบัน
วัสดุ หรือวัตถุดิบสำคัญที่ใช้ในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลหายากขึ้น จึงทำให้มีราคาสูงขึ้น ต้อง
นำเข้าจากต่างประเทศ เช่น ประเทศพม่า สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...หวายที่ใช้ต้องใช้หวายพม่า หวายอินโด หวายมาเลย์ก็ใช้ไม่ได้ หวายปลูกยาก
มันเป็นหวายป่าต้องไปตัดในป่า เขาว่าต้องเอาข้างลากเลยนะ หวายมันมีเปลือกและข้อ กว่าจะได้
ต้นเด็กมันต้องปลอกเปลือกและตากแห้ง...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...เมื่อก่อนคนในชุมชนนี้เขาก็ทำลายพิกุลเป็นกันทั้งนั้นแหละ ที่ทำเป็นนี้เขาไม่ทำ
กันแล้วนะ เพราะว่าหวายมันแพง เมื่อก่อนคอลลาร์ 10 -12 บาท เดี่ยวนี้คอลลาร์ตั้ง 250-300 บาท แพง
กว่าเดิมหลายเท่าตัว คนเลยไม่ทำเพราะต้นทุนมันแพง ใช้เวลาสาบานาน แต่เรานี้ไม่ได้ไปทำอะไรที่
ไหน ก็ทำมันไปเราอยู่เป็นแม่บ้านอยู่แล้ว ก็ทำตะกร้าหวายลายพิกุลอย่างเดียว...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...เมื่อก่อนเจ้าเวรเอาหวายมาส่งแล้วก็รับตะกร้าเราไป เหมือนเป็นพ่อค้าคนกลาง เมื่อก่อนสานหยาบ ๆ ห่าง ๆ เมื่อก่อนทำกันทุกบ้านเลยนะมีวัดอุทิศกันเยอะ ตอนนี่วัดอุทิศไม่มีก็ไม่มีคนทำเลยมันหายาก มีแต่หวายกิโด...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2557: สนทนากลุ่ม)

จากเดิมที่สามารถสั่งซื้อหวายจากภาคใต้ของประเทศไทย เช่น หวายดำจากจังหวัดชุมพร ปัจจุบันก็มีจำนวนลดลง จึงต้องนำเข้าจากแถบประเทศเพื่อนบ้านซึ่งมีทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์อยู่ เนื่องจากหวายที่จะนำมาใช้ในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลนั้น ต้องเป็นหวายหอมหรือหวายขาวและหวายดำหรือหอมชุมพรเท่านั้น เพราะว่าตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นตะกร้าที่มีความละเอียด และประณีต จึงต้องใช้หวายที่มีเส้นเล็ก ๆ เพื่อใช้ในการจักสาน ลายดอกพิกุลจะได้มีความโดดเด่นและชัดเจนมากขึ้น

“...เมื่อก่อนหวายมาทางน้ำ มาจากจังหวัดชุมพร...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2557: สนทนากลุ่ม)

จึงทำให้ในปัจจุบันไม่มีผู้ยึดประกอบอาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุลดัง เช่นนางทองสุข สุขเกษมและนายสมพงษ์ ธาระกฤษณ์ สองสามีภรรยาที่มีใจรักและอยากจะอนุรักษ์และถ่ายทอดความรู้ดังกล่าวที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษให้ลูกหลาน หรือผู้ที่สนใจการทำตะกร้าหวายลายพิกุลต่อไป เพื่อที่ตะกร้าหวายลายพิกุลที่เป็นหัตถกรรมท้องถิ่นที่มีการประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมาจากภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นไม่ให้สูญหายไปจากชุมชน อีกทั้งในปัจจุบันอาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุลก็ยังคงได้รับความสนใจ และเป็นที่ต้องการของตลาด ยังคงขายได้ เพราะตะกร้าหวายลายพิกุลมีความโดดเด่นสวยงามจนเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และตะกร้าหวายลายพิกุลยังได้รับการคัดสรรให้เป็นสินค้าโอท็อป 4 ดาวของตำบลบ้านกระทุ่มอีกด้วย สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...เป็นอาชีพที่ไปอยู่ไหนก็ไม่อดตายหากมีความรู้ ในการจักสานติดตัว ถึงจะใช้เวลาในการจักสานนานก็ไม่ใช่ไร การตลาดก็ยังมี ยังขายได้ ไม่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง ส่วนมากเขาจะซื้อไปฝากกันเป็นของขวัญ...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...ก็บอกลูกหลานว่าถ้าसानเป็น ไปไหนก็ไม่อดตาย ก็บอกลูกหลานไปเพื่อไปทำงานที่ ไหนมีทักษะดารสานติดต่อกันก็ดี กำลังยังดี เมื่อก่อนตาเราก็ดีสานได้ไว พอแก่ขึ้นก็สานได้ช้าลง ก็อยากฝึกให้ลูกหลานต่อ...”

(สมวงศ์ ธาระกฤษณ์, 2556: สัมภาษณ์)

จากการสัมภาษณ์นางทองสุข สุขเกษม และนายสมวงศ์ ธาระกฤษณ์ ถึงคุณสมบัติของผู้ ถ่ายทอดความรู้ที่พึงมี พบว่า ต้องเป็นคนที่มีความรู้ความชำนาญ มีทักษะ ประสบการณ์ในการทำ ตะกร้าหวายลายพิกุลมายาวนาน และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือในการถ่ายทอดทุกขั้นตอนที่ ได้รับการถ่ายทอดมาจากอดีต ต้องมีจิตใจที่ดีไม่หวงความรู้ ถ่ายที่จะถ่ายทอดไปยังผู้รับการ ถ่ายทอดเพื่อให้อาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุลคงอยู่ในชุมชนบ้านกระทุ่มสืบต่อไป ส่วน คุณลักษณะของผู้รับการถ่ายทอดความรู้นั้นจะต้องมีใจรัก มีความอดทนก่อน เพราะการทำตะกร้า หวายลายพิกุลมีขั้นตอนที่ละเอียด ประณีต ซับซ้อนทำให้ในระยะเวลาาน ผู้รับการถ่ายทอด ความรู้จะต้องมีความอดทน ใจเย็น และต้องมีใจรัก มีความสนใจในอาชีพการทำตะกร้าหวายลาย พิกุลจริง ๆ สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...คนที่จะเรียนตะกร้าหวายลายพิกุลได้ ไม่จำเป็นต้องมีพื้นฐานลายอื่นมาหрок ขอแค่มีความอดทน มีใจรักก็พอ...”

(สมวงศ์ ธาระกฤษณ์, 2556: สัมภาษณ์)

“...การสานตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นงานที่ต้องมีใจรัก ต้องมีความอดทน...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...บางที่ไม่สบายก็ต้องหยุดทำ เดี่ยวค่อยกลับมาสานใหม่ ต้องใจเย็น ๆ...”

(สมวงศ์ ธาระกฤษณ์, 2556: สัมภาษณ์)

“...สานไปวันละนิดวันละหน่อย ถ้าใครชอบเขาก็เอาหลาย ๆ ใบ ถ้าไม่ชอบก็แล้วไป...”

(สมวงศ์ ธาระกฤษณ์, 2556: สัมภาษณ์)

“...ลูกสาวก็सानได้จักหวายซักหวายได้ อย่างลูกชายซักได้มันต้องใช้ความอดทนอะนะ แต่จักไม่ได้มันบอกแม่ใช้อย่างอื่นได้มัย...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

เนื่องจากกรรมวิธีการการทำแต่ละขั้นตอนก็ต้องใช้ความอดทนเป็นอย่างมาก เช่น การจักหวาย เป็นขั้นตอนที่อยู่กับมีด ต้องใช้มีดในการผ่าหวายช่วงแรก ๆ ที่เพิ่งเริ่มต้นฝึกปฏิบัติ ยังไม่มีความชำนาญ และไม่ชินกับมีดทำให้เกิดความผิดพลาดโนมีดบาดมือบ่อย ๆ เนื่องจากการจักหวายนั้นจะต้องหมั่นฝึกฝนทักษะปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้เกิดความเคยชินกับมีด บางครั้งอาจขึ้นอยู่กับลักษณะของหวายว่าหวายที่นำมาจัก มาชักรนั้นจะต้องไม่อ่อนและแก่เกินไป เพราะจะทำให้ถ้าเวลาจักหวายมักเสียหาย หวายอาจขาดเสียหายและโดนมีดบาดมีดได้ ต้องใจเย็น ๆ ค่อย ๆ ทำ ระวังระวังอยู่เสมอ ต้องมีสมาธิมีสติอยู่ตลอดเวลา สอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“...ไม่ต้องมีพื้นฐานการสานมากก็ได้ เรามีแบบอยู่แล้วก็ให้सान มันก็สาน บางคนหัวดี มันก็สานได้นะ ไปได้ไว บางคนหัวไม่ดีก็ยากหน่อย มันจะยากตอนจักหวายที่แหละ มันต้องอยู่กับมีดตลอด บางทีหวายมันเปาะนี่ถึงเนื้อเลยนะ เลือดออกเลย บางทีมันจักไม่เข้าก็ตัน ๆ จนมีดบาดมือ แต่ที่นี้เราชำนาญแล้วไง...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...มันจักยาก มันจะติดตรงที่จัก หวายที่เราจะไม่ถูก หวายแก่เราต้องตากแดด หวายอ่อนตากไม่ได้ เราต้องใช้ความเคยชิน ความชำนาญ จักไม่ได้ทำมาด้วยกัน แต่พี่จักได้ มันต้องใจเย็น และต้องกะให้ถูกถ้ากะไม่ถูกมีมันบาดลึก เพราะว่ามันต้องใช้มีดตอกอย่างมันคม คือบางที่จักแล้วมันแฉลบ เวลาจักถ้าคนใจไม่เย็นมันจะโมโห บางทีสับหวายทิ้ง บางทีต้องลุกไปพื้นที่เดินไปไหน หรือไปทำอะไรก่อนแล้วค่อยกลับมานั่งใหม่ แล้วพอนั่งได้สมาธิแล้วห้าม ห้ามใช้ลูกไปไหนเลย ห้ามใช้ไปนู่นไปนี่กะลุนี่รู้กันเลย...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

1.3 เนื้อหาที่ถ่ายทอดความรู้

โดยส่วนเนื้อหาและวิธีที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ส่วนใหญ่ เริ่มจากการที่พ่อ และแม่จะค่อย ๆ ให้ลูกเรียนรู้ไปเรื่อย ๆ อย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยจะเริ่มจากการให้ช่วยหยิบวัสดุอุปกรณ์ในการสานก่อน แล้วก็จะค่อย ๆ สานให้ดูเรื่อย ๆ ทีละขั้นตอน โดยมีลูกคอยสังเกตและเป็นลูกมือคอยหยิบวัสดุ อุปกรณ์อยู่ใกล้ ๆ คอยส่งให้พ่อกับแม่ โดยเริ่มจากการเตรียมวัสดุ อุปกรณ์ ในการจักสานตะกร้าหวาย ชนิดของหวาย ขั้นตอนการขึ้นเตรียมหวายและขั้นตอนการจักสานโดยมีการถ่ายทอดจากแม่สู่ลูก พี่สาวน้องสาว ดังที่นางทองสุข สุขเกษม ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า

“...เมื่อก่อนนี่เรายังเป็นเด็ก ก็เห็นแม่เขาสอนพี่สาวสาน เราก็คอยดูอยู่ห่าง ๆ แล้วก็คอยจำไปด้วยตอนเด็กเรามีหน้าที่แค่ชักหวายให้เขาสาน บางทีเวลาพี่สาวเขาลุกไปเราก็แอบเข้าไปนั่งสานแทนที่ พ่อเขามาเขาก็ไล่เราให้ลุก เป็นเด็ก ๆ เห็นเขาทำก็อยากทำเป็น ชนนะ...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

การถ่ายทอดความรู้เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่ไม่ได้มีการกำหนดแบบแผนขั้นตอนการถ่ายทอดไว้ เกิดขึ้นตามวิถีชีวิต โดยเฉพาะบทบาทของผู้เป็นลูกที่ได้รับมอบหมายหน้าที่จากพ่อแม่ให้เป็นส่วนหนึ่งในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลตั้งแต่เยาว์วัย โดยการฝึกฝนและฝึกปฏิบัติจากขั้นตอนง่าย ๆ ทีละเล็กทีละน้อยและยากขึ้นไปตามลำดับ จนกระทั่งสั่งสมกลายมาเป็นความชำนาญในที่สุด จึงสามารถเรียกได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติครบทุกด้าน

แต่เนื้อหาการทำตะกร้าหวายลายพิกุลที่ถ่ายทอดในปัจจุบันพบว่า เป็นเนื้อหาที่ประกอบไปด้วยความรู้ทั้งหมดในขั้นตอนการทำตะกร้าหวายทุกขั้นตอน รวมถึงความรู้และเทคนิคต่าง ๆ ที่เป็นภูมิปัญญาของผู้ถ่ายทอดที่ได้คิดค้นเพิ่มเติมมาจากอดีตที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากพ่อแม่ เช่น วิธีการคัดเลือกหวาย วิธีการซ้อนดัด วิธีการจักหวาย วิธีการชักเรียบหวาย วิธีการจักสานผลิตภัณฑ์ในรูปแบบต่าง ๆ ที่ผู้ถ่ายทอดความรู้คิดค้น พัฒนาขึ้นมาให้มีความทันสมัยแต่ยังคงคุณค่าของตะกร้าหวายลายพิกุลไว้เช่นเดิม สำหรับเนื้อหาการถ่ายทอดนั้นผู้ถ่ายทอดความรู้ไม่มีการเตรียมเนื้อหาไว้ล่วงหน้าว่าแต่ละครั้งต้องถ่ายทอดให้ผู้เรียนอย่างไร เพราะการทำตะกร้าหวายลายพิกุลเน้นการปฏิบัติจริงที่จะต้องถ่ายทอดให้เห็นโดยการสาธิตให้ดูเป็นแบบอย่าง ซึ่งผู้ถ่ายทอด

ความรู้จะต้องมีความแม่นยำมากในเนื้อหาที่ถ่ายทอดความรู้ ซึ่งผู้รับการถ่ายทอดสามารถเรียนรู้ได้เองด้วยการสังเกต การจดจำและลงมือปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดความชำนาญ

1.4 วิธีการถ่ายทอดความรู้

วิธีการถ่ายทอดความรู้ในกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในปัจจุบัน เป็นการถ่ายทอดความรู้โดยการปฏิบัติจริงให้ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ดูเป็นแบบอย่าง แล้วให้ผู้รับการถ่ายทอดความรู้นำไปปฏิบัติจริงด้วยตนเองจนเกิดทักษะ ซึ่งระหว่างการถ่ายทอดผู้รับการถ่ายทอดสามารถซักถามผู้ถ่ายทอดความรู้ได้ตลอดเวลา ลักษณะการสอนเป็นการสอนแบบเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญสอนตัวต่อตัว สื่อที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ คือ วัสดุ อุปกรณ์จริง ที่ผู้ถ่ายทอดใช้ในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลในชีวิตประจำวัน

ระยะเวลาในการถ่ายทอดความรู้ขึ้นอยู่กับผู้เรียนเป็นสำคัญ ไม่อาจระบุได้ชัดเจนว่าใช้ระยะเวลานานเพียงใด ขึ้นอยู่กับผู้เรียนว่ามีความสนใจ มีความตั้งใจหมั่นฝึกทักษะปฏิบัติมากน้อยเพียงใด ส่วนสถานที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ คือ บ้าน ของผู้ถ่ายทอดความรู้ ซึ่งในทุก ๆ เช้าผู้รับการถ่ายทอดความรู้จะมาหาผู้ถ่ายทอดความรู้ที่บ้าน มานั่งซักถามด้วยกัน พูดคุยกันไป ตอนกลางวันก็ทานข้าวร่วมกัน และก็มาสานต่อตอนเย็นก็แยกย้ายกันกลับบ้าน ในช่วงระยะแรกที่เข้ามารับการถ่ายทอดความรู้ แต่พอได้รับการเรียนรู้จนครบกระบวนการทำตะกร้าหวายลายพิกุลและ ผู้รับการถ่ายทอดความรู้เริ่มมีทักษะปฏิบัติพอสมควรในระดับหนึ่ง ผู้เข้ารับการถ่ายทอดความรู้ก็ทำการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลอยู่ที่บ้านของตนเอง

1.5 ผู้รับการถ่ายทอดความรู้

ผู้รับการถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล ได้แก่ สมาชิกในครอบครัว และเครือญาติ ผู้รับการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในปัจจุบันมี 2 คน คือ คนแรก นางกมลพร ธาระกฤษณ์ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับผู้ถ่ายทอดความรู้ คือ เป็นลูกสาว ส่วนคนที่สอง คือ นางทองสุข สุขเกษม มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับผู้ถ่ายทอดความรู้ คือ เป็นหลานสะใภ้ หรือเครือญาติ ซึ่งผู้รับการถ่ายทอดความรู้ทั้งสองคนได้รับการถ่ายทอดจากผู้ถ่ายทอดความรู้ในทุกขั้นตอนการทำตะกร้าหวายลายพิกุล โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ซึ่งผู้รับการถ่ายทอดความรู้มีทัศนคติที่ดีต่อการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลโดยตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของการจัก

สานตะกร้าหวายลายพิกุล และอยากได้รับการถ่ายทอด เพื่ออนุรักษ์ไว้ให้รุ่นลูกรุ่นหลานต่อไป โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว และเครือญาติ

จากการศึกษาผู้วิจัยได้รับ ทราบข้อมูลจากพี่กมลพร ธาระเกษณ์ ลูกสาวคนโตของป้าจบ พี่กมลพรจบปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา หลังจากนั้นก็เข้าไปทำงานที่โรงงานจิ๋วเวอร์รี่ของน้าสาวที่กรุงเทพมหานคร เนื่องจากน้าสาวขาดคนช่วยงานผู้รับการถ่ายทอด คนแรกพี่กมลพร ธาระเกษณ์ ก็ได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่ารักและชอบการจักสานตะกร้าหวายมาตั้งแต่เด็ก ได้รับการถ่ายทอดความรู้จากแม่มาตั้งแต่อยู่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ที่โรงเรียนวัดหัวเวียง อายุประมาณ 12-13 ปี ตอนแรก ๆ แม่ก็ให้ช่วยชักหวายก่อน พอโตขึ้นมาก็ให้ลองเริ่มหัดจักสาน ตะกร้าหวายโดยแม่เริ่มสอนจากลายง่าย ๆ ก่อนคือ ลายขัด ลายผ้าลาย แล้วพอสานจนเกิดความชำนาญแม่ก็เริ่มสอนลายพิกุล พอหัดสานก็สานได้ เหมือนกับว่ามันอยู่ในชีวิตประจำวันของเรา ตื่นเช้ามาก็เห็นแม่นั่งสาน ก็เข้าไปดูแม่สานตลอด พอแม่ให้ลองสานก็สานเป็นเอง ใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้ไม่นานเท่าไร หลังจากนั้นก็สานมาเรื่อย ๆ จนเกิดความชำนาญ แต่พอโตขึ้นก็ต้องเข้าเรียนในระดับที่สูงขึ้นทำให้ไม่มีเวลาในการจักสาน ขั้นตอนและกรรมวิธีการจักสานก็ยังคงจดจำได้ดี และก็คิดว่าสักพักถ้าแม่จักสานไม่ไหวแล้ว ก็อาจจะกลับมาบ้านเพื่อมาจักสานตะกร้าหวายต่อไป เนื่องจากเห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของตะกร้าหวายที่ได้รับการถ่ายทอดมาจนถึงปัจจุบัน ก็อยากจะทำการอนุรักษ์และสืบทอดต่อจากแม่ไม่ให้มันสูญหายไปจากชุมชนบ้านกระทุ่ม เพราะตะกร้าหวายเปรียบเสมือนหัตถกรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้านที่ควรได้รับการสืบทอดต่อไป ซึ่งแม่เคยพูดให้ฟังอยู่เสมอว่าถ้าจักสานตะกร้าหวายเป็นไม่ว่าจะไปอยู่ที่ไหนก็ไม่มีวันอดตายหรอก ใช้ทำเป็นอาชีพเสริมก็ได้เวลาที่ว่างเว้นจากการทำงานประจำ เพราะเป็นอาชีพที่ต้องอาศัยใจรัก และความใจเย็นของผู้จักสานพอสมควร เพราะการจักสานต้องใช้ความละเอียดและประณีต พี่กมลพรยังเล่าต่ออีกว่า ตนมีน้องชายอีกหนึ่งคน แม่ก็คอยปลุกฝังอยากให้น้องเป็นแต่น้องชายของตนนั้นไม่ชอบจึงไม่ค่อยสนใจที่จะเรียนรู้มากเท่าไร ก็ทำได้เพียงการชักหวายเท่านั้น แต่แม่ก็ไม่ได้ว่าไม่ได้บังคับลูก ๆ ให้ทำแล้วแต่ความสมัครใจ

“...หัดสานมาตั้งแต่ ป.6 อายุ 11-12 ตอนเด็ก ๆ แม่ก็ให้ช่วยชักหวายก่อน พอโตขึ้นก็ให้เริ่มสาน ก็สานได้ เหมือนกับว่ามันอยู่ในชีวิตประจำวันของเราตื่นเช้ามาก็เห็นแม่นั่งสาน ก็เข้าไปดู พอแม่ให้ลองสาน ก็สานเป็นเอง ใช้เวลาไม่นานเท่าไร...”

(กมลพร ธาระเกษณ์, 2557: สัมภาษณ์)

ส่วนนางบุญยืน ส้มเช่า ผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล มีสถานะความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับนางทองสุข สุขเกษม คือ เป็นหลานสะใภ้ จากการสัมภาษณ์นางบุญยืน ส้มเช่า ในปัจจุบันได้เข้ามาประกอบอาชีพจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นอาชีพหลัก โดยเข้ารับการเรียนรู้การถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลจากนางทองสุข สุขเกษม หรือป้าจบ ผู้มีศักดิ์เป็นน้าสาว เป็นระยะเวลาประมาณหนึ่งปี สาเหตุหลักที่เข้ามาเรียนรู้เนื่องจากออกจากรับจ้างการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม แต่พออายุมากขึ้นจึงทำให้สายตาไม่ค่อยดี ส่งผลทำให้ผลิดงานออกมาได้น้อยกว่าเดิม ทางโรงงานอุตสาหกรรมจึงเลือกที่จะรับวัยรุ่นหนุ่มสาวที่มีความพร้อมทางด้านร่างกายเข้ามาแทน ทำให้ไม่มีอาชีพจึงได้รับการชักชวนจากนางทองสุข สุขเกษม น้าสาว ให้มาเรียนรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล จากการสัมภาษณ์บุญยืน ส้มเช่า ได้กล่าวว่า

“...เมื่อก่อนถ้าทำตะกร้า ถ้าใครในครอบครัวทำเป็น ก็จะเป็นการหมด ผู้หญิงผู้ชายทำเป็นหมด เมื่อก่อนพ่อเป็นผู้ใหญ่บ้านพ่อยังจักหวายให้ลูก ๆ เลย...”

(บุญยืน ส้มเช่า , 2556: สัมภาษณ์)

“...หนุ่มสาวก็เข้าไปทำงานโรงงานกันหมด อายุสัก 17-18 ส่วนคนที่มาทำตะกร้าหวายก็อายุ 45 ขึ้น ไปที่ยังมีแรงอยู่ ในหมู่บ้านนี้ที่ยังมีทำตะกร้าหวายลายพิกุลอยู่ก็จะมีบ้านป้าจบบ้านเดียว เพราะคนอื่นในหมู่บ้านเขาไปทำหวายสำเร็จมาใช้ขึ้นโครงได้เลย ไม่ต้องนำมาจัก มาชักแบบนี้ แต่คุณภาพไม่เหมือนกันอันนั้นราคาจะถูกกว่าแล้วหวายวันใหญ่เลยทำเสร็จเร็วกว่าด้วยใจ แต่อันนี้ของเรามั่นแน่นหนากว่า ลูกนี้ใช้ก็คุ้มอะของเขาจะเป็นลายขัดธรรมดาไม่ใช่ลายพิกุล...”

(บุญยืน ส้มเช่า , 2556: สัมภาษณ์)

“...ความละเอียดอ่อนมันต่างกัน เพราะถ้าใช้หวายจริง ๆ ความละเอียดอ่อนของตะกร้ามันจะดูประณีต มีคุณค่ากว่า...”

(บุญยืน ส้มเช่า, 2557: สัมภาษณ์)

“...มาเริ่มเป็นลายพิกุลจากน้าจบ รุ่นพ่อรุ่นแม่จะเป็นแต่ลายผ้าลาย มาทำตะกร้าหวายลายพิกุลก็ตอนมาเป็นสะใภ้ที่นี้ตั้งแต่ 8 ปีที่แล้ว หลังจากป้าจบก็น่าได้ไปเรียนรู้ไม่ได้ไปฝึกอบรมจากที่ไหนอีกเลย ลายนี้ยากสุดแล้วนะ ครั้งแรกที่เริ่มทำตะกร้าเริ่มทำจากแม่ตั้งแต่เรียนอยู่ ป.4

ประมาณ 10 ขวบ 11 ขวบ เห็นแม่ทำแล้วอยากทำเอง แม่ไม่ได้บังคับเลย ก็เข้าไปบอกแม่ว่าแม่ลองให้หนูทำหน่อยสิ...”

(บุญยืน สัมเชื้อ , 2556: สัมภาษณ์)

“...ทำมาตั้งแต่เด็ก เห็นแม่สานก็ไปขอสานมั่งแต่ตอนนี้ไม่ค่อยได้ทำมาทำห่วยใหญ่แล้ว แต่มาเริ่มลายพิกุลจากป่าจบ...”

(บุญยืน สัมเชื้อ , 2557: สัมภาษณ์)

“...น้ำเคยทำตะกร้าห่วยลายพิกุลกับป่าจบมานานแล้ว พอมันไม่มีงานตรงนั้นก็มาทำตรงนี้ได้ พอเป็นแล้วมันก็อยู่ในหัวเราโดยอัตโนมัติ เมื่อก่อนที่จะทำลายพิกุลก็คือแม่เขาทำเป็นรองมนมาก่อนลายขัดตาผ้าลาย และก็พอแต่งงานก็มาอยู่ที่นี้ 8 ปี ก็มาทำกับเขา...”

(บุญยืน สัมเชื้อ , 2556: สัมภาษณ์)

“...เมื่อก่อนก็เคยสานมาบ้างแล้วแต่เป็นตาผ้าลาย ตาผ้าลายนี้มันจะมีแค่สามเส้นลายพิกุลนี้ห้าเส้น จะยากกว่าลายผ้าลาย แต่ถ้าคนไม่รักจริง ๆ ทำไม่ได้ ถ้าคนใจร้อนก็ทำไม่ได้ลายพิกุลนี้มันยาก...”

(บุญยืน สัมเชื้อ , 2556: สัมภาษณ์)

1.6 สถานที่ถ่ายทอดความรู้

สถานที่ที่ใช้ถ่ายทอดความรู้ คือ ภายในบ้านเรือน ชานเรือน และได้หมู่บ้านที่มีพื้นเรียบเป็นสถานที่ใช้ในการจักสาน เนื่องจากสะดวกต่อการจักสาน โดยผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้รับการถ่ายทอดความรู้จะนำหวายที่เตรียมไว้เรียบร้อยแล้วมาสานเป็นลวดลายพิกุล ตามความสามารถและความต้องการของผู้สาน ท่วงท่าที่ใช้ในการจักสาน คือ นั่งขัดสมาธิและนั่งชันเข่าข้างเดียว เทคนิควิธีสานจะแตกต่างกันตามรูปแบบ ชนิดของผลิตภัณฑ์ และความถนัดของผู้จักสาน

2. กระบวนการถ่ายทอดความรู้: การจักสานตะกร้าหวายลายพิกลในสถานศึกษา

กระบวนการถ่ายทอดความรู้หลังจากการจัดตั้งกลุ่มจักสานตะกร้าหวายลายพิกลในปัจจุบัน มีการถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนในชุมชนมากขึ้น ซึ่งแต่เดิมการถ่ายทอดความรู้จะเป็นการถ่ายทอดความรู้ภายในครัวเรือนและเครือญาติเท่านั้น แต่ปัจจุบันมีการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกลในสถานศึกษา โดยเกิดจากความร่วมมือระหว่างเทศบาลตำบลหัวเวียง อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทริวิทยาการ) ซึ่งเป็นโรงเรียนขยายโอกาสขนาดกลาง นักเรียนส่วนใหญ่มีปัญหาครอบครัวบิดามารดาแยกทางกัน นักเรียนไม่ได้อยู่กับบิดามารดาส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่กับปู่ย่า ตายาย อาชีพของบิดามารดา คือ อาชีพรับจ้าง ซึ่งมีรายได้น้อยทำให้รายได้ไม่เพียงพอต่อความต้องการของครอบครัวจึงเกิดปัญหาการลาออกกลางคันของนักเรียนมากขึ้น อีกทั้งนักเรียนที่จบการศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จากโรงเรียนบางส่วนก็ได้ออกไปประกอบอาชีพ ทำให้ไม่ได้เข้ารับการศึกษาคืบต่อ ทำให้ทางโรงเรียนตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาเหล่านี้ประกอบกับเล็งเห็นว่าในปัจจุบันตำบลบ้านกระทุ่มซึ่งเป็นตำบลที่อยู่ภายในเขตเทศบาลตำบลหัวเวียงมีการประกอบอาชีพการจักสานตะกร้าหวายลายพิกลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่เกิดจากการคิดค้นของบรรพบุรุษในอดีตจนสร้างชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายของคนทั่วไป ทำให้สร้างรายได้ให้กับครอบครัวของผู้ประกอบอาชีพการจักสานตะกร้าหวายลายพิกลอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...เริ่มจากโรงเรียนวัดหัวเวียงเป็นโรงเรียนขยายโอกาส ก็เลยมีโครงการสร้างอาชีพอย่างน้อย ๆ โรงเรียนละหนึ่งอาชีพ ก็พยายามว่าจะหางานอะไรพอดีได้รับความนิยมจากเทศบาล เข้ามานำเสนอโครงการฝึกอาชีพนี้พอดีเลย เด็กจะได้มีอาชีพ ซึ่งตะกร้าหวายลายพิกลก็เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งก็เข้ากับหลักสูตรของโรงเรียนด้วย...”

(ศิริธร ปาระแก้ว , 2557: สทนากลุ่ม)

ซึ่งถ้าหากกล่าวถึงตะกร้าหวายลายพิกล คนก็จะนึกถึงบ้านกระทุ่ม อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพราะการจักสานตะกร้าหวายลายพิกลของบ้านกระทุ่มเป็นงานจักสานที่มีเอกลักษณ์โดดเด่น คือ มีทั้งความละเอียด ความประณีตและความสวยงามจนเป็นที่กล่าวขานของคนทั่วไป สังเกตได้จากคำขวัญประจำตำบล คือ “หลวงพ่โตพระเครื่อง ลือเลื่องตะกร้าสาน กล่าว

ซานเมรุลอย แม่น้ำน้อยแหล่งวัฒนธรรม” นอกจากนั้นการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล ยังได้รับการคิดสรรเป็นผลิตภัณฑ์ระดับสี่ดาว (OTOP) ของตำบล ซึ่งทางเทศบาลตำบลหัวเวียงก็ได้ให้การสนับสนุนและทำการเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลอย่างต่อเนื่อง โดยให้นำตะกร้าหวายลายพิกุลมาจัดแสดงบริเวณชั้นล่างของเทศบาลให้ชาวบ้านในตำบลและผู้ที่มาติดต่อราชการได้เห็นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นผลิตภัณฑ์ที่สร้างชื่อเสียงให้ชุมชนซึ่งควรค่าอย่างยิ่งในการถ่ายทอดและอนุรักษ์ไว้ต่อไป

ทางโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) จึงได้ร่วมมือกับทางเทศบาลตำบลหัวเวียงในการจัดโครงการฝึกอบรมอาชีพการจักสานตะกร้าหวายให้แก่เด็กนักเรียนขึ้น คือ “โครงการฝึกอบรมการจักสานตะกร้าหวาย” ให้กับนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) ภายใต้งบประมาณสนับสนุนของทางเทศบาลตำบลหัวเวียง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอาชีพการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลให้คงอยู่ในชุมชน และเพื่อสร้างความตระหนักให้นักเรียนเห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของตะกร้าหวายลายพิกุลที่มีความสัมพันธ์ต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านมาจนถึงปัจจุบัน จึงได้จัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้การสอนพื้นฐานอาชีพเรื่องการจักสานตะกร้าหวายขึ้นมา โดยได้เชิญวิทยากรภายนอกหรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความชำนาญในการจักสานตะกร้าหวาย และยึดประกอบอาชีพการจักสานตะกร้าหวายเข้ามาเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้กับนักเรียน โดยมีขั้นตอนการดำเนินโครงการดังนี้

1. ติดต่อประสานงานกับทางเทศบาลตำบลหัวเวียงในเรื่องงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ และวิทยากรภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ประกอบอาชีพภายในเขตเทศบาลตำบลหัวเวียง คือ อาชีพการจักสานตะกร้าหวาย
2. ประสานงานกับเทศบาลตำบลหัวเวียงเพื่อจัดหาวัสดุอุปกรณ์ในการฝึกงานอาชีพการจักสานตะกร้าหวาย เช่น หวาย ตะปู ค้อน กรรไกรตัดเล็บ เหล็กหมาด เป็นต้น
3. ประชุมคณะครูมัธยมศึกษาวางแผนจัดชั่วโมงเรียน และจัดเตรียมสถานที่การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้เหมาะสม

4. ดำเนินการตามกิจกรรมการเรียนการสอน

5. ประเมินผล

6. สรุปผลและรายงานผล

โครงการฝึกอบรมการจักสานตะกร้าหวาย ใช้ระยะเวลาในการดำเนินโครงการจำนวน 30 ชั่วโมง ในช่วงภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2556 โดยใช้ชั่วโมงการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ในรายวิชาการพื้นฐานอาชีพ เพื่อฝึกอบรมให้นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 โรงเรียน วัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) การเรียนการสอนมีการแบ่งกลุ่มผู้เรียนจำแนกตามระดับชั้น และแบ่งกลุ่มย่อยของแต่ละระดับชั้นเป็นกลุ่มละ 5-6 คน มีการฝึกอบรมสัปดาห์ละ 1 ชั่วโมงครั้ง ทุก ๆ สัปดาห์จนครบ 30 ชั่วโมง แต่เมื่อโครงการดำเนินไปได้สักระยะหนึ่งก็ได้งดกิจกรรมการเรียนการสอน เพราะเกิดน้ำท่วมทะเลครั้งใหญ่ในอำเภอเสนาและจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทำให้ไม่สามารถจัดการเรียนการสอนได้ ถึงแม้ว่าสภาพทางภูมิศาสตร์ของอำเภอเสนาจะมีน้ำจากแม่น้ำน้อยไหลเข้าท่วมบ้านเรือนเป็นปกติแต่ครั้งนี้หนักกว่าทุก ๆ ปีที่ผ่านมา แต่เมื่อเข้าสู่สภาวะปกติจากน้ำท่วมก็มีการดำเนินโครงการจัดกิจกรรมการสอนการจักสานตะกร้าหวายขึ้นอีกครั้ง ในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2556 แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงคือ ในภาคเรียนที่ 1 ได้เชิญวิทยากร ภูมิปัญญาท้องถิ่นการจักสานตะกร้าหวายมาถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้าหวายให้นักเรียนทั้ง 2 ประเภท คือ การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล และการจักสานตะกร้าหวายสำเร็จ แต่ในภาคเรียนที่ 2 ได้เชิญแต่วิทยากรภูมิปัญญาท้องถิ่นการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเข้ามา ประเภทเดียว เนื่องจากตะกร้าหวายสำเร็จเป็นผลิตภัณฑ์ที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ ไม่ได้มีเอกลักษณ์และมีคุณค่าต่อท้องถิ่นดังเช่นตะกร้าหวายลายพิกุลที่ไม่มีคนนิยมจักสาน เพราะมีขั้นตอนการจักสานที่ยาก และต้องใช้ความอดทนในการจักสาน จึงควรค่าแก่การอนุรักษ์และสืบทอดให้อยู่ในท้องถิ่นต่อไป

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ภายใต้โครงการฝึกอบรมการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล จากการที่ผู้วิจัยได้ทำการพูดคุยและสัมภาษณ์นางศิริพร ปาระแก้ว ครูวิชาการมัธยมศึกษา และนายสำราญ ม่วงศรีทอง ครูประจำกลุ่มสาระการเรียนรู้ พบว่า การวัดผลและประเมินผลการเรียนการสอนจากนั้นมีการวัดผลและประเมินผลจากชิ้นงาน คือ นักเรียนแต่ละกลุ่มต้องทำการ

จักสานตะกร้าหวายลายพิกุลส่งกลุ่มละ 1 ชิ้นพร้อมทั้งจัดทำรายงานประกอบการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลกลุ่มละ 1 เล่ม ส่วนเกณฑ์การให้คะแนนดูจากความละเอียดและความประณีตของชิ้นงาน ความตั้งใจและความสามัคคีในการทำงานกลุ่ม เนื่องจากตลอดระยะเวลาการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนครูได้คอยเฝ้าสังเกตพฤติกรรมนักเรียนในช่วงการเรียนการสอนอยู่ตลอด ซึ่งตะกร้าหวายลายพิกุลที่นักเรียนจักสานเสร็จแล้วทางโรงเรียนได้นำไปจัดแสดงไว้เป็นผลงานของนักเรียนภายในห้องสมุดของโรงเรียน นอกจากนั้นจากการสัมภาษณ์นางศิริพร ปาระแก้ว ครูวิชาการมัธยมศึกษา ทำให้รับทราบข้อมูลเพิ่มเติมอีกว่าแต่เดิมในรายวิชาการงานพื้นฐานอาชีพของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 เน้นหาส่วนใหญ่ที่ผู้เรียนได้เรียนจะเป็นวิชาที่เน้นงานทางด้านการเกษตร ซึ่งทำให้ไม่มีความหลากหลายในการนำไปประกอบอาชีพ จึงได้จัดการประชุมระหว่างผู้บริหารและคณะครูระดับชั้นมัธยมศึกษาถึงการนำการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเข้ามาให้นักเรียนได้ฝึกทักษะการจักสานเพื่อเป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการประกอบอาชีพให้แก่เรียนต่อไป

“...โดยเฉพาะชั้นมัธยมของเราสามารถปรับเปลี่ยนหลักสูตรได้ตั้งเข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ตรงที่สุด เพราะโรงเรียนเราเป็นโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาเราก็จับมาใส่กลุ่มสาระได้เลยก็ให้คะแนนแบ่งเป็น 80:20...”

(ศิริพร ปาระแก้ว , 2557: สทนากลุ่ม)

2.1 ผู้ถ่ายทอดความรู้

ผู้ถ่ายทอดความรู้หรือวิทยากรภูมิปัญญาท้องถิ่นการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลในปัจจุบันนี้ คือ ผู้ที่มีทักษะและประสบการณ์ในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลในตำบลบ้านกระทุ่มมายาวนาน และยึดอาชีพการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลมาจนถึงปัจจุบัน ประกอบด้วย

1. นางทองสุข สุขเกษม อายุ 59 ปี
บ้านเลขที่ 27/1 หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม
อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13110
ประกอบอาชีพ ตะกร้าหวายลายพิกุล

2. นางบุญยืน สัมเฒ่า อายุ 47 ปี
 บ้านเลขที่ 25/2 หมู่ที่ 6 ตำบลบ้านกระทุ่ม
 อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13110
 ประกอบอาชีพ ตะกร้าหวายลายพิบูล

ภาพที่ 16 ผู้ถ่ายทอดความรู้คนที่ 1

ภาพที่ 17 ผู้ถ่ายทอดความรู้คนที่ 2

จากการพูดคุยกับผู้ถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลก็มีความตั้งใจและยินดีอย่างยิ่งที่จะได้นำความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดการทำตะกร้าหวายลายพิกุลจากบรรพบุรุษ ถ่ายทอดต่อไปยังคนรุ่นหลัง ให้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลคงอยู่ในชุมชนต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...อยากถ่ายทอดให้คนรุ่นหลานได้ทำกันต่อไป เพราะว่าเป็นภูมิปัญญาแล้วก็ได้มาสอนนักเรียนทำตะกร้าหวายลายพิกุล ถือเป็นประสบการณ์ก็เอาความรู้ที่มีมาสอนเด็กก็ภูมิใจ...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2557: สทนากลุ่ม)

“...ฝากถึงเด็กรุ่นใหม่ว่าอยากให้มาหัดไว้ เพราะว่าเป็นของไทย ๆ เราอยากให้มาหัดให้เป็นไว้ ถ้ามาหัดที่กลุ่มก็ยินดีสอนให้...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2557: สทนากลุ่ม)

“...ปัจจุบันป่ากับเทศบาลทำโครงการร่วมกันเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นตรงนี้ เพราะตอนนี้เหลือเพียงบ้านป่าบ้านเดียว ซึ่งก็เปิดโอกาสให้ภูมิปัญญาสู่ภายนอกมากขึ้น...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2557: สทนากลุ่ม)

2.2 ผู้รับการถ่ายทอดความรู้

ผู้รับการถ่ายทอดความรู้หรือผู้เรียน ได้แก่ นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาคาร) อายุระหว่าง 12-15 ปี ทั้งเพศชายและเพศหญิง ล้วนแล้วแต่เป็นลูกหลานของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ จากการสัมภาษณ์เด็ก ๆ ที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ส่วนใหญ่ตระหนักและเห็นคุณค่าของตะกร้าหวายลายพิกุล พร้อมทั้งจะให้อนุรักษ์และสืบทอดต่อไป ซึ่งบางคนก็เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่าเคยเห็นยายสานตะกร้าหวายเหมือนกันแต่เป็นตะกร้าหวายลายขั้ดธรรมดา ไม่ใช่ตะกร้าหวายลายพิกุลและส่วนใหญ่สมัยนี้ใช้หวายสำเร็จมาเป็นวัสดุแทน มีบางส่วนเคยพบเห็นการจักสานตะกร้าหวายมาก่อนแต่ไม่เคยสนใจจะฝึกหัดและไม่มีพื้นฐานการจักสานมาก่อนที่จะเข้ารับการถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล แต่ผู้เรียนส่วนใหญ่ไม่เคยพบเห็นการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลมาก่อน ทำให้เห็นได้ว่า

ตะกร้าหวายลายพิกุลซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านมีแนวโน้มที่จะสูญหายไปจากชุมชน หากไม่ช่วยการอนุรักษ์ไว้

จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่าการถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลนักเรียนให้ความสนใจและตั้งใจเป็นอย่างมากในการเรียนรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ซึ่งเด็กบางคนที่มีความสนใจในการจักสานเป็นพิเศษก็ใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้ได้ไม่นาน ถ้าหากเด็กมีใจรักและความชอบความสนใจและตั้งใจที่จะเรียนรู้ก็ทำให้การเรียนรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นได้เร็วขึ้น โดยบรรยากาศเต็มไปด้วยความสนใจในการฝึกอบรมการจัดการเรียนการสอนนอกห้องเรียนของนักเรียนในคาบเรียนชั่วโมงกิจกรรมช่วงบ่าย โดยต่างนั่งจับกลุ่มพูดคุย และเรียนรู้ในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลร่วมกันอย่างสนุกสนาน บริเวณลานปูนหน้าอาคารเรียน

ภาพที่ 18 นักเรียนฝึกทักษะการทำตะกร้าหวายลายพิกุล

ภาพที่ 19 นักเรียนฝึกทักษะการทำตะกร้าหวายลายพิกุล

2.3 เนื้อหาและวิธีการถ่ายทอดความรู้

ช่วงก่อนการเรียนรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลคุณครูก็จะมีการสร้างความตระหนัก และปลูกฝังทัศนคติที่ดีเกี่ยวกับการทำตะกร้าหวายลายพิกุล ซึ่งเป็นหัตถกรรมท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้กันมายาวนานโดยการคิดค้น ลองผิดลองถูกจากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษจนมาเป็นตะกร้าหวายลายพิกุล ที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้เพื่อการใช้สอยในชีวิตประจำวัน อีกทั้งหลังจากที่เหลือใช้ในครัวเรือน ก็นำไปขายสร้างรายได้ให้กับครอบครัวอีกด้วย เนื่องจากตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นหัตถกรรมท้องถิ่นที่ใช้ฝีมือมากในการผลิต ทำให้ไม่ค่อยมีผู้สนใจสืบทอดความรู้ อาจทำตะกร้าหวายลายพิกุลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นสูญหายไปจากชุมชนได้หากเราไม่ช่วยการอนุรักษ์และสืบทอดไว้

“...ก็บอกเขาว่าหนูก็มีคุณค่าในตัวเองนะลูก แม้ว่าด้านสติปัญญาเราจะสู้เขาไม่ได้ แต่เราก็มีความสามารถทางด้านนี้ ถ้าเป็นเด็กรุ่นก่อน ๆ เขาก็จะไม่ค่อยเอาอะไรไม่ค่อยรับอะไร เหมือนกับว่าเขาไม่ค่อยมีความภูมิใจ แต่พอได้มีสิ่งหนึ่งที่โชว์ให้เขาเห็นว่าเขาก็ทำได้นะ เขาก็ภาคภูมิใจที่ทำได้...”

(ศิริธร ปาระแก้ว, 2557: สทนากลุ่ม)

จากการสัมภาษณ์นางทองสุข สุขเกษม หรือป้าจบ ผู้ถ่ายทอดความรู้หรือวิทยากรภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่า ป้าจบทำการสอนขั้นตอนในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเลย ไม่ได้มีการวางแผนหรือเตรียมการสอนล่วงหน้าพอถึงเวลาสอนก็สอนตามที่ตนเองทำการจักสานอยู่ทุกวัน ซึ่งความรู้ทั้งหมดอยู่ในหัวของผู้ถ่ายทอดอยู่แล้ว ไม่ได้มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรไว้ ก็สอนโดยการจับมือสอนทีละขั้นตอนเลย แต่อันดับแรกก็สอนให้นักเรียนเรียนรู้ขั้นตอนการจัดเตรียมวัสดุก่อน คือ การจักหวายและชักเรียดหวาย แต่เนื่องจากระยะเวลาในการเรียนรู้มีจำกัด ผู้ถ่ายทอดความรู้จึงได้จัดเตรียมวัสดุและอุปกรณ์การจักสานมาเรียบร้อยแล้ว จึงเริ่มสอนวิธีการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเลย โดยผู้ถ่ายทอดความรู้จะทำการขึ้นก้นตะกร้าและสานให้ดูเป็นตัวอย่าง 2-3 แถว จากนั้นก็ให้นักเรียนสลับสับเปลี่ยนกันจักสาน โดยสลับกันสานเมื่อหวายหมดเส้นก็สลับกันสานจนครบ ถ้าหากติดขัดขั้นตอนไหนก็สามารถทำการซักถามผู้ถ่ายทอดความรู้ได้ตลอดเวลา ซึ่งปัญหาที่พบส่วนใหญ่ก็คือ การซ่อนดัว ซึ่งถ้าซ่อนไม่เป็นหรือซ่อนไม่ดีก็ทำให้รอยต่อระหว่างลายไม่สวยงาม และยังสานได้ไม่แน่นอน อีกทั้งประกอบกับผู้รับการถ่ายทอดความรู้มีจำนวนมากกว่าผู้ถ่ายทอดความรู้ ทำให้ต้องจัดสรรเวลาในการถ่ายทอดความรู้ให้นักเรียนอย่างทั่วถึงทุกคน ซึ่งทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความสามารถในการเรียนรู้อยู่ของเด็กแต่ละคนว่ามีความสนใจและหมั่นฝึกฝนให้เกิดความชำนาญมากน้อยเพียงใด เพราะการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นการจักสานลวดลายที่ค่อนข้างยาก จึงต้องอาศัยความอดทนและใจรักของผู้เรียนรู้เป็นสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...ป้าสอนก็สอน จับมือสอนกันแบบนี้แหละ ไม่มีมีการวางแผนหรือเตรียมการล่วงหน้า ความรู้มันมีในหัวอยู่แล้ว มาถึงก็นั่งสอนกันเลย...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...การสานตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นงานที่ต้องมีใจรัก ต้องมีความอดทน...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...คนที่จะมาเรียนตะกร้าหวายลายพิกุล ไม่จำเป็นต้องมีพื้นฐานลายอื่นมาหรอกลูก บางทีมันมาเรียนอยากเรียนก็ให้มันเรียน เรามีในแบบอยู่แล้วเนี่ยก็ให้มันสาน มันก็สาน บางคนหัวดีมัน

ก็ทานได้นะ มันก็ไว มันก็ไปได้ บางคนหัวไม่ดีมันก็ยาก มันจะยากตอนที่จกหว่ายนีแหละ มันต้องอยู่กับมิด บางทีหว่ายมันเปาะนี่ถึงเนื้อเลยนะ เลือดเลย บางทีมันไม่เข้าเราก็ดัน ๆ แต่ที่นี้ป่า ชำนาญแล้ว...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2556: สัมภาษณ์)

“...คนที่เรียนไม่ต้องมีพื้นฐานขอให้มีความใจรัก ความอดทนอย่างเดียวพอ...”

(บุญยืน สัมเช้า, 2557: สนทนากลุ่ม)

“...เขาตั้งดอกเองเขาทำเองของเขาหมดไม่ต้องยุ่งเลย เขาดูครั้งสองครั้งก็ทำได้แล้ว...”

(บุญยืน สัมเช้า, 2557: สนทนากลุ่ม)

จากการสัมภาษณ์พบว่า การจัดกิจกรรมถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้า หวายลายพิกุล สามารถจำแนกผู้รับการถ่ายทอดความรู้หรือผู้เรียนออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 วันจันทร์ เวลา 12.00 – 13.30 น.

กลุ่มที่ 2 นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 วันอังคาร เวลา 12.00 – 13.30 น.

กลุ่มที่ 3 นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 เรียนวันวันพฤหัสบดี เวลา 13.00-14.30 น.

พอจำแนกเป็นกลุ่มใหญ่แล้ว ก็จำแนกเป็นกลุ่มย่อยอีกกลุ่มละ 5 คน ตามความสนใจ ของนักเรียน โดยผู้ถ่ายทอดความรู้ทำการสอนนักเรียนทุกคนโดยการสาธิตให้ดูพร้อมทั้งอธิบาย ประกอบ และหลังจากนั้นก็ให้นักเรียนฝึกปฏิบัติสลับผลัดเปลี่ยนกันภายในกลุ่ม

2.4 การประเมินผล

จากการสัมภาษณ์นักเรียนหลังจากที่เข้ารับการถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้า หวายลายพิกุล พบว่า มีนักเรียนจำนวนมากที่ให้ความสนใจและตระหนักถึงคุณค่าของตะกร้า

หว่ายลายพิกุล ซึ่งนักเรียนแต่ละคนบอกว่าการสานตะกร้าหว่ายลายพิกุลมีลักษณะยากง่ายแตกต่างกันขึ้นอยู่กับความตั้งใจและความสนใจของแต่ละบุคคล บางคนให้ความสนใจกับบอกว่าสานไม่ยาก โดยส่วนใหญ่ที่สานเป็นบอกว่าใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้ประมาณ 1 ชั่วโมง ก็สามารถจักสานตะกร้าหว่ายลายพิกุลได้แล้ว แต่ผลงานที่ได้ยังไม่สวยงาม ไม่ละเอียดและไม่ประณีตเหมือนผู้ถ่ายทอดความรู้ได้ทำไว้ โดยต้องใช้การฝึกฝนให้เกิดความชำนาญต่อไป

อีกทั้งมีนักเรียนกลุ่มหนึ่งที่มีความสนใจเป็นอย่างยิ่งในการจักสานตะกร้าหว่ายลายพิกุลได้บอกว่หลังจากที่ได้รับการอบรมการจักสานตะกร้าหว่ายแล้ว ทำให้จักสานตะกร้าหว่ายเป็นออกมาเป็นชิ้นงานที่สร้างความภาคภูมิใจให้กับตนเองเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งนอกจากได้ฝึกอบรมทักษะขั้นตอนในการจักสานตะกร้าหว่ายลายพิกุลแล้ว นักเรียนยังเสนอแนะว่าอยากให้ถ่ายทอดความรู้สอนขั้นตอนทั้งหมดในการจักสานตะกร้าหว่ายลายพิกุลตั้งแต่ขั้นตอนในการเตรียมวัสดุ เช่น การจักหว่าย การจักหว่าย การขึ้นตุตตะกร้า การใส่หูตะกร้า เป็นต้น เพื่อที่นักเรียนที่มีความสนใจและมีทักษะที่ดีในการจักสานตะกร้าหว่ายลายพิกุล จะได้ทำความรู้ ทักษะ ประสบการณ์การจักสานตะกร้าหว่ายลายพิกุลจากการฝึกอบรมไปประกอบเป็นอาชีพเสริมในระหว่างเรียน และประกอบอาชีพหลักหลังจากสำเร็จการศึกษาในอนาคตได้ ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...ชอบเวลาได้ทำค่ะ ไม่รู้สิกว่ายากเลย หนูสนใจอยู่แล้วอยากทำเป็น จะได้เอาไปทำเป็นอาชีพเสริมระหว่างเรียน ช่วยพ่อแม่ด้วยค่ะ...”

(ปนัดดา วงชมพู, 2556: สัมภาษณ์)

“...ไม่ยากให้วัฒนธรรมมันหายไป อยากอนุรักษ์ไว้ เพราะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนเรา ก็จะตั้งใจทำไปเรื่อย ๆ...”

(กันทิมา วงษ์สุวรรณ, 2556: สัมภาษณ์)

“...เรียนชั่วโมงหนึ่งก็ทำได้แล้วค่ะ ถ้าตั้งใจจริง ๆ ก็ไม่ยาก เคยเห็นยายสานแต่เป็นตะกร้าลายขัดไม่ใช่ลายพิกุล มาเรียนกับป้าเลยไม่มีพื้นฐานมาก่อน ก็ทำได้...”

(จนิษฐา วิหกมาณ, 2556: สัมภาษณ์)

“...อยากอนุรักษ์ไว้เพราะว่ามีคุณค่า จบ ม.3 ไม่เรียนต่อ ต้องทำรายงานส่งกลุ่มละเล่ม พร้อมตะกร้าหนึ่งใบ มาชั้นแรกก็สอนसानเลย ป้าเขาขึ้นมาให้ประมาณสองอันแล้วเราก็สานต่อ พอหว่ายหมดเส้นก็ผัดกันสาน แม่ทำโรงงาน พ่อรับจ้าง...”

(ปรารธนา สัมฤทธิ์, 2557: สัมภาษณ์)

“...ชอบสาน สานไม่ยาก ลายผ้าลายกับลายพิกุลต่างกันไม่เยอะ พ่อแม่สานไม่เป็น สานเป็นตั้งแต่ตอนที่แล้วอยู่ในวิชาการงาน พอสานเป็นแล้วก็ไม่ต้องใช้สมาธิมาก กว่าจะสานเป็นใช้ระยะเวลาประมาณ 1 ชั่วโมง...”

(ปรารธนา สัมฤทธิ์, 2557: สัมภาษณ์)

การประเมินผลการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนงานอาชีพพื้นฐาน ภายใต้โครงการ “ฝึกอบรมการจักสานตะกร้าหวาย ” ให้แก่นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาคาร) จากการสัมภาษณ์นางศิริพร ปาระแก้ว ครูวิชาการมัธยมศึกษา พบว่าหลังจากที่ดำเนินโครงการเสร็จสิ้น ทางโรงเรียนได้มีการประเมินผลความพึงพอใจของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 ที่เข้ารับการถ่ายทอดความรู้ โดยผลที่ได้คือนักเรียนมีความพึงพอใจเป็นอย่างมาก อาทิ กิจกรรมการเรียนการสอนก่อให้เกิดความสร้างสรรค์ ความเหมาะสมกับพื้นฐานความรู้ของผู้เรียน กิจกรรมการเรียนการสอนมีประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพ นักเรียนได้รับความรู้ใหม่ ๆ จากกิจกรรมการเรียนการสอน กิจกรรมการเรียนการสอนทำให้ได้ฝึกปฏิบัติจริง ความรู้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ กิจกรรมการเรียนการสอนทันสมัย ทันเหตุการณ์ และกิจกรรมการเรียนการสอนสร้างความภาคภูมิใจในผลงานให้นักเรียน

ตอนที่ 4 แนวทางการถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล

แนวทางการถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเพื่อสร้างความตระหนัก ให้เยาวชนในชุมชน

จากการสนทนากลุ่มเพื่อหาแนวทางการถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล เพื่อสร้างความตระหนักให้เยาวชนในชุมชน พบว่า การถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลาย

พิกุลได้เข้ามาอยู่ในรายวิชาของโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) โดยมีหน่วยงานภายนอก ได้แก่ เทศบาลตำบลหัวเวียงเข้ามาให้การสนับสนุนในเรื่องงบประมาณในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลและคำขวัญการภายนอก ซึ่งทางโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) เป็นโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ซึ่งสามารถบูรณาการอาชีพท้องถิ่นให้สอดคล้องกับหลักสูตรของสถานศึกษาได้ เพื่ออนุรักษ์และสืบสานการทำตะกร้าหวายลายพิกุลให้คงอยู่ในชุมชน ซึ่งมีขั้นตอนในการดำเนินการ ดังนี้

1. เทศบาลตำบลหัวเวียง และผู้บริหาร คณะครูโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) ร่วมมือกันจัดกิจกรรมฝึกอบรมการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลให้กับนักเรียนโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 ซึ่งเป็นโรงเรียนขยายโอกาส ที่สามารถนำอาชีพที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับหลักสูตรของสถานศึกษาได้ โดยก่อนหน้านี้ทางโรงเรียนจะเน้นสอนอาชีพทางด้านเกษตรกรรมในวิชาการงานพื้นฐานอาชีพเป็นส่วนใหญ่ ทำให้เด็กได้รับโอกาสและความรู้ที่มีความหลากหลายในสาขาวิชาต่าง ๆ มากขึ้น พอทางโรงเรียนได้รับการติดต่อจากทางเทศบาลตำบลหัวเวียงในการจัดกิจกรรมทางโรงเรียนก็มีความยินดีอย่างยิ่งและพร้อมให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมอบรมดังกล่าวเป็นอย่างดี เพราะเป็นผลดีกับเด็กที่สามารถนำทักษะการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลตรงนี้ไปใช้ประกอบอาชีพเสริมเพื่อเป็นทุนการศึกษา และสามารถเป็นอาชีพอีกทางเลือกหนึ่งในอนาคตหลังจากสำเร็จการศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...เริ่มจากโรงเรียนวัดหัวเวียงเป็นโรงเรียนขยายโอกาส ไม่ค่อยมีโอกาสได้ไปอยู่ในเมือง ด้านสติปัญญาก็เหมือนกันก็อ่อนกว่าเด็กที่อื่น ที่นี่ก็เลยมีโครงการสร้างอาชีพอย่างน้อย ๆ โรงเรียนละหนึ่งงาน ก็พยายามว่าจะหางานอะไรพอดีได้ความอนุเคราะห์จากเทศบาลเข้ามานำเสนอตรงนี้เข้าพอดีเลย 1 เด็กได้มีอาชีพ เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เข้ากับหลักสูตรของโรงเรียนด้วย...”

(ศิริธร ปาระแก้ว, 2557: สทนากลุ่ม)

“...โดยเฉพาะมัธยมเราสามารถปรับเปลี่ยนหลักสูตรได้ ดึงเข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ตรงที่สุดค่ะ เพราะโรงเรียนเราเป็นโรงเรียนขยายโอกาส เราก็จับมาใส่กลุ่มสาระเลย ก็ให้คะแนน 80:20 ตามหลักสูตร...”

(ศิริธร ปาระแก้ว, 2557: สทนากลุ่ม)

ซึ่งหลังจากที่ได้รับการติดต่อจากทางเทศบาลตำบลหัวเวียงว่าเกี่ยวกับโครงการการทำ
ตะกร้าหวายลายพิกุล ทางโรงเรียนและอาจารย์ประจำวิชาก็มีการสอบถามและรับฟังความคิดเห็น
ของนักเรียนก่อนในเบื้องต้นว่าเห็นด้วยและสนใจในเรียนรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลหรือไม่ ซึ่งก็
ได้นำตะกร้าหวายลายพิกุลมาให้นักเรียนได้ดูตัวอย่าง ทำให้นักเรียนเกิดความสนใจที่พร้อมจะ
ได้รับการถ่ายทอดความรู้จากวิทยากรหรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการจักสานตะกร้าหวายลาย
พิกุล

ทางเทศบาลให้ให้เหตุผลที่เลือกโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทริวิทยาการ) ในโครงการ
ถ่ายทอดความรู้ เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายแรกที่จัดรวมกลุ่มไว้ คือ กลุ่มคนในชุมชน ที่ตกงานไม่มี
งานทำ แต่ช่วงนั้นวัดฤดูบ คือ หวายขาดแคลนทำให้โครงการต้องพักไป พอมีวัดฤดูบแล้วกลุ่มคนที่
ได้รวบรวมไว้ก็ไม่มีแล้ว จึงเปลี่ยนกลุ่มเป้าหมายมาที่มาเรียนรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล
เป็นนักเรียนในสถาน ศึกษาแทน เพราะถ้าเด็กคนไหนที่ให้ความสนใจในการเรียนรู้ และมีฝีมือมี
ทักษะก็สามารถนำไปประกอบอาชีพเสริมหารายได้ในระหว่างเรียนได้

“...ที่จริงกลุ่มเป้าหมายในการสอนอยู่ที่คนที่ตกงาน ไม่มีงานทำ ตอนนั้นรวมกลุ่มไว้แล้ว
แต่ช่วงนั้นติดตรงที่ว่าไม่มีวัดฤดูบประมาณสามสี่เดือนไปหาซื้อก็ไม่มี หวายขาดก็ทำหวายดำ
พอวัดฤดูบไม่ได้ก็เลยขาดช่วงไป พอเขาติดต่อมาว่าได้หวายก็กลับไปหากลุ่มเป้าหมายก็ไม่มีแล้ว
เลยมานั่งคิดกลุ่มไหนดี ก็เลยคิดถึงตอนที่ตัวเองเรียนอยู่ที่นี่มันเคยมีหลักสูตรนี้อยู่ก็เลยบอกกับ
หัวหน้าบอกกับผู้บริหาร แล้วถ้าเราฝึกเด็กเด็กเขาก็จะมีพื้นฐานแล้วเด็กบางคนถ้าเขามีหัวเขา
สามารถไปทำเป็นอาชีพของเขาหรือไปเป็นวิทยากรได้ก็เลยมาที่นี่...”

(กฤติยา สุริยวงศ์, 2557: สนทนากลุ่ม)

“...โชคดีของโรงเรียนที่กำลังมองหาอาชีพอยู่พอดี อาจารย์เดินเอาชิ้นงานไปหาเด็กว่า
สนใจมั๊ย แล้วเด็กเขาสนใจ ดูความสามารถของเด็กก่อนว่าเด็กมีหัวทางไหนთომแรกเอาผู้ชายมา
สานแบบหยาบ เอาเด็กผู้หญิงมาสานแบบละเอียด แต่เดิมนี่เป็นแบบหยาบอย่างเดิมและเด็กก็
สานออกมาได้ดี สานออกมาได้สวย...”

(ศิริธร ปาระแก้ว, 2557: สนทนากลุ่ม)

2. ทางเทศบาลตำบลหัวเวียงได้ติดต่อช่างฝีมือพื้นบ้านการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลที่ประกอบอาชีพการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลมายาวนาน ให้เข้ามาเป็นวิทยากรในการถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลให้แก่นักเรียนโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทิวิทยาการ) ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ เนื่องจากทางเทศบาลตำบลหัวเวียงมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการที่จะส่งเสริมอาชีพท้องถิ่นที่มีความสำคัญตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันให้คงอยู่ต่อไป ซึ่งจากการสำรวจจำนวนช่างฝีมือพื้นบ้านที่มีความรู้ มีทักษะในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลในชุมชนนั้น พบว่ามีจำนวนช่างฝีมือพื้นบ้านการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลดังกล่าวเหลือจำนวนน้อยมาก เพราะว่าชาดผู้สืบทอดความรู้โดยการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นหัตถกรรมท้องถิ่นที่อยู่คู่ชุมชนมาช้านาน เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป อีกทั้งยังเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ของหมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่มอีกด้วยทำให้ทางเทศบาลตำบลหัวเวียงมีแนวคิดที่จัดทำโครงการนี้ขึ้นมา โดยมีขั้นตอนในการดำเนินโครงการ ดังนี้

ผู้ถ่ายทอดความรู้

ผู้ถ่ายทอดความรู้ คือ ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถและมีประสบการณ์ในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลในชุมชนมายาวนาน และยังคงยึดเพื่อการประกอบอาชีพมาจนถึงปัจจุบัน จากการสำรวจช่างฝีมือพื้นบ้านในชุมชนของเทศบาลตำบลหัวเวียง

ผู้รับการถ่ายทอดความรู้

ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ นักเรียนโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทิวิทยาการ) ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 ซึ่งเป็นเยาวชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนเป็นส่วนใหญ่

เนื้อหาที่ถ่ายทอดความรู้

เนื้อหาที่ถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลให้แก่นักเรียนจะเน้นเพียงแค่กระบวนการเรียนรู้ในเรื่องของขั้นตอนการสานตะกร้าหวายลายพิกุลไม่ได้สอนขั้นตอนการเตรียมวัสดุในการจักสาน เช่น การจักหวาย การชักหวาย การขึ้นตูดตะกร้า โดยเริ่มสอนขั้นตอนการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเลย

ช่วงก่อนการเรียนรู้ก็ได้สร้างความตระหนักและปลูกฝังทัศนคติที่ดีเกี่ยวกับการทำตะกร้า หวายลายพิกุลซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดกันมายาวนานกับนักเรียนโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธิวิทยาคาร)

“...ก็บอกเขาว่าหนูก็มีคุณค่าในตัวเองนะลูก แม้ว่าด้านสติปัญญาเราจะสู้เขาไม่ได้ แต่เราก็มีความสามารถทางด้านนี้ ถ้าเป็นเด็กรุ่นก่อน ๆ เขาก็จะไม่ค่อยเอาอะไรไม่ค่อยรับอะไร เหมือนกับว่าเขาไม่ค่อยมีความภูมิใจ แต่พอได้มีสิ่งหนึ่งที่โชว์ให้เขาเห็นเขาทำได้นะ เขาเก่งนะ เขาก็ภาคภูมิใจที่ทำได้...”

(ศิริธร ปาระแก้ว, 2557: สทนากลุ่ม)

วิธีการถ่ายทอดความรู้

ซึ่งวิธีการถ่ายทอดความรู้ก็สอนโดยวิธีการสาธิตให้ดูเป็นตัวอย่างและให้เด็กลองทำตาม ไม่เข้าใจตรงไหนก็ถามได้ทันที หรือว่ากระบวนการทำที่ถูกต้องใช้ความชำนาญ เช่น การซ้อนตัว เวลาสานหวายหมดเส้น ก็ต้องทำให้เขาเพราะถ้าหากไม่มีชำนาญรอยต่อของลายก็จะไม่เนียนทำให้ไม่สวย ส่วนการสานลายดอกพิกุลผู้ถ่ายทอดความรู้จะทำให้ดูเป็นตัวอย่างประมาณสองแถว แต่เด็กบางคนก็เรียนรู้เร็วหรือเด็กที่ให้ความสนใจดูตาสองตากี้ได้แล้ว หรือสานให้ดู และก็ให้เด็ก ๆ สลับผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันสานจนครบทุกคนในกลุ่ม ซึ่งผู้ที่ทำการถ่ายทอดก็ได้เล่าให้ฟังว่า

“...จ๊ก ชัก ขึ้นตุ๊ดดัดชอบ แต่จะขึ้นตอนมันมีความซับซ้อน ต้องใช้ความอดทน ถ้าเอามาสอนเด็ก มาสอนเด็ก เด็กจ๊กไม่ได้ต้องชักอย่างเดียว มันต้องอยู่กับมิด อันตราย...”

(กฤติยา สุริยวงศ์, 2557: สทนากลุ่ม)

“...เด็กก็สนใจ แต่ถ้าเล่นมาก ๆ มันไม่ฟังต้องดูให้सान...”

(บุญยืน สัมเช้า, 2557: สทนากลุ่ม)

“...จ๊กมันยาก เพราะมันอยู่กับมิดพอพลาดก็บาด...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2557: สทนากลุ่ม)

“...ก็เด็กอะเนอะเด็กเราก็อ่อนแอเน่น ๆ เขาหน่อย...”

(บุญรวม ดวงรัตน์, 2557: สนทนากลุ่ม)

การทำตะกร้าหวายลายพิกุลเด็กนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 ทุกคนสามารถเรียนรู้ได้โดยไม่ต้องมีพื้นฐานด้านการจักสานมาก่อน ขอให้มีความใจรัก มีความอดทนและสนใจในการเรียนรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล และหมั่นฝึกทักษะการจักสานอย่างต่อเนื่องก็จะมีควมชำนาญขึ้นตามลำดับ

“...เด็กยังไม่เคยไม่มีพื้นฐาน ต้องเคียวเขี่ยหน่อย...”

(บุญยืน สัมเชื้อ, 2557: สนทนากลุ่ม)

“...เขาตัดดอกเองเขาทำเขาเองของเขาหมดไม่ต้องยุ่งเลย เขาดูครั้งสองครั้งก็ทำได้...”

(บุญยืน สัมเชื้อ, 2557: สนทนากลุ่ม)

“...คนที่เรียนไม่ต้องมีพื้นฐานของให้มีความใจรัก ความอดทนอย่างเดียว...”

(บุญยืน สัมเชื้อ, 2557: สนทนากลุ่ม)

“...อายุไม่เกี่ยวขึ้นอยู่กับความสนใจของเด็ก มันต้องใช้ความอดทน เพราะเด็กซัดจำกัดของเขามีประมาณของเขาอยู่ เด็กเขาต้องเล่นอะไรของเขา เราจะบังคับเขาทั้งวันก็ไม่ได้...”

(กฤติยา สุริยวงศ์, 2557: สนทนากลุ่ม)

ระยะเวลาที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้

ระยะเวลาในการจัดการฝึกอบรม 30 ชั่วโมง ทางโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทวิวิทยาการ) ทางเทศบาลตำบลหัวเวียงและทางผู้ถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล เห็นว่าระยะเวลาในการเรียนรู้เหมาะสมเพราะตลอดระยะเวลาที่ดำเนินโครงการจนจบโครงการเด็กนักเรียนสามารถทำตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นทุกคน แต่ก็ทำได้เพียงแค่กระบวนการจักสานลวดลายพิกุลเท่านั้น ถ้าหากต้องการเรียนเรียนทั้งกระบวนการระยะเวลาที่ต้องเพิ่มมากขึ้นกว่านี้ และควรทำการ

คัดเลือกกลุ่มบุคคลที่สนใจในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลจริง ๆ และสามารถนำไปประกอบเป็นอาชีพเสริมในระหว่างเรียนได้

“...โครงการของเทศบาล 30 ชั่วโมงก็โอเคอยู่ ของโรงเรียนมีสองเทอม อยากให้มีเทอมแรก และเทอมสองสอนควบคู่กันไป แต่ว่ามันติดอยู่ที่งบประมาณ เพราะงบประมาณน้อยก็ทำให้สอนได้น้อยชั่วโมง และก็จ้างวิทยากรได้น้อย...”

(กฤติยา สุริยวงศ์, 2557: สทนากลุ่ม)

สถานที่ที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้

สถานที่ที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ)

3. หลังจากที่มีการดำเนินโครงการอบรมการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลให้กับเยาวชนในท้องถิ่นบรรลุผลไปตามวัตถุประสงค์ของโครงการ โดยการประเมินผลโครงการ พบว่า เยาวชนในท้องถิ่นมีความภาคภูมิใจในอาชีพท้องถิ่นมากขึ้น และพร้อมที่จะให้ความสำคัญในการอนุรักษ์อาชีพท้องถิ่นต่อไป อีกทั้งทางเทศบาลตำบลหัวเวียงได้ให้การส่งเสริมโครงการการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลต่อไป โดยบรรจุลงในแผนงานประจำปีทุก ๆ ปี ตลอดจนให้การสนับสนุนงบประมาณอย่างต่อเนื่อง และสนับสนุนทางด้านบุคลากรที่เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ โดยมีนโยบายให้เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนของทางเทศบาลตำบลหัวเวียงไปเรียนรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลจากช่างฝีมือพื้นบ้าน เพื่อเป็นบุคลากรสำหรับไปช่วยในการเผยแพร่ความรู้ให้กับเยาวชนในชุมชนและสถานศึกษาต่าง ๆ อย่างทั่วถึง เพราะช่างฝีมือพื้นบ้านมีจำนวนไม่เพียงพอในการถ่ายทอดความรู้กับสถานศึกษาต่าง ๆ ในชุมชน

เทศบาลตำบลหัวเวียงมีบทบาทสำคัญมากในการดำเนินการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลที่เป็นหัตถกรรมท้องถิ่นที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ไว้ โดยทางท่านนายกเทศบาลตำบลหัวเวียงและคณะผู้บริหารมีการประชุมร่วมกันถึงการจัดโครงการฝึกอบรมอาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุล ให้กับเด็กนักเรียนโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) ซึ่งเห็นว่าเยาวชนในชุมชนน่าจะมีส่วนร่วมในการสืบทอดอาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุล ซึ่งทางเทศบาลมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนงบประมาณการจ้างวิทยากรหรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาสอนการทำตะกร้าหวายลายพิกุลให้เด็กรุ่นหลังได้เรียนรู้สืบทอดต่อไป โดยเริ่มจากทางเทศบาลตำบลหัวเวียงได้ส่งสมาชิกที่ดูแลโครงการดังกล่าวเข้าไปเรียนรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลกับวิทยากร

หรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่นก่อน โดยทำการฝึกทักษะการสานตะกร้าหวายทุกกระบวนการผลิต ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวเป็นแนวความคิดของทางเทศบาลตำบลหัวเวียงที่ต้องการให้คนของทางเทศบาลเข้ารับการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลที่เป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่นก่อน พอเริ่มมีทักษะและความชำนาญในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลมากขึ้นก็สามารถเป็นส่วนหนึ่งในการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลต่อไป เพื่อให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวคงอยู่

ปัจจุบันทางเทศบาลตำบลหัวเวียงได้ให้การสนับสนุน และส่งเสริมโครงการฝึกอบรมอาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุลดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ทั้งในด้านวิทยากรและงบประมาณในการดำเนินโครงการฝึกอบรมทั้งหมด โดยได้มีนโยบายบรรจุโครงการฝึกอบรมดังกล่าวไว้ในแผนการดำเนินงานของเทศบาลตำบลหัวเวียงทุกปี แต่ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับทางโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธวิทยาการ) ว่าจะดำเนินโครงการฝึกอบรมการทำตะกร้าหวายลายพิกุลต่อไปหรือไม่ จากการสนทนากลุ่มได้กล่าวว่า

“...ในส่วนของเทศบาลตำบลหัวเวียง ส่วนของงานสวัสดิการก็ได้พูดคุยกับทางผู้บริหารของทางเทศบาลและท่านนายกเทศมนตรีหัวเวียง มีความรู้สึกว่าจะตะกร้าหวายลายพิกุลต่อไปจะไม่มีคนสืบทอดตรงนี้ ก็เลยเล็งเห็นว่าเด็กเยาวชนรุ่นใหม่เพราะให้เด็กเยาวชนรุ่นใหม่มีพื้นฐานที่จะสานตะกร้าลายพิกุล ซึ่งทางเทศบาลก็ได้มีโครงการและงบประมาณที่จะสนับสนุนโครงการตะกร้าสานลายพิกุลอย่างต่อเนื่อง...”

(กฤติยา สุริยวงศ์, 2557: สนทนากลุ่ม)

“...เทศบาล ได้บรรจุไว้ในแผนแล้วทุกปี ซึ่งทางเทศบาลก็มีงบประมาณสนับสนุนในด้านนี้ต่อไป...”

(กฤติยา สุริยวงศ์, 2557: สนทนากลุ่ม)

4. สถานศึกษามีบทบาทสำคัญในกระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล โดยจะดำเนินการส่งเสริมการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลอย่างต่อเนื่อง และมีนโยบายที่ดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยให้รุ่นพี่ที่ได้รับการฝึกอบรมการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลมาแล้ว มาทำการถ่ายทอดความรู้จกกล่าวให้กับรุ่นน้องต่อไป เพื่อให้นักเรียนเกิดความตระหนักในความสำคัญของอาชีพท้องถิ่น และนำผลิตภณท์ที่ได้จากการจักสานตะกร้าหวายลาย

พิกุลไปจัดแสดงของนักเรียน และถ้ามีผู้ที่สนใจผลิตภัณฑ์ก็นำมาให้นักเรียนที่ต้องการหารายได้เสริมระหว่างเรียนทำการจักสานเพื่อนำมาเป็นทุนการศึกษาในอนาคต

จากการสนทนากลุ่มพบว่า ในอนาคตทางโรงเรียนมีวัตถุประสงค์ที่จะดำเนินโครงการฝึกอบรมการทำตะกร้าหวายลายพิกุลต่อไป เนื่องจากทำให้เด็กสามารถนำไปประกอบอาชีพในอนาคตหลังจากสำเร็จการศึกษา หรือนำไปประกอบอาชีพเสริมหารายได้ระหว่างเรียน ซึ่งถ้าไม่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากทางเทศบาลในเรื่องค่าวิทยากรหรือวัสดุอุปกรณ์แล้วก็น่าจะลำบาก แต่ทางโรงเรียนก็จะยังคงดำเนินโครงการฝึกอบรมดังกล่าวต่อไป ซึ่งมีแนวคิดที่จะดำเนินการโดยเป็นการถ่ายทอดการทำตะกร้าหวายลายพิกุลจากรุ่นพี่สู่รุ่นน้องในโรงเรียนโดยให้รุ่นพี่ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 และระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ทำการสอนรุ่นน้องระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ที่เข้ามาใหม่ทุกปี โดยทำการถ่ายทอดรุ่นต่อรุ่นสืบต่อไป เพราะส่วนใหญ่ นักเรียนที่ได้เข้าร่วมโครงการฝึกอบรมการทำตะกร้าหวายลายพิกุลในภาคเรียนที่ 1 และภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2556 ได้ผ่านการเรียนรู้และฝึกทักษะการทำตะกร้าหวายลายพิกุลทุกคน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความชำนาญและฝีมือของแต่ละบุคคลในการฝึกทักษะปฏิบัติ

ปัจจุบันเนื้อหาที่ทำการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล เป็นเพียงขั้นตอนหนึ่งในกระบวนการทำตะกร้าหวายลายพิกุลเท่านั้น คือ ขั้นตอนการสาน ซึ่งทั้งนี้ในอนาคตมีแนวโน้มที่จะให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากขั้นตอนการเตรียมหวาย คือ การจักหวายและชักเรียดหวาย ขั้นตอนการใส่หูตะกร้าด้วย โดยให้วิทยากรหรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่นสอนตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนถึงขั้นตอนสุดท้ายที่สานเสร็จออกมาเป็นตะกร้าหวายลายพิกุล ซึ่งขั้นตอนการจักหวายและขั้นตอนการชักเรียดหวายเป็นขั้นตอนสำคัญที่สุดในกระบวนการทำตะกร้าหวายลายพิกุล ถ้าจักหวายและชักเรียดหวายไม่เป็นก็ไม่สามารถสานได้ ซึ่งนักเรียนหลายคนก็ได้ให้ความสนใจ อีกทั้งในอนาคตถ้าเด็กเรามีฝีมือ มีความชำนาญในการจักสานมากขึ้น ดังคำกล่าวที่ว่า

“...สอนทั้งกระบวนการไม่ได้สอนทุกคน จะเป็นชุดหนึ่งที่มีความสนใจ ทางโรงเรียนได้ติดต่อคุณป้าแล้วค่ะ จะได้ครบกระบวนการทำให้คุณป้าได้ถ่ายทอดให้เด็ก ๆ...”

(ศิริพร ปาระแก้ว, 2557: สนทนากลุ่ม)

“...ถ้าหากมีโอกาสจะต้องสอนตั้งแต่ชั้นตอนแรกเลย สอนเขาทำไมไม่นานบอกเขาแค่นั้นเอง ตาสองตา มีพื้นฐานปีที่แล้วปีนี้ไม่ต้องสอนเลย แค่ออกลายให้อย่างเดียว...”

(ศิริธร ปาระแก้ว, 2557: สนนากลุ่ม)

ทั้งนี้ทางโรงเรียนวัดหัวเวียงอาจหาช่องทางในการเผยแพร่ผลงานของนักเรียนมากขึ้นให้บุคคลภายนอกเห็นถึงฝีมือของนักเรียน หรือถ้าเกิดว่ามีใครสนใจในผลงานการจักสานของนักเรียน ก็สามารถสั่งได้ เด็กจะได้มีรายได้ระหว่างเรียนช่วยแบ่งเบาภาระครอบครัวด้วย ดังคำกล่าวที่ว่า

“...มีแนวคิดเวลาทางโรงเรียนเอาของไปให้ผู้มีอุปการคุณของโรงเรียน ก็จะนำไปมอบให้เป็นขยายผลเป็นการต่อยอด เผยแผ่ภูมิปัญญาของคนในชุมชน...”

(ศิริธร ปาระแก้ว, 2557: สนนากลุ่ม)

“...ถ้าโรงเรียนไปนำเสนอผลงานแล้วมีคนสนใจก็จะมาติดต่อคุณป้าแล้วก็จะนำเด็ก ๆ มาช่วยสานเป็นอาชีพเสริม...”

(ศิริธร ปาระแก้ว, 2557: สนนากลุ่ม)

5. ผู้ถ่ายทอดความรู้ เป็นแหล่งความรู้ด้านบุคคลที่มีความสำคัญมากต่อกระบวนการถ่ายทอดความรู้ เนื่องจากผู้ที่ จะทำการถ่ายทอดความรู้ได้นั้นจะต้องมีความรู้ ทักษะและประสบการณ์ในการประกอบอาชีพนั้นมายาวนาน เพื่อที่จะสามารถจะทำการถ่ายทอดความรู้ที่ตนเองมี ผ่านวิธีการต่าง ๆ ไปสู่ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ได้ครบทุกขั้นตอน จากการการสนทนากลุ่มพบว่า ผู้ถ่ายทอดความรู้ หรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องการที่จะทำการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลที่ตนเองมีทั้งหมด ให้แก่ผู้ที่มีความสนใจและมีใจรักในการทำตะกร้าหวายลายพิกุล เพื่อเป็นประโยชน์ในการนำไปประกอบอาชีพและยังเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาการทำตะกร้าหวายลายพิกุลที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ต่อกันมารุ่นสู่รุ่นให้คงอยู่กับชุมชนต่อไป สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...อยากถ่ายทอดให้คนรุ่นหลานได้ทำกันต่อ ๆ ไป เพราะว่าป่าแก่แล้ว แล้วยังดีใจที่ได้มาสอนนักเรียนทำตะกร้าหวายลายพิกุล ถือเป็นประสบการณ์ที่เอาความรู้ที่มีมาสอนเด็กก็ภูมิใจ...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2557: สทนากลุ่ม)

“...ฝากถึงเด็กรุ่นใหม่ ว่าอยากให้มาหัดไว้ เพราะว่าเป็นของไทย ๆ เรา อยากให้มาหัดให้เป็นไว้ ถ้ามาหัดที่กลุ่มก็ยินดีสอนให้...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2557: สทนากลุ่ม)

“...บอกหลานว่าคนอื่นเขาอยากเป็น พวกเองจะไม่อยากเป็น ทั้งๆ เนี่ยถ้าสานไปอะไปถึงไหนมันไม่อดตายหรอกแล้วเมื่อก่อนเราแต่ดีเราก็กินได้ไว ก็บอกหลานมันไปเพื่อเราไปทำงานที่ไหน เอาไป...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2557: สทนากลุ่ม)

ซึ่งในปัจจุบันผู้ถ่ายทอดความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นกับเทศบาลได้ทำโครงการฝึกอบรมการทำตะกร้าหวายลายพิกุล โดยมีนโยบายเพื่อเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น เนื่องจากปัจจุบันเหลือภูมิปัญญาท้องถิ่นจำนวนน้อยมากที่ยึดการทำตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นอาชีพ ซึ่งทางผู้ถ่ายทอดความรู้ก็มีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่พร้อมเป็นแหล่งเรียนความรู้สำคัญที่ให้ผู้สนใจเข้ามารับการเรียนรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลมากขึ้น อีกทั้งต้องการที่จะให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลยังคงอยู่ต่อไป

เพื่อส่งเสริมอาชีพให้แก่บุคคลในชุมชน และบุคคลภายนอกที่มีความสนใจในการทำตะกร้าหวายลายพิกุล

ทางเทศบาลตำบลหัวเวียงได้ร่วมมือกับทางทศน.ตำบลบ้านกระทุ่มในการส่งเสริมอาชีพให้แก่บุคคลในชุมชน โดยการวิธีในการดำเนินการดังนี้

จากการสนทนากลุ่ม พบว่า การถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลยังไม่ได้เข้ามาอยู่ในการจัดการศึกษานอกระบบ มีเพียงอาชีพการจักสานปอกระเจากับดอกไม้จันทร์ ซึ่งการทำหลักสูตรระยะสั้นขึ้นได้นั้น ทางทศน.ตำบลหัวเวียงมีการสอบถามความต้องการของคนใน

ชุมชนว่ามีความต้องการที่จะเรียนรู้อาชีพใดบ้าง ซึ่งถ้าหากมีบุคคลสนใจอาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุล ทางคนก็จะขอเรียนเชิญมาสอน เพื่อเป็นวิทยากรในหลักสูตรระยะสั้นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล โดยผู้ที่ทำการถ่ายทอดความรู้ ก็ถือว่าเป็นครูภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนหลักสูตรก็จะเน้นกระบวนการทำตะกร้าหวายลายพิกุลตั้งแต่การเตรียมหวาย และการจักสาน เพื่อที่จะได้นำไปประกอบอาชีพสร้างรายได้ให้แก่ตนเองได้ อีกทั้งยังต้องเป็นบุคคลที่ให้ความสนใจและมีใจรักการจักสาน ส่วนระยะเวลาที่เหมาะสมก็จัดตามระยะเวลาของหลักสูตรทั่ว ๆ ไป เพราะผู้ใหญ่น่าจะมีทักษะการจักสานกันมาอยู่แล้วในอดีต เพราะคนส่วนใหญ่ในชุมชนบ้านกระทุ่มนั้นที่มีอายุ 40 ปีขึ้นไปล้วนแล้วแต่มีทักษะด้านการจักสานเกือบทุกครัวเรือน ซึ่งทางดังกล่าวที่ว่า

“...เราจะมี การสอบถามประชาคมก่อนว่ากลุ่มคนนี้ต้องการอะไรว่าชาวบ้านต้องการอะไรที่เคยเปิดหลักสูตรมาก็คือทำดอกไม้จันทน์กับสานปอกระเจา...”

(แก้วพรรษา มีใจเย็น, 2557: สทนากลุ่ม)

ซึ่งทางคน ก็จะ มีการสำรวจครูภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำทำเนียบตำบล และ ก็ทำประวัติเก็บไว้ นี่ก็ถือว่าเป็นครูภูมิปัญญาท้องถิ่น ถ้าเกิดมีโอกาสมีชาวบ้านสนใจจักสานตะกร้าหวายก็อยากเชิญมาสอนหลักสูตรระยะสั้นมาสอนกลุ่มชาวบ้านที่ว่างงานหรือกลุ่มชาวบ้านที่ว่างเว้นจากการเก็บเกี่ยวมาสอนเชิญมาเป็นวิทยากรก่อน ก็ขยายความรู้ไปใช้แค่หมู่ 1 บ้านกระทุ่มไปหลาย ๆ หมู่ เพราะชาวบ้านทั้งบ้านกระทุ่มและหัวเวียงส่วนใหญ่ก็มีพื้นฐานการจักสานอยู่แล้ว ลายพิกุลเป็นลายที่ค่อนข้างยากเลยแหละก็ต้องหากกลุ่มเป้าหมายที่เขามีใจรักจริง ๆ ก็จะพยายามช่วยถ่ายทอดและ ก็ช่วยปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชน สิ่งที่สำคัญต้องมีใจรัก เพราะไม่ใช่สานแบบปกติมันมีความซับซ้อนมากกว่าการจักสานลวดลายทั่วไป

ภายหลังจากการดำเนินการดังกล่าวได้มีขั้นตอนในการดำเนินการ โดยประกอบด้วยผู้ถ่ายทอดความรู้ ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ และเนื้อหาที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ ดังนี้

ผู้ถ่ายทอดความรู้

ผู้ถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถและมีประสบการณ์ในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลที่ยังคงยึดภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ในการประกอบอาชีพมาจนถึงปัจจุบัน จากการ

ทำการสำรวจกรณีปัญหาท้องถิ่นของชุมชนโดยความร่วมมือของเทศบาลตำบลหัวเวียงและกศน. ตำบลบ้านกระทุ่ม

ผู้รับการถ่ายทอดความรู้

ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ บุคคลในชุมชน และบุคคลภายนอกชุมชน ที่มีความสนใจ และต้องการเรียนรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล เพื่อนำไปประกอบอาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุล

เนื้อหาที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้

เนื้อหาที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลสำหรับบุคคลในชุมชน ผู้ถ่ายทอดความรู้หรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเริ่มสอนตั้งแต่ขั้นตอนแรกในกระบวนการผลิต จนถึงขั้นตอนสุดท้าย เพราะวัตถุประสงค์หลักในการถ่ายทอดความรู้คือเรียนรู้เพื่อนำไปประกอบอาชีพสร้างรายได้ให้กับสมาชิกในชุมชนและครอบครัว ซึ่งการสอนเริ่มตั้งแต่การเตรียมวัตถุดิบ การคัดเลือกหวาย การจักหวาย การชักหวาย การขึ้นตูดตะกร้า การสาน การใส่หู การทาน้ำมันเคลือบเงา แตกต่างกับแนวทางการถ่ายทอดความรู้ให้กับเยาวชนในท้องถิ่นดังที่ผู้ถ่ายทอดความรู้กล่าวไว้ว่า

“...ถ้าคนโตเราก็ต้องสานตั้งแต่ จักหวาย ชักหวายเลยไฉน สอนเพื่อนำไปประกอบอาชีพ สอนเด็กก็คือเด็กมันมีแค่ชม. เรียนจำกัดก็ต้องเน้นให้เสร็จเฉพาะที่สาน...”

(ทองสุข สุขเกษม, 2557: สทนากลุ่ม)

ทางกศน. มีบทบาทในการจัดการเรียนการสอนสำหรับคนที่พลาดโอกาสทางการศึกษาในระบบไป แต่ต้องการความรู้ไปสร้างอาชีพอาชีพเพื่อนำรายได้มาจุนเจือครอบครัว โดยทางเทศบาลตำบลหัวเวียง และทางกศน. ได้ร่วมมือกันในการดำเนินการจัดโครงการเพื่อฝึกอบรมอาชีพให้กับสมาชิกในชุมชนที่สนใจอยู่ต่อเนื่อง ซึ่งโครงการฝึกอบรมอาชีพต่าง ๆ เป็นการฝึกอบรมอาชีพระยะสั้น ใช้ระยะเวลาไม่นานโดยมีการสำรวจความต้องการเบื้องต้นของสมาชิกในชุมชนก่อนกว่ามีความต้องการและสนใจเรียนรู้อาชีพใด ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า

“...ทางกศน. ก็คิดว่าเป็นสิ่งที่น่าประทับใจและก็ดีใจแทนคนบ้านกระทุ่มที่ได้สืบสานการทำตะกร้าหวาย ส่วนใหญ่ที่ได้ไปคลุกคลีที่บ้านป่า ๆ ก็จะเห็นวัยผู้ใหญ่ทำ ไม่เคยเห็นวัยเด็กวัยหลานทำ ตรงนี้เป็นสิ่งที่ดีเลย ก็อยากให้ป่า ๆ ปลุกจิตสำนึกนี้สอนเขาทำภูมิปัญญานี้ต่อไป...”

(แก้วพรรษา มีใจเย็น, 2557: สนทนากลุ่ม)

“...ทางกศน. ก็ยินดีและรับใช้ถ้าขอความช่วยเหลือมาในสายสามัญก็ด้านการเรียนการสอนที่พลาดโอกาสการศึกษาในระบบไป ก็รับมาสอน มีการส่งเสริมอาชีพ ซึ่งก็มีภาคีเครือข่ายทางกับเทศบาล เวลาที่มีกิจกรรมต่าง ๆ เราก็จะมาร่วมกันอยู่แล้ว...”

(แก้วพรรษา มีใจเย็น, 2557: สนทนากลุ่ม)

ข้อวิจารณ์

จากการศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสองแคว จังหวัดพระนครศรีอยุธยาในครั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าสามารถวิจารณ์ผลการศึกษากระบวนการถ่ายทอดหัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลได้ดังนี้

1. หัตถกรรมท้องถิ่น : ตะกร้าหวายลายพิกุลจากอดีตสู่ปัจจุบัน
2. กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม

หัตถกรรมท้องถิ่น : ตะกร้าหวายลายพิกุลจากอดีตสู่ปัจจุบัน

หัตถกรรมท้องถิ่น : ตะกร้าหวายลายพิกุลในอดีต

จากผลการศึกษาพบว่ากระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในอดีตเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่เกิดขึ้นภายในครอบครัว คือ สมาชิกในครอบครัวได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น เกิดจากการคิดค้นเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับใช้ในการดำรงชีวิต และประกอบอาชีพ พัฒนาอย่างต่อเนื่องจนเกิดเป็นเอกลักษณ์หรือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้น ซึ่งผู้ที่สามารถถ่ายทอดความรู้ดังกล่าวได้นั้นจะต้องมีความรู้ ความสามารถและมี

ทักษะเพียงพอในการทำตะกร้าหวายลายพิกุล ในที่นี้ผู้ถ่ายทอดความรู้ คือ พ่อแม่ และผู้ได้รับการถ่ายทอดความรู้ คือ ลูก ซึ่งแต่เดิมถ้าหากครอบครัวไหนทำตะกร้าหวายลายพิกุลได้ก็จะทำเป็นทั้งครอบครัว ซึ่งได้สอดคล้องกับ สุนทร เกตุสุชาวดี (2552: 13) ที่ได้กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านที่ได้จากการคิดได้เอง ทำเอง หรือเรียนรู้จากผู้ใหญ่ และนำความรู้นั้นมาใช้ในการดำเนินชีวิต และถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่องด้วยวิธีการต่าง ๆ กัน โดยอาศัยความเชื่อทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น รวมทั้งความเชื่อและเคารพในสติปัญญาของบรรพบุรุษ เป็นพื้นฐานในการถ่ายทอด เรียนรู้สืบทอดกันมา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจักษานไว้ใช้งานภายในครอบครัวเป็นหลัก และเมื่อเหลือจากการใช้งานในครัวเรือนจึงนำไปขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่จะมารับไปขายต่อเพื่อนำเงินมาจุนเจือครอบครัวอีกทางหนึ่ง ถือได้ว่าการจักษานตะกร้าหวายลายพิกุลมีความผูกพันกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านตำบลบ้านกระทุ่มมายาวนาน เนื่องจากลูกหลานตาตั้นนอนขึ้นมาก็พบเห็นพ่อจักษหวาย แม่สานตะกร้าทุก ๆ วัน จึงทำให้เกิดการรับรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลเองโดยอัตโนมัติ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็น วิธีการเรียนรู้แบบครูพักลักจำ ซึ่งสอดคล้องกับ เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540: 45-48) กล่าวไว้ว่า ครูพักลักจำ เป็นกระบวนการเรียนรู้อีกวิธีหนึ่งที่มีมาแต่เดิมและจะยังอยู่ต่อไปเป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำตามแบบอย่างที่เราสังเกตอยู่เงียบ ๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเองเมื่อสามารถทำได้จริงเป็นเสมือนการลักขโมยสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาของผู้อื่นแต่ในความหมายที่เข้าใจกันเป็นวิถีธรรมชาติธรรมดาของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่น ในชีวิตจริงของทุกคนจะมีพฤติกรรมครูพักลักจำอยู่ไม่มากก็น้อย มีความเป็นธรรมชาติในนิสัยมนุษย์ และเป็นทางหาความรู้ทางหนึ่งที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งสังคมเกษตรกรรมสมัยก่อนถ้าพ่อแม่ทำเป็นก็จะสอนลูกด้วย เป็นสังคมที่ดำรงชีวิตด้วยตนเอง ขยันขันแข็ง ต่อสู้ดิ้นรนเพื่อตนเองให้ได้มาซึ่งรายได้ มาจุนเจือครอบครัว ทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นและง่ายต่อการถ่ายทอดความรู้ ซึ่งผู้ที่จักษานตะกร้าหวายลายพิกุลบางคนแทบไม่ต้องสอนกันมาก ฝึกหัดไม่นานก็สามารถสานได้ในเวลาสั้น ๆ ผ่านวิธีการสอนแบบปากต่อปาก โดยจับมือกันสอนเลย ไม่เข้าใจตรงไหนก็สามารถซักถามได้ทันที จากคำสัมภาษณ์ของ นางแสง สุขเกษม (2556) ที่กล่าวไว้ว่า “...การสานตะกร้าหวายลายพิกุลเริ่มมาจากแม่ไม่ได้ทำงานไม่มีอาชีพ จะอยู่บ้านเลี้ยงลูกเฉย ๆ ก็เลยไปฝึกฝนทำตะกร้าหวายลายพิกุลจากญาติพี่น้องที่มีความชำนาญในการจักษานตะกร้าหวายลายพิกุล จนมีความรู้และทักษะในการทำจึงนำมาประกอบอาชีพเสริมเลี้ยงครอบครัว และได้ฝึกฝนต่อให้ลูก ๆ ให้ทำจนเป็นและชำนาญ” จึงถือได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ที่เริ่มต้นจากสถาบันครอบครัวนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งในการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล ซึ่งสอดคล้องกับประภัสสร แสนไชย

(2554: 8) ได้กล่าวไว้ว่า การถ่ายทอดเป็นกระบวนการเรียนรู้ การสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งซึ่งสามารถทำได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยวิธีการถ่ายทอดจะเริ่มจากในระดับครอบครัว มีพ่อแม่เป็นผู้ถ่ายทอดสู่ลูกจนกลายเป็นพฤติกรรมและการปฏิบัติตนตามความเชื่อที่มีอยู่ในชุมชนทางตรงได้แก่ การว่ากล่าวตักเตือน การสอน การแนะนำ ส่วนทางอ้อม ได้แก่การกระทำเป็นแบบอย่างสำหรับคนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งการถ่ายทอดนั้นจะมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีชีวิตอย่างต่อเนื่อง

ส่วนการทำตะกร้าหวายลายพิกลชาวบ้านใช้เวลาที่ว่างเว้นจากการทำเกษตรกรรมเพื่อจักสานตะกร้าหวายลายพิกลไปด้วย จากคำสัมภาษณ์ของนางทองสุข สุขเกษม (2556) กล่าวว่าแต่เดิม “ตะกร้าหวายลายพิกล” เป็นเพียงตะกร้าไม้ไผ่ลายพิกลธรรมดา และได้มีการพัฒนามาใช้หวายเป็นวัสดุในการจักสานแทนโดยการคิดค้นจากภูมิปัญญาของชาวบ้าน เพื่อที่ต้องการทำให้ตะกร้ามีความคงทน และสามารถใช้งานได้นาน จึงได้ลองนำหวายที่ใช้สำหรับทำขอบกระบุง ขอบกระดังที่มีอยู่แล้วมาใช้เป็นวัสดุในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกลแทน ไม้ไผ่เพราะว่าหวาย มีความเหนียวไม่ผุพังง่ายเหมือนไม้ไผ่ ทำให้ตะกร้าหวายลายพิกลมีความคงทน แข็งมากและมีอายุการใช้งานที่นานขึ้น จึงถือได้ว่าตะกร้าหวายลายพิกลของตำบลบ้านกระทุ่ม เป็นนวัตกรรมที่คิดค้นขึ้นโดยภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ผลิตภัณฑ์จากของเดิมที่มีอยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้น เพื่อเป็นประโยชน์ในการใช้สอยของคนในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับ เทิดชาย ช่วยบำรุง (2554: 40) ที่กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ของคนในท้องถิ่น ซึ่งได้มาจากประสบการณ์และความคิดริเริ่มของคนในท้องถิ่น รวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษ สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นระหว่างการสืบทอดมีการปรับ ประยุกต์และเปลี่ยนแปลง พัฒนา สูญสลายหายไปบ้าง และเกิดเป็นความรู้ใหม่ตามยุคสมัย หรืออาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการใช้ภูมิปัญญาหรือความรู้ในท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นซึ่งเป็นความรู้ใหม่ และยังสามารถสอดคล้องกับ นันทสาร สีสลับ (2542: 18) ที่กล่าวว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความสามารถ ทักษะ และเทคนิค อันเกิดจากการสะสมองค์ความรู้ มวลรวมทุกด้านที่ผ่านกระบวนการสืบทอด ปรับปรุง พัฒนาและเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดี ในการสร้างผลงาน แก้ไขปัญหา และพัฒนาวิถีชีวิตของชาวบ้านได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

เนื้อหาแต่เดิมการทำตะกร้าหวายลายพิกล ไม่มีตำราให้ดูเป็นแบบอย่าง ไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรความรู้ทั้งหมดถูกจดจำอยู่ในหัวของผู้ถ่ายทอด เมื่อผู้รับการ

ถ่ายทอดได้เห็นและจดจำวิธีการทำรูปแบบเครื่องจักสานได้แล้วก็ทำไปเรื่อย ๆ แบบค่อยเป็นค่อยไปจนเกิดความชำนาญในที่สุด แต่ถ้าตรงไหนไม่เข้าใจก็ให้ผู้ถ่ายทอดความรู้สอนและแนะนำหลังจากที่ผู้ได้รับการถ่ายทอดเรียนรู้ขั้นตอนเบื้องต้นแล้ว ผู้ถ่ายทอดจะให้ผู้ได้รับการถ่ายทอดฝึกหัดสานเองจนเกิดความชำนาญตามลำดับต่อไป เป็นการเรียนรู้ตามธรรมชาติ ซึ่งได้สอดคล้องกับ เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540: 45-48) ที่ได้กล่าวไว้ว่า มนุษย์เรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริง ในสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง การเรียนรู้และสะสมประสบการณ์ต่าง ๆ ไว้ในสถานการณ์จริงปฏิบัติจริงแล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลานแบบค่อยเป็นค่อยไป ได้กลายเป็นแบบธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติ

ทั้งนี้ผู้ที่ถ่ายทอดความรู้มีความรู้และความสามารถในการทำอาชีพตะกร้าหวายลายพิกุล พร้อมทั้งจะถ่ายทอดให้ดูเป็นตัวอย่างมีความแม่นยำในเนื้อหา ผู้ที่ถ่ายทอดได้แก่ พ่อแม่ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษอีกกลุ่มหนึ่งทำให้สามารถเชื่อถือได้ว่าเนื้อหาที่ได้ถ่ายทอดมีความชัดเจนครบถ้วนกระบวนการทำตะกร้าหวายลายพิกุล ซึ่งได้สอดคล้องกับคำกล่าวของ Prosser (1949) ที่กล่าวว่า การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพเมื่อมีเนื้อหาสาระที่เป็นแหล่งนำเชื่อถือได้ของการฝึกทักษะเฉพาะในแต่ละอาชีพ นั้นหมายถึงการได้ฝึกกับผู้ชำนาญงานหรืออาชีพนั่น ๆ ซึ่งจะได้รับความรู้ และทักษะที่ถูกต้องอย่างแท้จริง

สถานที่ที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ในครัวเรือน คือ บ้าน ซึ่งบ้านถือว่าเป็นศูนย์กลางของสมาชิกในครอบครัว เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและแหล่งเรียนรู้สถานที่แรกที่สอนให้เรารู้จักวิถีการดำรงชีวิต ซึ่งพ่อกับแม่ก็เปรียบเสมือนครูคนแรกที่คอยให้วิชาความรู้ก่อนเข้าสู่โรงเรียน ซึ่งสอดคล้องกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2537: 17) ที่กล่าวว่า สถานที่ถ่ายทอดความรู้ ผู้ถ่ายทอดควรเลือกพื้นที่ ที่เหมาะสมกับเนื้อหาที่ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด เช่น ที่บ้าน ที่ศาลา ที่วัด หรือ ที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ ส่วนบรรยากาศในการถ่ายทอดความรู้ภายในบ้านระหว่าง พ่อ แม่ ลูก เป็นไปด้วยความอบอุ่น ไม่เป็นทางการไม่ค่อยมีความตึงเครียด มีการพูดจาหยอกล้อกัน ถือได้ว่าเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ช่วยผ่อนคลาย สัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวให้มีความแน่นแฟ้นมากขึ้น ในอดีตถ่ายทอดจากการให้ลูกคอยเป็นลูกมือในการหยิบจับวัสดุ อุปกรณ์ส่งให้แม่เริ่มตั้งแต่กระบวนการเตรียมวัสดุ อุปกรณ์ในการจักสานตะกร้าหวาย การคัดเลือกหวาย การจักหวาย การชักเรียบหวาย การสานตะกร้าหวาย การทอผ้าไหมมัดหมี่ เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2537: 17) ที่กล่าวว่า บรรยากาศ (สภาพแวดล้อม)

ผู้ถ่ายทอดควรเลือกให้สอดคล้องและเหมาะสมกับผู้รับการถ่ายทอด เพื่อเอื้ออำนวยให้เกิดการเรียนรู้มากขึ้น และยังได้สอดคล้องกับอนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2539: 37-39) ที่กล่าวไว้ว่า บรรยายากในการถ่ายทอด ผู้ถ่ายทอดควรเลือกให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพทางกายภาพของผู้รับการถ่ายทอดตามวัยวุฒิ ตำแหน่ง รวมถึงบทบาทในสังคมของเขา บรรยายากการเรียนการสอนระหว่างผู้ถ่ายทอดกับผู้รับการถ่ายทอดต้องมีความเป็นเพื่อน กันเอง และมีอิสระในการแสดงความคิดเห็น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับบรรยายากการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ

วิธีการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล มีวิธีการถ่ายทอดความรู้โดยการบอกปากเปล่า สาทิตให้ดู และให้ลองปฏิบัติจริง ซึ่งแม่จะสอนจนทำให้ดูก่อนแล้วก็ให้ลองสานต่อ ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของสาธิตา ยะเดหว่า (2553) ที่กล่าวไว้ว่าวิธีการการถ่ายทอดภูมิปัญญา มีวิธีการต่าง ๆ การทำให้ดูเป็นตัวอย่างนั้น เป็นวิธีการถ่ายทอดของผู้อาวุโสหรือผู้เฒ่าผู้แก่ เป็นผู้กำหนดโดยเป็นตัวอย่างของคนในครอบครัวญาติพี่น้อง ชุมชนเดียวกัน ซึ่งการทำตะกร้าหวายลายพิกุลใช้เวลาในช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนา ได้ทุกช่วงเวลาทั้งเวลาเช้า เวลากลางวัน ซึ่งในช่วงเวลาเช้าและกลางวันสถานที่ถ่ายทอดความรู้ส่วนใหญ่จะเป็นที่นา ส่วนเวลาเย็น และเวลากลางคืนก็สอนทำตะกร้าหวายลายพิกุลที่บ้าน หลังจากที่ทำงานบ้านเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จะมานั่งล้อมวงกันสานไปด้วย

ซึ่งในอดีตหัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายจะมีกรรมวิธีในการจักสานจะสานแบบหยาบ ๆ ไม่เน้นความประณีต ความละเอียด และความสวยงาม แต่เน้นการใช้งานได้จริง โดยสอดคล้องกับ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2540: 20-25) ผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปหัตถกรรม กล่าวไว้ว่า หัตถกรรม หมายถึง สิ่งของ เครื่องใช้ ที่มนุษย์ผลิตขึ้นมาเพื่อมุ่งประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน แต่แฝงไว้ด้วยความรู้สึกนึกคิด คุณค่าทางสุนทรียภาพ และภูมิปัญญาของช่าง คุณค่าทางศิลปะของงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมักอยู่ในกรอบของชนบประเพณี ความเชื่อ และวัฒนธรรมของชุมชน ได้สอดคล้องกับกนกพร จิมพลี (2555: 19) ที่กล่าวว่า หัตถกรรมท้องถิ่น หมายถึง การทำด้วยมือ อันเกิดจากการสร้างสรรค์ของชาวบ้าน ช่างฝีมือช่างในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง โดยมุ่งประโยชน์ใช้สอยที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องทั้งทางด้านจิตใจและวัตถุ เป็นความผูกพันระหว่างครอบครัว ค่านิยม ความงาม การศึกษา การสั่งสอนความเชื่อ อีกทั้งยังสอดคล้องกับ จารุวรรณ รัตนโสภา (2551: 33) ได้กล่าวถึงความหมายของหัตถกรรมไว้ว่า หัตถกรรม

(Handicraft) หมายถึง การทำด้วยมือ เกิดจากการสร้างสรรค์ของชาวบ้าน ช่างฝีมือช่างในท้องถิ่น ใดท้องถิ่นหนึ่งโดยมุ่งประโยชน์ใช้สอยที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวัน ความรู้ในการสร้างงาน หัตถกรรมมักได้รับการสืบทอดต่อ ๆ กันมาภายในครอบครัวหรือท้องถิ่น และการสืบทอด ต่อเนื่องกันมายาวนานจนมีชื่อเสียงเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมความเชื่อ ในท้องถิ่น ส่วนความประณีตขึ้นอยู่กับผู้ทำเป็นหลักว่าจะมีจิตใจที่ละเอียดอ่อนมีฝีมือประณีต เพียงใด จนนำไปสู่การสร้างงานที่มีคุณค่ากลายเป็นศิลปหัตถกรรมที่สวยงามแฝงด้วยสุนทรียภาพ และภูมิปัญญาของผู้สร้างไว้ในงาน คุณค่าของงานหัตถกรรมไทย แต่เดิมงานส่วนใหญ่ไม่ได้ทำ เป็นอาชีพผลผลิตที่เกิดขึ้นเพื่อเก็บไว้ใช้สอยในครัวเรือน ตอบสนองต่อความจำเป็นในการดำรงชีพ แต่เมื่อเหลือจากการใช้สอยแล้วจึงนำไปขายเพื่อแลกเปลี่ยนเป็นผลิตภัณฑ์อื่น โดยผู้หญิงส่วนใหญ่ในชุมชนได้ใช้ตะกร้าหวายลายพิกุลสีของเวลาไปตักบาตรที่วัดทุกวันพระ จนกระทั่งปัจจุบัน ก็ยังคงพบเห็นได้ ซึ่งจากคำบอกเล่าของนางทองสุข สุขเกษม (2556) ได้กล่าวว่า “...เขาก็เอาไป ทำบุญกันด้วยนะ ที่วัดก็ยังมีคนถือกันเยอะแยะ เขาหิ้วกันเยอะบางคนของเก่าเขาก็ยังมีไง แต่ของ เก่าเขาก็ยังใช้ได้ ส่วนใหญ่เขาก็ทำบุญกันที่วัดบันไดช้าง วัดประคู้ คนที่ถือก็คนที่ไปทำบุญอายุ ประมาณป้านี้แหละ ส่วนใหญ่ก็มีอยู่ในบ้านแหละ...” ซึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และวัฒนธรรมการใช้ตะกร้าหวายลายพิกุลของคนในชุมชนว่าคนในชุมชนยังคงตระหนักถึง ความสำคัญและคุณค่าของตะกร้าหวายลายพิกุลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนมาจนถึง ปัจจุบัน และได้สอดคล้องกับคำกล่าวของ อุทุมพร หมั่นทำการ (2540: 4-21) ได้กล่าวไว้ว่า สังคม และขนบธรรมเนียมประเพณีในสังคมชนบท ยังคงมีสมาชิกในสังคมยอมรับนับถือปฏิบัติต่าง ๆ กัน ออกไป ที่เรียกว่า ขนบธรรมเนียมประเพณี เมื่อขนบธรรมเนียมประเพณีมีความแตกต่างกันออกไป เท่าใดงานหัตถกรรมก็ย่อมมีลักษณะเฉพาะของชุมชน

หัตถกรรมท้องถิ่น : ตะกร้าหวายลายพิกุลในปัจจุบัน

แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล ในครอบครัวและเครือญาติ และวิธีการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลาย พิกุลในสถานศึกษา

1. กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในครอบครัวและเครือญาติ

กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในครอบครัวและเครือญาติ เน้นการผลิตเพื่อประกอบอาชีพเป็นสำคัญ ต่างจากในอดีตที่ผลิตเพื่อใช้ภายในครัวเรือนโดยใช้เวลาที่ว่างเว้นจากการทำนาในการจักสาน หรือรับจ้างจักหวาย ชักเรียดหวาย ซึ่งถือได้ว่าเป็นคุณค่าทางด้านเศรษฐกิจและคุณค่าด้านอาชีพ สอดคล้องกับคำกล่าวของ อุทุมพร หมั่นทำการ (2540) ที่กล่าวไว้ว่า ด้านเศรษฐกิจ หัตถกรรมพื้นบ้านโดยทั่วไปสามารถสร้างสิ่งใช้สอยสนองความต้องการของตนเองได้ โดยจำหน่ายให้เกิดรายได้ และการประกอบอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้านจัดเป็นงานสัมมาอาชีพอย่างแท้จริง อีกทั้งเป็นงานอิสระ สามารถประกอบอาชีพได้ด้วยตนเอง เพราะเป็นงานที่อาศัยความคิดความอ่านสร้างสรรค์และมีฝีมือการทำงานเป็นหลัก ต้องการเครื่องมือและเครื่องทุ่นแรงน้อย จากการศึกษาตะกร้าหวายลายพิกุลของบ้านกระทุ่ม เป็นงานหัตถกรรมที่สร้างขึ้นโดยช่างฝีมือพื้นบ้านโดยแท้ที่ยังคงความเป็นหัตถกรรมท้องถิ่นไว้ ไม่ใช่เครื่องจักรเข้ามามีส่วนในขั้นตอนการจักสานทั้งสิ้น ยังคงใช้สองมือในการจักสานแม้จะต้องใช้ระยะเวลายาวนานกว่าก็ตาม เนื่องจากความคงทน ความประณีตที่ออกมาแล้วมีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง

ส่วนเนื้อหาและวิธีที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ส่วนใหญ่ เริ่มจากการที่พ่อ และแม่จะค่อย ๆ ปล่อยให้ลูกเรียนรู้ไปเรื่อย ๆ อย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยจะเริ่มจากการให้ช่วยหยิบวัสดุอุปกรณ์ในการสานก่อน แล้วก็จะค่อย ๆ สานให้ดูเรื่อย ๆ ทีละขั้นตอน โดยมีลูกคอยสังเกตและเป็นลูกมือคอยหยิบวัสดุ อุปกรณ์อยู่ใกล้ ๆ คอยส่งให้พ่อกับแม่ โดยเริ่มจากการเตรียมวัสดุ อุปกรณ์ ในการจักสานตะกร้าหวาย ชนิดของหวาย ขั้นตอนการขึ้นเตรียมหวายและขั้นตอนการจักสานโดยมีการถ่ายทอดจากแม่สู่ลูก ซึ่งสอดคล้องกับประภัสสร แสนไชย (2554) ได้ศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมผ้าฝ้ายทอมือของชุมชนบ้านดอนหลวง จังหวัดลำพูน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านหัตถกรรมผ้าฝ้ายทอมือ ได้ผลว่ากระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านหัตถกรรมผ้าฝ้ายทอมือ แต่เดิมเป็นการถ่ายทอดการเรียนรู้ตั้งแต่เด็กผ่านการเป็นลูกมือ การสังเกต และการทดลองทำด้วยตนเอง เป็นการเรียนรู้ภายในครอบครัวทั้งทางตรงและทางอ้อม ในลักษณะผ่านการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น จุดประสงค์ของการทอผ้าเพื่อใช้ภายในครอบครัวและเพื่อแลกเปลี่ยนสิ่งของเท่านั้น ต่อมามีการผลิตเพื่อการค้าจึงเกิดการรวมกลุ่มการทอผ้าภายในชุมชน และมีการถ่ายทอดความรู้ด้านการทอผ้าฝ้ายระหว่างสมาชิกในกลุ่ม

แต่เดิมการทำตะกร้าหวายลายพิกลไม่มีสื่อ หรือตำราให้ดูเป็นตัวอย่าง ไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ความรู้ทั้งหมดถูกจดจำอยู่ในหัวของผู้ถ่ายทอดความรู้ สอดคล้องกับ กาญจนา เกียรติมนิรัตน์ (2546: 14) กล่าวไว้ว่า การถ่ายทอดความรู้ เป็นวิธีส่งผ่านความรู้ ความชำนาญ และค่านิยมรวมทั้งรวมทั้งภาคทฤษฎีหรือปฏิบัติ แบบจงใจหรือไม่จงใจโดยการบอกเล่า หรือทำให้ดูเป็นตัวอย่างของจริง การให้ฝึกปฏิบัติ โดยใช้สัญลักษณ์หรือไม่ใช้สัญลักษณ์ มุ่งหวังให้ผู้เรียนรับความรู้มีขั้นตอนการถ่ายทอดความรู้ คือ ขั้นเตรียมการ ขั้นดำเนินการ และขั้นประเมินผล

เนื้อหาที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ ประกอบไปด้วย การสร้างความตระหนักและทัศนคติที่ดีต่ออาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกลให้ผู้รับการถ่ายทอดความรู้เห็นถึงความสำคัญของอาชีพ และภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นที่มีคุณค่าและความสำคัญต่อชุมชนอย่างมาก ต่อไปก็เริ่มสอนการทำตะกร้าหวายลายพิกล โดยเริ่มสอนจากกรรมวิธีในการคัดเลือกหวาย ว่าควรใช้หวายที่ไม่แก่และไม่อ่อนจนเกินไปเพราะหวายที่อ่อนเกินไปเวลานำมาชักเรียบหวาย จะทำให้หวายขาดและเสียหายได้ ต่อไปก็สอนวิธีการใช้วัสดุอุปกรณ์ในการทำตะกร้าหวาย พร้อมให้ปฏิบัติให้ดูเป็นแบบอย่าง ดังนี้ การจักหวาย การชักเรียบหวาย การขึ้นตูดตะกร้าหวาย การจักสานตะกร้าหวาย การขัดขอบตะกร้าหวาย การใส่หูตะกร้าหวาย และการทาน้ำมันวานิชเพื่อเคลือบเงาให้ตะกร้าหวายมีความสวยงามและคงทนมากขึ้น

วิธีการถ่ายทอดความรู้เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่ไม่เป็นทางการ ไม่ได้มีการกำหนดแบบแผนขั้นตอนการถ่ายทอดไว้ เกิดขึ้นตามวิถีชีวิต โดยเฉพาะบทบาทของผู้เป็นลูกที่ได้รับมอบหมายหน้าที่จากพ่อแม่ให้เป็นส่วนหนึ่งในการทำตะกร้าหวายลายพิกลตั้งแต่เยาว์วัย โดยการฝึกฝนและฝึกปฏิบัติจากขั้นตอนง่าย ๆ ที่ละเล็กละน้อยและยากขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งสั่งสมกลายมาเป็นความชำนาญในที่สุด จึงสามารถเรียกได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติครบทุกด้าน ซึ่งสอดคล้องกับวิธีการถ่ายทอดความรู้ของ อุทุมพร หมั่นทำการ (2540) ที่กล่าวไว้ว่าทั้ง 3 วิธี คือ (1) การถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างวัยของคนในชุมชนในแต่ละวัยต่างก็มีความรู้และประสบการณ์ที่ได้สะสมไว้เป็นของตนเอง ในขณะเดียวกันก็รับและถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ให้แก่กันและกันด้วย (2) การเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสถาบันต่าง ๆ ในหมู่บ้าน สถาบันสำคัญในชุมชน ได้แก่ ครอบครัว นับว่าเป็นแหล่งสะสมประสบการณ์และภูมิปัญญาของคนรุ่นหนึ่ง ๆ ไว้และถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับคนอีกรุ่นหนึ่ง และ (3) การเรียนรู้เชิงประจักษ์ ภูมิปัญญาดังกล่าวเกิดจากประสบการณ์ตรงโดยการได้เห็น ได้สัมผัสตลอดจนได้

ทดลองปฏิบัติแบบลองผิดลองถูกหรือผิดเป็นครู จนเกิดความรู้ความเข้าใจซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาในตัวบุคคล เนื่องจากการสืบทอดลายพิกุลที่เป็นลายที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น มีความประณีตและสวยงาม ที่ค้นค้นขึ้นมาจากชาวบ้านในชุมชน

นอกจากนั้นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลภายในครอบครัวยังสร้างความสัมพันธ์อันดีขึ้นภายในครอบครัวระหว่าง พ่อ แม่ และลูก ๆ เพราะการทำตะกร้าหวายลายพิกุลในอดีตส่วนใหญ่จะทำในช่วงที่ว่างเว้นจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม พ่อ แม่และลูก ก็จะมานั่งรวมกันภายในบ้านช่วยการทำตะกร้าหวาย โดยพ่อทำการจักหวาย ลูกชักหวาย และแม่สาน เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับ วิจิต นันทสุวรรณ (2538) ได้กล่าวไว้ว่าการเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสถาบันต่าง ๆ ในหมู่บ้าน สถาบันสำคัญในชุมชน เช่น สถาบันครอบครัวนับว่าเป็นแหล่งสะสมประสบการณ์และภูมิปัญญาของคนรุ่นหนึ่ง ๆ ไว้และถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับคนอีกรุ่นหนึ่ง

ทั้งนี้ผู้ที่ถ่ายทอดความรู้ต้องมีความชำนาญและมีทักษะเพียงพอในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล ถึงจะถ่ายทอดความรู้ที่มีไปยังผู้รับการถ่ายทอดได้ เนื้อหาที่ใช้ในการถ่ายทอด คือ กระบวนการทุกขั้นตอนในการทำตะกร้าหวายลายพิกุล เพราะเมื่อก่อนการเรียนรู้ในโรงเรียนมีอยู่จำกัดและมีอาชีพให้เลือกไม่มากดังเช่นปัจจุบัน แต่เดิมการทำตะกร้าหวายลายพิกุลไม่มีตำรา ไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรความรู้ทั้งหมดถูกจดจำอยู่ในหัวของผู้ถ่ายทอด และเน้นการจักสานแบบหยาบ ๆ ไม่เน้นความละเอียด ไม่เน้นความประณีต ไม่เน้นความสวยงาม แต่เน้นการใช้งานได้จริง ซึ่งสอดคล้องกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2537: 17) ที่ได้กล่าวไว้ว่า ผู้ถ่ายทอดความรู้ ถือเป็นผู้ที่มีความสำคัญมากที่สุดเพราะเป็นตัวกลางที่นำความรู้ต่าง ๆ สู่อุ้รับการถ่ายทอดความรู้ อีกทั้งต้องมีความพร้อมและเข้าใจเกี่ยวกับเนื้อหาอย่างชัดเจน สามารถอธิบายให้ผู้รับการถ่ายทอดเข้าใจได้เป็นอย่างดี และได้สอดคล้องกับ สามารถ จันทรสุรย์ (2535) กล่าวว่า ผู้ถ่ายทอดความรู้ต้องเป็นบุคคลที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในสิ่งที่ตนสร้างสมมาจากประสบการณ์หรือผู้ที่ได้รับความรู้จากความคิดจากประสบการณ์หรือกลุ่มคนแล้วประยุกต์มาเป็นความคิดขึ้นมาใหม่จากประสบการณ์ของตนเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม อันแสดงถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้น ๆ โดยมีการสั่งสมและถ่ายทอดแก่ลูกหลาน สามารถดำรงชีวิตจนประสบผลสำเร็จและถ่ายทอดเชื่อมโยงคุณค่าของอดีตกับปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

สถานที่ที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ คือ บ้าน เพราะบ้านเป็นศูนย์รวมของสมาชิกในครอบครัว เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและเป็นแหล่งเรียนรู้สถานที่แรกที่สอนให้เรา รู้จักวิถีการดำรงชีวิตและอาชีพ บรรยากาศในการถ่ายทอดความรู้เป็นด้วยความอบอุ่นของสมาชิกในครอบครัว ช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกในครอบครัว ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2537: 17) กล่าวว่าอาคารสถานที่ ผู้ถ่ายทอดควรเลือกอาคารหรือพื้นที่ ที่เหมาะสมกับเนื้อหาที่ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด เช่น ที่บ้าน ที่ศาลา ที่วัด หรือ ที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ ส่วนบรรยากาศ (สภาพแวดล้อม) ผู้ถ่ายทอดควรเลือกให้สอดคล้องและเหมาะสมกับผู้รับการถ่ายทอด เพื่อเอื้ออำนวยให้เกิดการเรียนรู้มากขึ้น

2. กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในสถานศึกษา

ส่วนกระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในสถานศึกษา เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความตระหนักให้เยาวชนในท้องถิ่นเห็นถึงความสำคัญของการทำตะกร้าหวายลายพิกุลซึ่งเป็นอาชีพของท้องถิ่นที่เกิดจากภูมิปัญญาของท้องถิ่น และเพื่อฝึกทักษะอาชีพเพื่อนำไปใช้ประกอบอาชีพ โดยเกิดจากความร่วมมือระหว่างเทศบาลตำบลหัวเวียง อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) ซึ่งเป็นโรงเรียนขยายโอกาสขนาดกลาง นักเรียนส่วนใหญ่มีปัญหาครอบครัวบิดามารดาแยกทางกัน นักเรียนไม่ได้อยู่กับบิดามารดาส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่กับปู่ย่า ตายาย อาชีพของบิดามารดา คือ อาชีพรับจ้าง ซึ่งมีรายได้น้อยทำให้รายได้ไม่เพียงพอต่อความต้องการของครอบครัวจึงเกิดปัญหาการลาออกกลางคันของนักเรียนมากขึ้น อีกทั้งนักเรียนที่จบการศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จากโรงเรียนบางส่วนก็ได้ออกไปประกอบอาชีพ ทำให้ไม่ได้เข้ารับการศึกษต่อ ทำให้ทางโรงเรียนตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาเหล่านี้ประกอบกับเล็งเห็นว่าในปัจจุบันตำบลบ้านกระทุ่มซึ่งเป็นตำบลที่อยู่ภายในเขตเทศบาลตำบลหัวเวียงมีการประกอบอาชีพการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่เกิดจากการคิดค้นของบรรพบุรุษในอดีตจนสร้างชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายของคนทั่วไป ทำให้สร้างรายได้ให้กับครอบครัวของผู้ประกอบอาชีพการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลอย่างต่อเนื่อง ทางโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) จึงได้ร่วมมือกับทางเทศบาลตำบลหัวเวียงในการจัดโครงการฝึกอบรมอาชีพการจักสานตะกร้าหวายให้แก่เด็กนักเรียนขึ้น คือ “โครงการฝึกอบรมการจักสานตะกร้าหวาย” ให้กับนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ)

ภายใต้งบประมาณสนับสนุนของทางเทศบาลตำบลหัวเวียง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอาชีพการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลให้คงอยู่ในชุมชน และเพื่อสร้างความตระหนักให้นักเรียนเห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของตะกร้าหวายลายพิกุลที่มีความสัมพันธ์ต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านมาจนถึงปัจจุบัน จึงได้จัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนการสอนพื้นฐานอาชีพเรื่องการจักสานตะกร้าหวายขึ้นมา โดยได้เชิญวิทยากรภายนอกหรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความชำนาญในการจักสานตะกร้าหวาย และยึดประกอบอาชีพการจักสานตะกร้าหวายเข้ามาเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้กับนักเรียน

โครงการฝึกอบรมการจักสานตะกร้าหวาย ใช้ระยะเวลาในการดำเนินโครงการจำนวน 30 ชั่วโมง ในช่วงภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2556 โดยใช้ชั่วโมงการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในรายวิชางานพื้นฐานอาชีพ เพื่อฝึกอบรมให้นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาคาร) การเรียนการสอนมีการแบ่งกลุ่มผู้เรียนจำแนกตามระดับชั้น และแบ่งกลุ่มย่อยของแต่ละระดับชั้นเป็นกลุ่มละ 5-6 คน มีการฝึกอบรมสัปดาห์ละ 1 ชั่วโมงครั้ง ทุก ๆ สัปดาห์จนครบ 30 ชั่วโมง แต่เมื่อโครงการดำเนินไปได้สักระยะหนึ่งก็ได้งดกิจกรรมการเรียนการสอน เพราะเกิดน้ำท่วมทะเลาะครั้งใหญ่ในอำเภอเสนาและจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทำให้ไม่สามารถจัดการเรียนการสอนได้ ถึงแม้ว่าสภาพทางภูมิศาสตร์ของอำเภอเสนาจะมีน้ำจากแม่น้ำน้อยไหลเข้าท่วมบ้านเรือนเป็นปกติแต่ครั้งนี้หนักกว่าทุก ๆ ปีที่ผ่านมา แต่เมื่อเข้าสู่สภาวะปกติจากน้ำท่วมก็มีการดำเนินโครงการจัดกิจกรรมการสอนการจักสานตะกร้าหวายขึ้นอีกครั้งในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2556 แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงคือ ในภาคเรียนที่ 1 ได้เชิญวิทยากรภูมิปัญญาท้องถิ่นการจักสานตะกร้าหวายมาถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้าหวายให้นักเรียนทั้ง 2 ประเภท คือ การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล และการจักสานตะกร้าหวายสำเร็จ แต่ในภาคเรียนที่ 2 ได้เชิญแต่วิทยากรภูมิปัญญาท้องถิ่นการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเข้ามาประเภทเดียว เนื่องจากตะกร้าหวายสำเร็จเป็นผลิตภัณฑ์ที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ ไม่ได้มีเอกลักษณ์และมีคุณค่าต่อท้องถิ่นดังเช่นตะกร้าหวายลายพิกุลที่ไม่มีคนนิยมจักสาน เพราะมีขั้นตอนการจักสานที่ยาก และต้องใช้ความอดทนในการจักสาน จึงควรค่าแก่การอนุรักษ์และสืบทอดให้อยู่ในท้องถิ่นต่อไป

ผู้ที่ถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ ผู้ที่มีความชำนาญในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลในท้องถิ่นมายาวนาน มีความรู้ ความสามารถและทักษะในการถ่ายทอดความรู้เป็นอย่างดี โดยทางโรงเรียนวัด

หัวเวียง (เขมสุทวิทยาจารย์) และเทศบาลตำบลหัวเวียงได้ร่วมมือการจัดโครงการฝึกอบรมการทำตะกร้าหวายลายพิกุล ได้เรียนเชิญผู้ที่มีความชำนาญในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลเข้ามาเป็นวิทยากรท้องถิ่นเพื่อถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีอาชีวศึกษาของ Prosser และ Quigley (1949) ได้กล่าวไว้ว่า แหล่งความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ที่เชื่อถือได้อย่างแน่นอน คือ ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ ของผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชานั้น และการฝึกอาชีพจะสำเร็จได้

ส่วนผู้รับการถ่ายทอดความรู้หรือผู้เรียน ได้แก่ เยาวชนในท้องถิ่น ประกอบไปด้วยนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทวิทยาจารย์) อายุระหว่าง 12-15 ปี ทั้งเพศชายและเพศหญิง ล้วนแล้วแต่เป็นลูกหลานของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งสอดคล้องกับ วรณีย์ ลิ้มอักษร (2541: 53-54) ที่ได้กล่าวถึงองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ ระบุว่า ตัวผู้เรียน เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของการเรียนรู้แม้จะจัดการเรียนรู้ให้ดีสักเพียงใดก็ตามถ้าไม่มีการเรียนรู้เกิดขึ้น การเรียนรู้แต่ละคนสามารถเรียนรู้ได้มากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านต่าง ๆ ของผู้เรียนซึ่งขึ้นอยู่กับ อายุ ความสามารถทางสมอง ความตั้งใจที่จะเรียนรู้ บุคลิกภาพ และทัศนคติของผู้เรียน ซึ่งนักเรียนให้ความสนใจและตั้งใจเป็นอย่างมากในการเรียนรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ซึ่งเด็กบางคนที่มีความสนใจในการจักสานเป็นพิเศษก็ใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้ได้ไม่นาน ถ้าหากเด็กมีใจรักและความชอบความสนใจและตั้งใจที่จะเรียนรู้ก็ทำให้การเรียนรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นได้เร็วขึ้น ตรงกับทฤษฎีอาชีวศึกษาของ Prosser และ Quigley (1949) ได้กล่าวไว้ว่า ความสนใจ ความถนัด และความ สามารถในเชิงปัญญาที่แต่ละบุคคลมีต่ออาชีพหนึ่ง ๆ จะมีผลอย่างมากต่อความสำเร็จของผู้เรียนที่เลือกเรียนสายอาชีพนั้น ๆ

เนื้อหาที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ ประกอบไปด้วย ขั้นตอนและวิธีการการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเท่านั้น ไม่ได้สอนโดยทั้งกระบวนการทำตะกร้าหวายลายพิกุล เนื่องจากมีระยะเวลาในการเรียนรู้จำกัด และขั้นตอนบางขั้นตอนอาจยากไปสำหรับเด็กในการเรียนรู้ ได้สอดคล้องกับ จารุวรรณ ธรรมวัตร (2538: 12-13) ได้กล่าวไว้ว่า วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็กเด็กโดยทั่วไปมีความสนใจในช่วงสั้น ในสิ่งที่ใกล้ตัวซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่าย ไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลงมือทำ การเล่นปริศนาคำทาย เป็นต้น วิธีการเป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วน

ใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ ซึ่งการสอนจะเริ่มจากการสร้างความตระหนักให้เกิดแก่เยาวชน โดยบอกกล่าวถึงความสำคัญของตะกร้าหวายลายพิกุลว่ามีความสำคัญอย่างไรต่อชุมชน และก็เริ่มแนะนำและสอนวิธีการใช้งานของวัสดุ อุปกรณ์ในการทำตะกร้าหวาย โดยใช้วิธีการอธิบาย และมีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้ผู้รับการถ่ายทอดความรู้สามารถศึกษาต่อได้ ซึ่งการสอนผู้ถ่ายทอดก็สอนโดยการจับมือสอนทีละขั้นตอน อีกทั้งประกอบกับผู้รับการถ่ายทอดความรู้มีจำนวนมากกว่าผู้ถ่ายทอดความรู้ ทำให้ต้องจัดสรรเวลาในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เรียนอย่างทั่วถึงทุกคน ซึ่งทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการเรียนรู้ของเด็กแต่ละคนว่ามีความสนใจและหมั่นฝึกฝนให้เกิดความชำนาญมากน้อยเพียงใด เพราะการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นการจักสานลวดลายที่ค่อนข้างยาก จึงต้องอาศัยความอดทนและใจรักของผู้เรียนรู้เป็นสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีอาชีวศึกษาของ Prosser และ Quigley (1949) ได้กล่าวไว้ว่าความสำเร็จของการอาชีวศึกษาจะเกิดขึ้น ต่อเมื่อได้จัดให้กับผู้เรียนที่ได้คัดเลือกแล้วที่มีความสนใจ และต้องการจะเรียนรู้ในวิชาชีพนั้น ๆ อย่างแท้จริง และในแต่ละอาชีพจะมีเนื้อหาและทักษะเฉพาะวิชาชีพนั้น และอาจไม่มีผลหรือความเกี่ยวพันในทางปฏิบัติกับอาชีพอื่น ๆ

หลังจากที่ดำเนินโครงการเสร็จสิ้น ทางโรงเรียนได้มีการประเมินผลความพึงพอใจของนักเรียนระดับชั้นมัธยม ศึกษาปีที่ 1-3 ที่เข้ารับการถ่ายทอดความรู้ โดยผลที่ได้คือนักเรียนมีความพึงพอใจเป็นอย่างมาก อาทิ กิจกรรมการเรียนการสอนก่อให้เกิดความสร้างสรรค์ ความเหมาะสมกับพื้นฐานความรู้ของผู้เรียน กิจกรรมการเรียนการสอนมีประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพ นักเรียนได้รับความรู้ใหม่ ๆ จากกิจกรรมการเรียนการสอน กิจกรรมการเรียนการสอนทำให้ได้ฝึกปฏิบัติจริง ความรู้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ กิจกรรมการเรียนการสอนทันสมัย ทันเหตุการณ์ และกิจกรรมการเรียนการสอนสร้างความภาคภูมิใจในผลงานให้แก่นักเรียน ซึ่งสอดคล้องกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2537: 17) ได้กล่าวไว้ว่า การประเมินผล เป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างหนึ่ง เพราะเป็นการตรวจสอบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของกระบวนการถ่ายทอดความรู้ และควรมีการประเมินผลเป็นระยะ ๆ อย่างสม่ำเสมอหากมีข้อบกพร่องให้รีบปรับปรุงแก้ไขทันที การประเมินผลควรเน้นไปที่การสังเกตการปฏิบัติงาน และการตรวจสอบผลงาน

กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม

จากผลการศึกษาเรื่องกระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งสามารถนำทฤษฎีของ Charles A. Prosser เข้ามาเพื่อเป็นแนวทางในการจัดการศึกษา โดย Charles A. Prosser ได้เขียนทฤษฎีแนวคิดทางอาชีวศึกษาไว้เพื่อมุ่งเน้นให้ผู้สำเร็จการศึกษามีงานทำโดยเฉพาะในระดับช่างฝีมือ หรืองานที่เน้นทักษะฝีมือ ดังเช่นการศึกษาเรื่องกระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่จัดให้กับบุคคลในครอบครัว เครือญาติ บุคคลในสถานศึกษา บุคคลในชุมชนหรือบุคคลทั่วไปที่มีความสนใจในการทำตะกร้าหวายลายพิกุล ซึ่งเป็นหัตถกรรมท้องถิ่นที่เน้นงานประเภทที่ใช้ฝีมือ และทักษะความชำนาญต่าง ๆ ในการประกอบอาชีพ ทฤษฎีทางอาชีวศึกษาของ Charles A. Prosser จึงสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการจัดการศึกษาได้ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ในด้านผู้สอน ด้านผู้เรียน และด้านวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการฝึกปฏิบัติในการเรียนการสอน โดย Charles A. Prosser ได้เขียนทฤษฎีการจัดการอาชีวศึกษาไว้จำนวน 16 ข้อ ซึ่งมีส่วนสำคัญยิ่งในการพัฒนาการจัดการอาชีวศึกษาให้มีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการพัฒนาบุคคลให้มีฝีมือและมีทักษะเพียงพอในการประกอบอาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุล

กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้งานในครัวเรือน เพื่อสร้างความตระหนักให้เยาวชนในท้องถิ่นเห็นถึงความสำคัญของการทำตะกร้าหวายลายพิกุลซึ่งเป็นอาชีพของท้องถิ่นที่เกิดจากภูมิปัญญาของท้องถิ่น และเพื่อฝึกทักษะอาชีพเพื่อนำไปใช้ประกอบอาชีพ ซึ่งมุ่งประเด็นสำคัญในเรื่องของการจัดอาชีวศึกษาให้สามารถฝึกทรัพยากรบุคคลให้มีความรู้ความชำนาญขั้นพื้นฐานที่จำเป็นในการประกอบอาชีพ ดังนั้น สถาบันอาชีวศึกษาจึงต้องพิจารณาถึงความพร้อมในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านผู้สอน ด้านผู้เรียน ด้านวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการฝึกปฏิบัติในการเรียนการสอน และด้านสถานที่ฝึกงานทั้งภายในและภายนอก ดังนี้

ด้านผู้สอน

การจัดการอาชีวศึกษาเพื่อให้การฝึกอาชีพแก่ผู้เรียนที่มีประสิทธิผลได้นั้นต้องขึ้นอยู่กับครูผู้สอนเป็นสำคัญ เพราะผู้สอนเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ทั้งหมดให้กับผู้เรียน ซึ่งการที่ผู้เรียนสามารถประสบผลสำเร็จในการศึกษาได้นั้นขึ้นอยู่กับวิธีการถ่ายทอดความรู้ของผู้สอนที่จะทำอย่างไรให้ผู้เรียนสามารถรับรู้ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดครบทุกประเด็น และสามารถนำไปฝึกปฏิบัติจริงได้ ดังนั้นครูผู้สอนต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจ และมีประสบการณ์มากพอในการถ่ายทอดความรู้ที่ถูกต้อง แม่นยำในแก่ผู้เรียน เนื่องจากการจัดการศึกษาอาชีวศึกษานั้นเน้นทักษะฝีมือ เพื่อนำไปประกอบอาชีพเป็นหลัก ผู้เรียนทุกคนต้องฝึกปฏิบัติเพื่อนำไปประกอบอาชีพได้จริง ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีทางอาชีวศึกษาของ Charles A. Prosser ที่กล่าวว่า การฝึกอาชีพที่มีประสิทธิผลได้ต้องขึ้นอยู่กับครูผู้สอน จะต้องมีความรู้ ความเข้าใจสูงในการประยุกต์ความรู้และทักษะในการปฏิบัติงาน และแหล่งข้อมูลของเนื้อหาสาระที่เชื่อถือได้ของการฝึกอบรมทักษะเฉพาะในแต่ละอาชีพจะมาจากแหล่งเดียวกันเท่านั้น คือ จากประสบการณ์ของผู้ชำนาญงานของอาชีพนั่น (ธีรวิทย์ บุญยโสภณ, 2542: 2-3) จากการศึกษาเรื่องกระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล พบว่า กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวมีการนำครูหรือช่างฝีมือพื้นบ้านที่มีความรู้ ประสบการณ์ในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลมายาวนาน และยึดการทำตะกร้าหวายลายพิกุลประกอบเป็นอาชีพหลัก จึงมีทักษะและความชำนาญเป็นอย่างมากในการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล นอกจากมีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ขั้นตอนต่าง ๆ ในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลแล้วยังได้ถ่ายทอดเทคนิควิธีต่าง ๆ ที่ตัวผู้สอนได้ค้นพบ หรือคิดค้นจากภูมิปัญญาของผู้สอนเอง เช่น วิธีการจักหวาย การชักหวาย การซ่อนดิว เป็นต้น ซึ่งนอกจากผู้สอนหรือช่างฝีมือพื้นบ้านมีหน้าที่ถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลแล้ว ยังต้องทำหน้าที่ประเมินผลการเรียนของผู้เรียนด้วย โดยเป็นการประเมินผลการเรียนจากชิ้นงานไม่ใช่การประเมินผลจากข้อสอบที่เป็นการตอบในกระดาษ เพราะวัตถุประสงค์ในการเรียนเพื่อให้ผู้เรียนเกิดทักษะปฏิบัติได้จริง จากการศึกษาพบว่ากระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในอดีต เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ภายในครัวเรือน คือ สมาชิกในครอบครัวได้รับการถ่ายทอดความรู้ เพื่อใช้งานในครัวเรือน ซึ่งตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นงานหัตถกรรมที่ได้การถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่น รุ่นพ่อรุ่นแม่มาสู่รุ่นลูก จากความรู้ที่เกิดจากการลองผิดลองถูกจากการสานลวดลายพื้นฐานต่าง ๆ มาเป็นลายพิกุลที่เป็นลวดลายที่มีความประณีต สวยงามจนกลายเป็นเสน่ห์ของงานจักสานในท้องถิ่น ทั้งนี้ในกระบวนการถ่ายทอด

ความรู้ในการทำตะกร้าหวายลายพิกลที่สำคัญสิ่งหนึ่ง คือ ผู้ที่ถ่ายทอดความรู้ต้องมีความรู้ ทักษะ ประสบการณ์จนเกิดความชำนาญเพียงพอในการทำตะกร้าหวายลายพิกล จึงสามารถถ่ายทอดความรู้ที่ได้รับการสั่งสมมาจากบรรพบุรุษไปยังผู้รับการถ่ายทอดความรู้ได้ ซึ่งผู้ถ่ายทอดความรู้ในอดีต คือ พ่อแม่ ส่วนกระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกลในปัจจุบัน ได้แก่ การถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกลในสถานศึกษา ซึ่งทางโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) ได้ร่วมมือกับเทศบาลตำบลหัวเวียงจัดโครงการฝึกอบรมการจักสานตะกร้าหวายลายพิกลให้กับนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โดยได้ทำการจัดหาผู้สอนที่มีทักษะและประสบการณ์การทำตะกร้าหวายลายพิกลมายาวนาน โดยมีการคัดเลือกตามคุณสมบัติที่ได้ตั้งไว้สำหรับผู้สอนหรือผู้เกี่ยวกับการทำตะกร้าหวายลายพิกลได้ และเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนให้เป็นครูภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือช่างฝีมือพื้นบ้านด้านหัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกลถ่ายทอดความรู้ เช่น เป็นผู้มี ความชำนาญในการทำตะกร้าหวายลายพิกลในท้องถิ่นมายาวนาน มีความรู้ ความสามารถและทักษะในการถ่ายทอดความรู้เป็นอย่างดี โดยได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐต่าง ๆ ให้เป็นช่างฝีมือพื้นบ้านโดยทางโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) และเทศบาลตำบลหัวเวียงได้ร่วมมือการจัดโครงการฝึกอบรมการทำตะกร้าหวายลายพิกล ได้เรียนเชิญผู้ที่มีความชำนาญในการทำตะกร้าหวายลายพิกลเข้ามาเป็นวิทยากรท้องถิ่นเพื่อถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกล ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีอาชีวศึกษาของ Charles A. Prosser (1949) ได้กล่าวไว้ว่า แหล่งความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ที่เชื่อถือได้อย่างแน่นอน คือ ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ ของผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชานั้น และการฝึกอาชีพจะสำเร็จได้ในแต่ละอาชีพ ครูผู้สอนจะต้องมีความสามารถในการช่างที่มีมาตรฐานขั้นต่ำได้ในระดับหนึ่งและรักษามาตรฐานของการผลิตไว้ ถ้าการอาชีวศึกษาไม่สามารถจัดได้ถึงขั้นนี้แล้ว ก็จะไม่มีประสิทธิภาพ (ธีรวิมล บุญยโสภณ, 2542: 2-3) จากการศึกษาเรื่องกระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกล ครูผู้สอนในที่นี้ คือ ช่างฝีมือพื้นบ้าน หรือวิทยากรท้องถิ่นที่มีทักษะและประสบการณ์การทำตะกร้าหวายลายพิกลมายาวนาน มีผลงานและได้รับรางวัลต่าง ๆ มากมายจากการทำตะกร้าหวายลายพิกล เช่น ผลิตภัณฑ์ตะกร้าหวายลายพิกลได้รับรางวัลหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล ประเภท การจักสานตะกร้าหวาย 4 ดาว อีกทั้งยังคงมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์อย่างต่อเนื่องให้มีคุณภาพและตอบสนองต่อความต้องการของตลาด ทั้งนี้ตัวผู้สอนยังได้เข้ารับการฝึกอบรมในเรื่องของรูปแบบใหม่ ๆ ของตะกร้า และได้รับเชิญจากให้ไปเป็นวิทยากรอบรมความรู้เรื่องการทำตะกร้าหวายลายพิกลให้แก่หน่วยงานต่าง และได้ให้ความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกลกับนักเรียน นักศึกษา ครู อาจารย์ และบุคคลที่มีความสนใจที่เข้ามา

ศึกษาเกี่ยวกับการทำตะกร้าหวายลายพิกุลตลอดมา รวมทั้งยังมีรายการโทรทัศน์เข้ามาสัมภาษณ์อย่างต่อเนื่อง จึงถือได้ว่าผู้ถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในปัจจุบัน เป็นผู้ที่ซึ่งเปรียบได้กับปราชญ์ชาวบ้าน ที่หน่วยงานท้องถิ่นยกย่องให้เป็นช่างฝีมือพื้นบ้าน

ด้านผู้เรียน

จากการศึกษาพบว่าการทำตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นงานหัตถกรรมท้องถิ่นที่ต้องใช้ฝีมือและทักษะในการประกอบอาชีพสูงในการเรียนรู้ สอดคล้องกับ กาญจนา เกียรติมนิรัตน์ (2546) กล่าวไว้ว่า การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมโดยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสติปัญญา อารมณ์ สภาพร่างกายกับสภาพแวดล้อม ซึ่งแสดงออกทางความคิด การกระทำ ความรู้สึกและประสบการณ์ของมนุษย์ ดังนั้นคุณลักษณะของผู้เรียนหรือผู้รับการถ่ายทอดความรู้นั้นจะต้องมีใจรัก มีความอดทน จากคำสัมภาษณ์ของ ทองสุข สุขเกษม (2556) กล่าวไว้ว่าการสานตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นงานที่ต้องมีใจรัก ต้องมีความอดทน เพราะ การทำตะกร้าหวายลายพิกุลมีขั้นตอนที่ละเอียด ประณีต จึงใช้ระยะเวลาในการผลิตนาน ผู้เรียนจะต้องมีความอดทน ใจเย็น ต้องมีใจรัก มีความตั้งใจที่จะเรียนรู้ และมีความสนใจในอาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุลจริง ๆ สอดคล้องกับวรรณิ ลิ้มอักษร (2541: 53-54) กล่าวไว้ว่า การที่ผู้เรียนมีความตั้งใจที่จะเรียนรู้ นั้นแสดงว่าผู้เรียนเกิดแรงจูงใจที่จะเรียนก็จะมีส่วนช่วยทำให้การเรียนรู้โดยใช้วิธีการถ่ายทอดความรู้นั้นสามารถเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็วและสะดวกมากที่สุด เนื่องจากกรรมวิธีการทำแต่ละขั้นตอนก็ต้องใช้ความอดทนเป็นอย่างมาก เช่น การจักหวาย เป็นขั้นตอนที่อยู่กับมีดต้องใช้มีดในการผ่าหวายช่วงแรก ๆ ที่เพิ่งเริ่มต้นฝึกปฏิบัติยังไม่มี ความชำนาญ และไม่ชินกับมีดทำให้เกิดความผิดพลาดโดนมีดบาดมือบ่อย ๆ เนื่องจากการจักหวายนั้นจะต้องหมั่นฝึกฝนทักษะปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้เกิดความเคยชินกับมีด บางครั้งอาจขึ้นอยู่กับลักษณะของหวายที่นำมาจัก มาชักนั้นจะต้องไม่อ่อนหรือแก่จนเกินไป เพราะจะทำให้เวลาจักหวายมักเสียหยาบ และโดนมีดบาดได้ ต้องใจเย็น ๆ ค่อย ๆ ทำ ระวังระวังอยู่เสมอ ต้องมีสมาธิมีสติอยู่ตลอดเวลา ซึ่งสอดคล้องกับ ทฤษฎีทางอาชีวศึกษาของ Charles A. Prosser กล่าวไว้ว่า การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพเมื่อการฝึกอาชีพรายบุคคลโดยตรง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งนิสัยการคิดเป็น และสามารถปฏิบัติตามความต้องการของอาชีพนั้น ๆ (อนุชัย รามวงษ์กูร, 2554: 35) การอาชีวศึกษาจะสัมฤทธิ์ผลต่อเมื่อเราพัฒนาให้ผู้เรียนมีนิสัยในการทำงานให้ได้มาตรฐาน และประสิทธิผลของการอาชีวศึกษา จะแปรผันกับการจัดให้ผู้ฝึกอาชีพรายบุคคลได้ใช้ความสนใจ ความถนัด และใช้สมองของตนอย่าง

เต็มที (ธีรวิมล บุญยโสภณ, 2542: 2-3) ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่า การอาชีวศึกษาจะสัมฤทธิ์ผลต่อเมื่อเราจัดให้ผู้เรียนสามารถเลือกเรียนได้ตามความสามารถและความต้องการของผู้เรียน ซึ่งสอดคล้องกับวรรณิ ลิ้มอักษร (2541) ที่กล่าวไว้ว่า ความสามารถทางสมอง เป็นความสามารถที่จะนำเอาประสบการณ์ในอดีตมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น ขึ้นอยู่กับความสามารถทางสมองของบุคคลด้วย และความตั้งใจที่จะเรียนรู้ การที่ผู้เรียนมีความตั้งใจที่จะเรียนรู้ นั้นแสดงว่าผู้เรียนเกิดแรงจูงใจที่จะเรียนก็จะมีส่วนช่วยทำให้การเรียนรู้โดยใช้วิธีการถ่ายทอดความรู้ความสามารถเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็วและสะดวกมากที่สุด ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ จากการศึกษาเรื่องกระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลมีการจัดการศึกษาโดยคำนึงถึงความต้องการ ความสนใจของผู้เรียนเป็นหลัก เช่น การถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในครัวเรือน เป็นความสนใจของผู้รับการถ่ายทอดความรู้ที่มีความสนใจในการเรียนรู้ด้วยตนเอง เนื่องจากการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลอยู่ในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัวทำให้ซึมซับ และถ่ายทอดจากรุ่นพ่อรุ่นแม่มาสู่รุ่นลูก ลูกจึงได้รับการซึมซับและได้รับการปลูกฝังโดยไม่รู้ตัว บางคนที่สนใจก็จะเรียนรู้โดยการช่วยแม่หยิบจับอุปกรณ์ต่าง ๆ ในการทำ จากนั้นก็ค่อย ๆ ฝึกจนเกิดความชำนาญมากขึ้นและก็นำไปประกอบอาชีพในอนาคต ส่วนกระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลในสถานศึกษา ก่อนที่จะมีการจัดฝึกอบรมการทำตะกร้าหวายลายพิกุลให้กับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 โดยทางโรงเรียนได้มีการสอบถามความคิดเห็นเบื้องต้นว่าผู้เรียนมีความสนใจมากน้อยเพียงใดในการฝึกอบรมการทำตะกร้าหวายลายพิกุล จากคำให้สัมภาษณ์ของ ศิริธร ปาระแก้ว (2556: สนทนากลุ่ม) ที่ได้กล่าวว่า อาจารย์เดินเขาขึ้นงานไปหาเด็กว่าสนใจไหม แล้วเด็กเขาก็มีความสนใจ ตอนแรกเราก็ดูความสามารถของเด็กว่ามีหัวทางไหน เทอมแรกเอาผู้ชายมาสานแบบหยาบอย่างเดิมก่อน และเด็กก็สานออกมาได้ดี สานออกมาได้สวย จึงสามารถกล่าวได้ว่าการจัดการศึกษาทางอาชีวศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล ควรคำนึงถึงความสนใจ ความถนัดของผู้เรียนเป็นหลัก โดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการระดมสมองในระหว่างการฝึกปฏิบัติตลอดเวลา ซึ่งการจัดการศึกษาที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจหรือมาจากความชอบ ความสนใจของผู้เรียนเองย่อมทำให้การจัดการศึกษามีประสิทธิภาพ อีกทั้งการอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อให้บริการ หรือตอบสนองต่อความต้องการของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล โดยวิธีการที่กลุ่มบุคคลนั้นได้รับประโยชน์มากที่สุด และการอาชีวศึกษาที่มีประสิทธิภาพ จะแปรผันกับวิธีการสอนและความสัมพันธ์กับผู้เรียนในลักษณะพิเศษของกลุ่มผู้เรียน (ธีรวิมล บุญยโสภณ, 2542: 2-3) ซึ่งสอดคล้องกับ กองฝึกอบรมกรมส่งเสริมการเกษตร (2531) ได้การกล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดความรู้

ว่า วิธีการถ่ายทอดความรู้มีหลายวิธี แต่ละวิธีย่อมมีความได้เปรียบเสียเปรียบ ต่าง ๆ กันออกไป แล้วแต่ลักษณะหรือเรื่องที่จะนำไปถ่ายทอด ปัญหาที่มักจะพบบ่อยเสมอ คือ การที่ไม่รู้จะใช้วิธีไหนดี หรือวิธีไหนจะดีที่สุด สำหรับการถ่ายทอดแต่ละเรื่องโดยเฉพาะการพิจารณาลักษณะเด่นหรือด้อยแต่ละวิธี รวมทั้งวิธีการนำเอาไปใช้ให้ถูกต้องเหมาะสม จะช่วยให้การตัดสินใจในการใช้บังเกิดผลอย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตามก็ดี วิธีการถ่ายทอดความรู้ที่ดี จะต้องรู้จักผสมผสานวิธีการต่าง ๆ ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นและวัสดุที่หาได้ จากการศึกษาพบว่า กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวมีวิธีการถ่ายทอดความรู้ เป็นวิธีการถ่ายทอดความรู้แบบไม่เป็นทางการ ไม่มีระเบียบแบบแผนในการถ่ายทอด เป็นการถ่ายทอดแบบปากต่อปาก สอนโดยการปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง และทดลองปฏิบัติตาม ถ้าไม่เข้าใจตรงไหนก็ทำการซักถามได้ทันที ซึ่งเป็นวิธีการที่เกิดจากการซึมซับข้อมูลผ่านการได้ยินได้เห็นจากการปฏิบัติโดยอัตโนมัติ เนื่องจากสังคมสมัยก่อนถ้าพ่อแม่ทำเป็นพ่อแม่ก็จะสอนลูกด้วย เป็นสังคมที่ดำรงชีวิตด้วยตนเอง ขยันขันแข็งต่อสู้ดิ้นรนหารายได้มาจุนเจือครอบครัวด้วยตนเอง ทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นและง่ายต่อการถ่ายทอดความรู้ ซึ่งบางคนแทบไม่ต้องสอนกันมาก ฝึกหัดโดยใช้ระยะเวลาไม่นานก็สามารถทำการจักสานเป็นแล้ว ในช่วงระยะเวลานั้น ๆ แต่เดิมการทำตะกร้าหวายลายพิกุลไม่มีสื่อ หรือตำราให้ดูเป็นตัวอย่าง ไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นความรู้ ส่วนการถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวและเครือญาติมีวิธีการถ่ายทอดความรู้ที่ไม่เป็นทางการ ไม่ได้มีการกำหนดแบบแผนขั้นตอนการถ่ายทอดไว้ เกิดขึ้นตามวิถีชีวิต โดยเฉพาะบทบาทของผู้เป็นลูกที่ได้รับมอบหมายหน้าที่จากพ่อแม่ให้เป็นส่วนหนึ่งในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลตั้งแต่เยาว์วัย โดยการฝึกฝนและฝึกปฏิบัติจากขั้นตอนง่าย ๆ ที่ละเล็กละน้อยและยากขึ้นไปตามลำดับ จนกระทั่งสั่งสมกลายมาเป็นความชำนาญในที่สุด จึงสามารถเรียกได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติครบทุกด้าน และกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในสถานศึกษาพบว่าใช้วิธีการอธิบาย และมีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้ผู้รับการถ่ายทอดความรู้สามารถศึกษาต่อได้ ซึ่งการสอนผู้ถ่ายทอดก็สอนโดยการจับมือสอนทีละขั้นตอน อีกทั้งประกบกับผู้รับการถ่ายทอดความรู้มีจำนวนมากกว่าผู้ถ่ายทอดความรู้ ทำให้ต้องจัดสรรเวลาในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เรียนอย่างทั่วถึงทุกคน ซึ่งทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความสามารถในการเรียนเรียนรู้ของเด็กแต่ละคนว่ามีความสนใจและหมั่นฝึกฝนให้เกิดความชำนาญมากน้อยเพียงใดเพราะ การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นการจักสานลวดลายที่ค่อนข้างยาก จึงต้องอาศัยความอดทนและใจรักของผู้เรียนรู้เป็นสำคัญ

ด้านหลักสูตร

การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพเมื่อการบริหารจัดการมีลักษณะที่ยืดหยุ่นแทนที่จะยึดติดมาตรฐานที่ตายตัวมากเกินไป นั่นหมายถึง อาชีวศึกษาจะต้องเปลี่ยนแปลง หรือปรับเปลี่ยนตามความต้องการของสังคม (อนุชัย รามวงษ์กูร, 2554: 38) ซึ่งหลักสูตรท้องถิ่นนั้นเปิดโอกาสให้สถานศึกษาสามารถปรับและพัฒนาหลักสูตรขึ้นใช้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นได้จากการศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้ให้เหตุการณ์ท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลพบว่า นอกจากเป็นการถ่ายทอดความรู้ในครัวเรือนแล้ว อีกวิธีหนึ่งที่สามารถปฏิบัติได้ก็คือ การร่วมมือกันระหว่างสถานศึกษาในชุมชน และหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องในชุมชน เช่น เทศบาลตำบลหัวเวียง กศน.อำเภอเสนา สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอเสนา ฯลฯ โดยสถานศึกษาในท้องถิ่นได้กำหนดให้เหตุการณ์ท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล เข้าไปเป็นอยู่ในหลักสูตรของสถานศึกษาในกลุ่มสาระการเรียนรู้ระดับมัธยมศึกษาของโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) ซึ่งเป็นโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา หลักสูตรสามารถเปลี่ยนแปลงจากหลักสูตรแกนกลางได้เพื่อให้สอดคล้องกับหลักสูตรท้องถิ่น ทางโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) จึงร่วมมือกับเทศบาลตำบลหัวเวียงจัดหลักสูตรการทำตะกร้าหวายลายพิกุล โดยประชุมกันเพื่อหาความต้องการเกี่ยวกับจัดการศึกษาว่า ต้องการให้ผู้เรียนรู้อะไรอย่างไรบ้าง นั่นหมายถึงเนื้อหา และเรียนอย่างไรก็จะช่วยทำให้เกิดเป็นกิจกรรมการสอน ซึ่งการจะกำหนดเป็นหลักสูตรสำเร็จได้นั้นต้องคำนึงถึงเงื่อนไขหลาย ๆ ประการ คือ การจัดการเรียนการสอนจะยุ่งยากที่สุด เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความอยากเรียนรู้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนที่ต้องการดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนและสังคม ซึ่งได้สอดคล้องกับบริการ ตันฑูทโทม (2536) ได้กล่าวว่า เมื่อต้องการให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ผู้สอนจึงควรมีความยืดหยุ่นในกระบวนการ ถ่ายทอดความรู้ เพื่อให้เหมาะสมกับองค์ความรู้ และตัวผู้เรียน และการจัดกระบวนการ ถ่ายทอดความรู้ที่มีลักษณะที่หลากหลายเหมาะสมกับสถานการณ์ต่าง ๆ จัดเนื้อหา ความรู้ และทักษะ ประสบการณ์ให้สัมพันธ์สอดคล้องในปริมาณที่เหมาะสมตอบสนองต่อความจำเป็นของแต่ละบุคคล และควรเสริมสร้างให้เกิดความสัมพันธ์อันดี ดังนั้นการบริหารอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพต่อเมื่อมีการบริหารจัดการที่ยืดหยุ่น ไม่ตายตัว มีมาตรฐานที่สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสม ซึ่งสำหรับการถ่ายทอดความรู้ในสถานศึกษานั้นสิ่งที่ต้องสร้างให้เกิดแก่ผู้เรียน คือ ความตระหนักในอาชีพให้เหตุการณ์ท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล โดยต้องบอกถึงความสำคัญของอาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุลของชุมชน จนเกิดเป็นความรักความหวงแหนในอาชีพท้องถิ่นและทำการอนุรักษ์และถ่ายทอดความรู้ต่อไป อีกทั้งยัง

สามารถนำไปเป็นอาชีพเสริมในช่วงระหว่างเรียนได้อีกด้วย ซึ่งในขณะที่รัฐพยายามลดค่าใช้จ่ายต่อหัวในการฝึกอบรม แต่ก็ต้องใช้งบประมาณขั้นต่ำจำนวนหนึ่งที่พอเพียงในการจัดการอาชีวศึกษาให้มีประสิทธิผลได้ ดังนั้น ถ้าหากรัฐไม่สามารถสนับสนุนงบประมาณขั้นต่ำในการฝึกได้ ก็ไม่ควรให้มีการจัดการเรียนการสอนด้านอาชีวศึกษาขึ้นมา (ธีรวุฒิ บุญยโสภณ, 2542: 2-3) จากผลการศึกษาระบบการถ่ายทอดความรู้ด้านหัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม พบว่า หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ เทศบาลตำบลหัวเวียง กศน. ตำบลหัวเวียง และโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธวิทยาการ) ได้ให้การสนับสนุนการจัดการศึกษาดังกล่าวเป็นอย่างดี โดยหน่วยงานหลักที่ให้การสนับสนุนด้านค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษาและการจัดโครงการฝึกอบรมการทำตะกร้าหวายลายพิกุลดังกล่าว ได้แก่ เทศบาลตำบลหัวเวียง ที่ให้ความสำคัญกับอาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุลที่เป็นหัตถกรรมท้องถิ่นที่มีคุณค่าและมีความสำคัญกับคนในชุมชนมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ทางเทศบาลจึงได้จัดทำโครงการฝึกอบรมการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลขึ้น โดยได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากทางโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธวิทยาการ) ซึ่งเป็นโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาอยู่ในหลักสูตรการศึกษา เพื่อจัดการศึกษาและฝึกอบรมให้แก่นักเรียนหากสำเร็จการศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นไปแล้วก็สามารถนำความรู้ดังกล่าวไปประกอบอาชีพหาเลี้ยงตัวเองและครอบครัวต่อไปในอนาคตได้ โดยโครงการดังกล่าวทางเทศบาลหัวเวียงได้สนับสนุนงบประมาณค่าใช้จ่ายอย่างเพียงพอต่อการจัดการศึกษาทั้งค่าใช้จ่ายสำหรับวัสดุ และค่าตอบแทนวิทยากร โดยได้บรรจุเป็นโครงการที่ทางเทศบาลจะให้การสนับสนุนทุกปี สำหรับการจัดการศึกษาในระบบ อีกทั้งต่อไปยังมีการที่จะดำเนินการร่วมมือกับทางกศน. สำหรับการจัดการศึกษานอกระบบให้กับผู้ที่ว่างงานในชุมชนที่มีความสนใจที่จะประกอบอาชีพการทำตะกร้าหวายลายพิกุล โดยจะร่วมมือกันดำเนินการจัดการศึกษาดังกล่าวขึ้น โดยจัดเป็นการฝึกอบรมหลักสูตรระยะสั้นขึ้น โดยเรียนเชิญวิทยากรท้องถิ่น หรือช่างฝีมือพื้นบ้านที่ใกล้สูญหายในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการศึกษาดังกล่าว เพื่อเป็นการส่งเสริมรายได้ให้แก่คนในชุมชนจากอาชีพท้องถิ่นของคนในชุมชน ดังนั้นจะเห็นว่าสถานศึกษาในชุมชนมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดความรู้หรือเชื่อมต่อความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยสถานศึกษาและครูต้องทำหน้าที่คอยจัดการศึกษาในการดำเนินการประสานงานกับช่างฝีมือพื้นบ้านนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาอยู่ในระบบการศึกษาภายในโรงเรียน ก่อนที่ภูมิปัญญาที่เกิดจากการคิดค้นของบรรพบุรุษจะสูญหายไปจากชุมชน

ด้านวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการฝึกปฏิบัติในการเรียนการสอน

จากผลการศึกษาเรื่องกระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลทั้งในครัวเรือนและในสถานศึกษาได้มีการใช้เครื่องมือ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้งานจริงในทุกขั้นตอนการทำตะกร้าหวายลายพิกุล เนื่องจากตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นงานที่เน้นทักษะฝีมือทางด้านหัตถกรรมซึ่งต้องเน้นความละเอียดและความประณีตเป็นสำคัญ จึงมีความจำเป็นต้องเรียนรู้การใช้เครื่องมือต่าง ๆ ในการจักสานไปพร้อมกับกระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล เนื่องจากแต่ละขั้นตอนจะมีลักษณะการใช้เครื่องมือแต่ละชนิดแตกต่างกัน ผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอดความรู้จึงต้องถ่ายทอดวิธีการใช้เครื่องมือและเทคนิคต่าง ๆ ให้แก่ผู้เรียนหรือผู้รับการถ่ายทอดความรู้ด้วย เพื่อให้ผู้เรียนมีทักษะในการฝึกปฏิบัติดีขึ้น ทั้งนี้การจัดการศึกษาอาชีวศึกษาอาชีวศึกษาจะประสบผลสำเร็จนั้นจะต้องใช้วัตถุดิบวัสดุและอุปกรณ์จริงในการเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กับการฝึกปฏิบัติทุกขั้นตอน เช่น ใช้หวายในการจักสานจริง ถึงแม้ว่าหวายจะเป็นวัสดุที่ราคาสูง แต่เพื่อการจัดการศึกษาที่มีคุณภาพการจัดการอาชีวศึกษาต้องคำนึงถึงคุณภาพของผู้เรียนเป็นสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีทางอาชีวศึกษาของ Prosser ที่กล่าวไว้ว่าการฝึกอาชีพจะมีประสิทธิภาพเมื่อการศึกษาระทำในลักษณะเดียวกันกับการทำงานจริงนั่นคือมีขั้นตอนการปฏิบัติงานที่ใช้เครื่องมือเช่นเดียวกันกับที่ใช้ในการปฏิบัติงานจริงในอาชีพนั้น (ธีรวุฒิ บุญยโสภณ, 2542: 2-3) ดังเช่น วิธีการจักหวาย เป็นขั้นตอนที่ยากที่สุดในการทำตะกร้าหวายลายพิกุล เนื่องจากวัสดุที่ใช้ในการจักหวาย คือ มีด หากไม่ได้รับการเรียนรู้จากผู้ถ่ายทอดในการใช้งานที่ถูกวิธีอาจทำให้ได้รับอันตรายจากการถูกมีดบาดได้ เพราะหวายมีลักษณะค่อนข้างเหนียว โดยขั้นตอนการจักหวายเป็นขั้นตอนที่ยากที่สุดในกระบวนการผลิต เนื่องจากการจักหวายต้องใช้ความรู้ในการเลือกหวาย และความชำนาญในการใช้มีดสำหรับจักหวาย บางทีเลือกหวายอ่อนหรือเปราะบางเกินไปทำให้เวลาใช้มีดจักหวายก็ทำให้เส้นหวายขาด ใช้ไม่ได้และอาจทำให้โดนมีดบาด หากไม่ระมัดระวังและไม่มีทักษะเพียงพอ กล่าวคือ มีด เป็นอุปกรณ์สำคัญเพื่อใช้ในการจักหวาย ประกอบด้วยมีดที่ใช้สำหรับผ่าหวาย มีขนาดใหญ่และยาว มีลักษณะแหลมคมมาก เพราะต้องใช้ในการผ่าหวายที่มีความเหนียว ส่วนมีดตอกเป็นมีดที่ใช้สำหรับจักหวายมีลักษณะเล็กและเรียวแหลมกว่า ซึ่งจากการสัมภาษณ์นายสมวงศ์ ธาระกฤษณ์ (2556) กล่าวว่า ผู้ใช้มีดต้องมีความชำนาญในการใช้งานเป็นอย่างมาก เนื่องจากมีความแหลมคมหากใช้ผิดประเภทหรือผิดวิธีอาจทำให้ได้รับอันตรายได้ ประกอบกับหวายมีความเหนียวถ้าคนที่ใช้งานไม่เป็นอาจโดนมีดบาดมือได้ แต่ทั้งนี้การเรียนรู้ดังกล่าวก็ควรใช้วัสดุจริง เพราะจะได้นำไปปฏิบัติได้ในการประกอบ

อาชีพ เพราะขั้นตอนนี้มีความสำคัญมากในการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หากไม่สามารถจักหวาย ได้ก็ไม่มีวัสดุที่ใช้ในการสานตะกร้าหวายลายพิกุลได้ เนื่องจากตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นงาน หัตถกรรมที่ใช้ฝีมือในการผลิตทุกขั้นตอนไม่พึ่งพาเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการผลิต จึงถือได้ว่าเป็น เสน่ห์อย่างหนึ่ง และเป็นการสร้างมูลค่าหรือสร้างคุณค่าของสินค้าให้สูงขึ้นด้วย

ด้านสถานที่ฝึกงานทั้งภายในและภายนอก

จากผลการศึกษาเรื่องกระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวาย ลายพิกุลในสถานศึกษา เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความตระหนัก ให้เยาวชนในท้องถิ่นเห็นถึงความสำคัญของการทำตะกร้าหวายลายพิกุลซึ่งเป็นอาชีพของท้องถิ่น ที่เกิดจากการพัฒนาภูมิปัญญาของท้องถิ่น และเพื่อฝึกทักษะอาชีพเพื่อนำไปใช้ประกอบอาชีพ สำหรับประชาชนในท้องถิ่นที่มีความสนใจในการทำตะกร้าหวายลายพิกุล ซึ่งมุ่งประเด็นสำคัญใน เรื่องของการจัดอาชีวศึกษาให้สามารถฝึกทรัพยากรบุคคลให้มีความรู้ความชำนาญขั้นพื้นฐานที่ จำเป็นในการประกอบอาชีพ ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีทางอาชีวศึกษาของ Prosser ที่กล่าวไว้ว่า ประสิทธิภาพของการจัดการอาชีวศึกษา จะแปรผันกับสภาพแวดล้อมที่ผู้เรียนได้รับการฝึกซึ่ง จำลองสภาพแวดล้อมจริงที่ผู้เรียนต้องประสบก่อนสำเร็จการศึกษาและออกไปประกอบอาชีพ (ธีรวุฒิ บุญยโสภณ, 2542: 2-3) และได้สอดคล้องกับ อนุชัย รามวงษ์ (2554: 34) ได้กล่าวไว้ว่า การอาชีวศึกษาจะมีประสิทธิภาพเมื่อสภาพแวดล้อมที่ให้ผู้เรียนได้รับการฝึกในสภาพแวดล้อมของ การทำงานจริง ทั้งนี้การศึกษามีวัตถุประสงค์ที่ต้องการให้ผู้เรียนนำไปประกอบอาชีพได้นั้นจะ เกิดผลถ้าสามารถจัดสถานการณ์ต่าง ๆ ให้เหมือนหรือใกล้เคียงกับสภาพทำงานจริง เพราะเมื่อ ผู้เรียนสำเร็จการศึกษาไปแล้วจะคุ้นเคยกับสภาพการปฏิบัติงานจริงเมื่อปฏิบัติงานก็จะได้ไม่ติดขัด โดยสถานที่ในการเรียนควรเป็นสถานที่ใช้ปฏิบัติงานจริงและเป็นไปตามธรรมชาติของอาชีพนั้น ๆ โดยผู้เรียนจะเรียนรู้สภาพแวดล้อมการทำงานไปพร้อม ๆ กับการฝึกทักษะอาชีพ ซึ่งจาก กระบวนการเรียนรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลนั้น สถานที่ที่ใช้ในการฝึกปฏิบัติและถ่ายทอด ความรู้ในครอบครัว ได้แก่ บ้าน ส่วนสถานที่ฝึกปฏิบัติและถ่ายทอดความรู้ในสถานศึกษา ได้แก่ พื้นที่บริเวณลานหน้าห้องเรียน ซึ่งสถานที่ทั้ง 2 ที่เป็นสถานที่ที่มีสถานที่โล่ง พื้นที่มีบริเวณ กว้างขวาง สำหรับใช้ในการวางวัสดุอุปกรณ์ และในการนั่งจักสาน เพราะการจักสานแต่ละครั้ง ต้องใช้พื้นที่ในการจักสานพอสมควร ถ้าหากเราคุ้นเคยกับสภาพแวดล้อมดังกล่าวเวลาเราออกไป ประกอบอาชีพผู้เรียนจะได้รู้สึกเหมือนเวลาฝึกปฏิบัติงาน ซึ่งได้สอดคล้องกับ อนุรักษ์ ปัญญานูวัฒน์ (2539: 37) ที่กล่าวไว้ในองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการถ่ายทอดความรู้และ

การเรียนรู้ว่า บรรยายาศในการถ่ายทอดความรู้ผู้ถ่ายทอดควรเลือกให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพทางกายภาพของผู้รับการถ่ายทอดตามวัยวุฒิ ตำแหน่ง รวมถึงบทบาทในสังคมของเขา บรรยายาศการเรียนรู้การสอนระหว่างผู้ถ่ายทอดกับผู้รับการถ่ายทอดต้องมีความกันเอง และมีอิสระในการแสดงความคิดเห็น และยังได้สอดคล้องกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2537: 17) ที่ได้กล่าวถึงไว้ว่าบรรยายาศหรือสภาพแวดล้อม ผู้ถ่ายทอดควรเลือกให้สอดคล้องและเหมาะสมกับผู้รับการถ่ายทอด เพื่อเอื้ออำนวยให้เกิดการเรียนรู้มากขึ้น

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล การวิจัยครั้งนี้ได้เลือกพื้นที่ศึกษาแบบเจาะจง (Purposive Selective) หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลด้วยตนเอง โดยการสังเกต การสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม ข้อมูลได้รับการตรวจสอบความสมบูรณ์ แยกตามวัตถุประสงค์และนำเสนอโดยการบรรยายและการสรุปเชิงวิเคราะห์ ซึ่งผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. หัตถกรรมท้องถิ่น : ตะกร้าหวายลายพิกุลจากอดีตสู่ปัจจุบัน
2. กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม
3. แนวทางการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม

สรุปผลการวิจัย

หัตถกรรมท้องถิ่น : ตะกร้าหวายลายพิกุลจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นตำบลที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และรับจ้างเป็นหลัก ลักษณะความเป็นอยู่ของชาวบ้านมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างคนในหมู่บ้าน มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษและผสมผสานกับวัฒนธรรมสมัยใหม่ อยู่แบบสังคมเกษตรกรรม ซึ่งถือว่าเป็นสังคมที่มีความสงบสุขมากที่สุด เนื่องจากสังคมเกษตรกรรมส่วนใหญ่ชาวบ้านสามารถผลิตปัจจัยในการดำรงชีวิตต่าง ๆ ขึ้นเองได้ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ เป็นต้น ดังนั้นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล จึงถือว่าเป็นงานหัตถกรรมท้องถิ่นที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในตำบลบ้านกระทุ่มมาช้านานจนถึงปัจจุบัน โดยการถ่ายทอดความรู้สืบทอดกันมารุ่นต่อรุ่น ซึ่งหัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลสามารถตอบสนอง

ความต้องการการใช้สอยได้เป็นอย่างดี เช่น ใช้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน ใช้ใส่ของสำหรับไปทำบุญที่วัด ซึ่งสิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรม ความคิดสร้างสรรค์ และภูมิปัญญาของชาวบ้าน ตำบลบ้านกระทุ่มอีกด้วย ซึ่งแต่ละท้องถิ่นจะมีการผลิตงานหัตถกรรมที่มีรูปทรง ลวดลายแตกต่างกันออกไป ถึงแม้จะมีลักษณะการใช้งานเหมือนกันก็ตาม ตามแตกต่างที่เกิดขึ้นนั้นมาจากมีแหล่งผลิตและผู้ผลิตที่แตกต่างกัน จึงทำให้การทำตะกร้าหวายแต่ละท้องถิ่นมีลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ซึ่งพัฒนามาจากความต้องการในการใช้สอยที่เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่น ซึ่งในอดีต “ตะกร้าหวายลายพิกุล” เป็นเพียงตะกร้าไม้ไผ่ลายพิกุลธรรมดา เนื่องจากสมัยก่อน ไม้ไผ่เป็นวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น คนในชุมชนจึงนิยมนำไม้ไผ่มาจักสานตะกร้า กระจาด กระบุง กระด้ง เป็นต้น โดยจักสานเพื่อนำไปใช้ในครัวเรือน ยามว่างจากการทำนาที่จักสานตะกร้า พอเหลือจากใช้งานในครัวเรือนก็นำไปจัดจำหน่ายให้แก่พ่อค้าคนกลาง แต่ตะกร้าไม้ไผ่ไม่มีความคงทน แตกหักผุพังง่าย จึงมีการคิดค้นโดยการนำหวายเข้ามาเป็นวัสดุแทนไม้ไผ่ เพราะหวายมีความเหนียวกว่าไม้ไผ่ ทำให้ตะกร้าหวายมีอายุการใช้งานยาวนานเป็นระยะเวลาเกิน 10 ปี ก็ยังไม่แตกหัก ผุพัง ซึ่งหวายที่นำมาใช้ในการทำตะกร้าหวายเป็นหวายที่ชาวบ้านนำมาทำขอบกระบุง กระจาด โดยหวายมีการนำเข้ามาจากแหล่งอื่น เพราะว่าพื้นที่บริเวณชุมชนไม่สามารถทำการปลูกหวายได้ เนื่องจากสภาพพื้นที่และสภาพอากาศไม่เอื้ออำนวย โดยหวายที่ใช้ในการทำตะกร้าหวายลายพิกุล เป็นหวายที่นำเข้ามาจากภาคใต้ของประเทศไทย ได้แก่ หวายหอมหรือหวายขาว หวายดำหรือหวายชุมพร

กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แบ่งออกเป็น 2 ช่วงเวลา ได้แก่ กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในอดีต และกระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในปัจจุบัน

กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในอดีต เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ภายในครัวเรือน มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้งานในครัวเรือน และเพื่อประกอบเป็นอาชีพเสริมหลังว่างเว้นจากการทำนา ซึ่งตะกร้าหวายลายพิกุลได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ จากรุ่นสู่รุ่น เกิดจากความรู้ที่ได้ลองผิดลองถูกในการจักสานลวดลายพื้นฐาน จนพัฒนามาเป็นตะกร้าหวายลายพิกุลที่มีความประณีตและสวยงามจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ซึ่งผู้ถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ พ่อ แม่ ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ ลูก สถานที่ในการถ่ายทอดความรู้ คือ บ้าน วิธีการถ่ายทอดความรู้เป็นแบบไม่เป็นทางการ ถ่ายทอดแบบปากต่อปาก โดยการปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่างและให้ทดลองปฏิบัติ

ตาม เนื้อหาที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ เป็นขั้นตอนทั้งหมดในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล ได้แก่ การจักหวาย การชักหวาย การขึ้นตูด การจักสาน การใส่หูตะกร้า การทาน้ำมันวานิช เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้สอดแทรกความสำคัญของตะกร้าหวายลายพิกุลซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมที่มีคุณค่าต่อชุมชนอย่างมาก

กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในปัจจุบัน จำแนกออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในครอบครัวและเครือข่าย เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ภายในครอบครัวและเครือข่าย มีวัตถุประสงค์เพื่อประกอบอาชีพเป็นหลัก ผู้ถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ พ่อ แม่ และเครือข่าย ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ สมาชิกในครอบครัว และเครือข่าย วิธีการถ่ายทอดความรู้เป็นแบบไม่เป็นทางการ เกิดขึ้นตามวิถีชีวิตโดยผู้ถ่ายทอดความรู้จะค่อย ๆ ให้ผู้รับการถ่ายทอดความรู้เรียนรู้ไปเรื่อย ๆ เริ่มจากใช้ให้คอยหยิบจับ อุปกรณ์ส่งให้ขณะจักสาน เป็นต้น เนื้อหาที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ ประกอบด้วย การเตรียมวัสดุ อุปกรณ์ในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล การชักหวาย การจักหวาย การจักสาน การใส่หูตะกร้า และการทาน้ำมันวานิช สถานที่ในการถ่ายทอดความรู้ คือ บ้าน

กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในสถานศึกษา เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความตระหนักให้เยาวชนในท้องถิ่นเห็นถึงความสำคัญของการทำตะกร้าหวายลายพิกุล ผู้ถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ ช่างฝีมือพื้นบ้าน หรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ เยาวชนในท้องถิ่น วิธีการถ่ายทอดความรู้เป็นแบบเป็นทางการ ใช้วิธีการอธิบาย พร้อมทั้งปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง และมีหนังสือประกอบ เนื้อหาที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ ประกอบด้วย การอธิบายวัสดุอุปกรณ์และวิธีการใช้งานในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุล พร้อมทั้งสร้างความตระหนักให้เห็นถึงความสำคัญของการทำตะกร้าหวายลายพิกุลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น สถานที่ในการถ่ายทอดความรู้ คือ สถานศึกษาในชุมชน

กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม

กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสองแคว จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แบ่งออกเป็น 2 ช่วงเวลา ได้แก่ กระบวนการถ่ายทอด

ความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในอดีต และกระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในปัจจุบัน

1. กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลในอดีต

เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ภายในครัวเรือน คือ สมาชิกในครอบครัวได้รับการถ่ายทอดความรู้ เพื่อใช้สอยเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือนเป็นหลัก และเมื่อตะกร้าหวายลายพิกุลเหลือจากการใช้งานจึงนำไปขายนำเงินมาเป็นรายได้เสริมในครอบครัว ซึ่งตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นงานหัตถกรรมของชุมชนที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้มาจากบรรพบุรุษ ถ่ายทอดความรู้สืบต่อกันมารุ่นสู่รุ่น จากรุ่นพ่อรุ่นแม่มาสู่รุ่นลูก จากความรู้ที่เกิดจากการลองผิดลองถูกจากการสานลวดลายขัด และการสานลวดลายผ้าลาย ที่เป็นลายพื้นฐานมาเป็นการสานลวดลายพิกุลที่เป็นลายที่มีความประณีตและสวยงามจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น

1.1 วัตถุประสงค์ในการถ่ายทอดความรู้

เพื่อใช้งานในครัวเรือน และเพื่อประกอบเป็นอาชีพเสริมชาวบ้านส่วนใหญ่ดำรงชีวิตด้วยการยึดอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก และประกอบอาชีพหัตถกรรมการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นอาชีพเสริม เพราะส่วนใหญ่เน้นเพื่อไว้ใช้งานภายในครัวเรือนเป็นสำคัญ โดยใช้เวลาที่ว่างเว้นจากการทำนาในการจักสาน

1.2 ผู้ถ่ายทอดความรู้

ในกระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลที่สำคัญสิ่งหนึ่ง คือ ผู้ที่ถ่ายทอดความรู้ต้องมีความชำนาญและมีทักษะเพียงพอในการทำตะกร้าหวายลายพิกุล จึงสามารถถ่ายทอดความรู้ที่มีไปยังผู้รับการถ่ายทอดความรู้ได้ ซึ่งผู้ถ่ายทอดความรู้ในอดีต ได้แก่ บุคคลในครอบครัว คือ พ่อและแม่

1.3 ผู้รับการถ่ายทอดความรู้

ผู้รับการถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ ลูก

1.4 สถานที่ในการถ่ายทอดความรู้

สถานที่ที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ คือ บ้าน เพราะบ้านเป็นศูนย์กลางของสมาชิกในครอบครัว เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและเป็นแหล่งเรียนรู้สถานที่แรกที่สอนให้เรารู้จักวิถีการดำรงชีวิตและอาชีพ บรรยายภาคในการถ่ายทอดความรู้เป็นด้วยความอบอุ่นของสมาชิกในครอบครัว อีกทั้งการทำการตระกล้าหว่านลายพิกุลยังมีส่วนช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกในครอบครัว

1.5 วิธีการถ่ายทอดความรู้

วิธีการถ่ายทอดความรู้ เป็นวิธีการถ่ายทอดความรู้แบบไม่เป็นทางการ ไม่มีระเบียบแบบแผนในการถ่ายทอด เป็นการถ่ายทอดแบบปากต่อปาก สอนโดยการปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง และทดลองปฏิบัติตาม ถ้าไม่เข้าใจตรงไหนก็ทำการซักถามได้ทันที ซึ่งเป็นวิธีการที่เกิดจากการซึมซับข้อมูลผ่านการได้ยินได้เห็นจากการปฏิบัติโดยอัตโนมัติ เนื่องจากสังคมสมัยก่อนถ้าพ่อแม่ทำเป็นพ่อแม่ก็จะสอนลูกด้วย เป็นสังคมที่ดำรงชีวิตด้วยตนเอง ขยันขันแข็งต่อสู้ดิ้นรนหารายได้มาจุนเจือครอบครัวด้วยตนเอง ทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นและง่ายต่อการถ่ายทอดความรู้ ซึ่งบางคนแทบไม่ต้องสอนกันมาก ผิดกับยุคที่ใช้ระยะเวลาไม่นานก็สามารถทำการจักสานเป็นแล้วในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ แต่เดิมการทำตระกล้าหว่านลายพิกุลไม่มีสื่อ หรือตำราให้ดูเป็นตัวอย่าง ไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นความรู้

1.6 เนื้อหา/ความรู้ที่ถ่ายทอด

เนื้อหาที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ ประกอบไปด้วย การสร้างความตระหนักและทัศนคติที่ดีต่ออาชีพการทำตระกล้าหว่านลายพิกุลให้ผู้รับการถ่ายทอดความรู้เห็นถึงความสำคัญของอาชีพและภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นที่มีคุณค่าและความสำคัญต่อชุมชนอย่างมาก ต่อไปก็เริ่มสอนการทำตระกล้าหว่านลายพิกุล โดยเริ่มสอนจากกรรมวิธีในการคัดเลือกหาว่า ควรใช้หาวยที่ไม่แก่และไม่อ่อนจนเกินไปเพราะหาวยที่อ่อนเกินไปเวลานำมาชักเรียบหาวย จะทำให้

หว่านขาดและเสียหายได้ ต่อไปก็สอนวิธีการใช้วัสดุอุปกรณ์ในการทำตะกร้าหวาย พร้อมให้ปฏิบัติให้ดูเป็นแบบอย่าง ดังนี้ การจักหวาย การชักเรียบหวาย การขึ้นตูดตะกร้าหวาย การจักสานตะกร้าหวาย การขัดขอบตะกร้าหวาย การใส่หูตะกร้าหวาย และการทาน้ำมันวานิชเพื่อเคลือบเงาให้ตะกร้าหวายมีความสวยงามและคงทนมากขึ้น

2. กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในปัจจุบัน

แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในครอบครัวและเครือญาติ และวิธีการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุลในสถานศึกษา

2.1 กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในครอบครัวและเครือญาติ

2.1.1 วัตถุประสงค์ในการถ่ายทอดความรู้

เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลเพื่อประกอบอาชีพเป็นหลัก ต่างจากในอดีตที่ผลิตเพื่อใช้งานภายในครัวเรือนโดยใช้เวลาที่ว่างเว้นจากการทำนา

2.1.2 ผู้ถ่ายทอดความรู้

ผู้ถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ พ่อแม่ และเครือญาติ

2.1.3 ผู้รับการถ่ายทอดความรู้

ผู้รับการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล ได้แก่ สมาชิกในครอบครัวและเครือญาติ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ซึ่งผู้รับการถ่ายทอดความรู้มีทัศนคติที่ดีต่อการทำตะกร้าหวายลายพิกุลโดยตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของการทำตะกร้าหวายลาย

พิกุล เพื่อนำไปประกอบอาชีพ และอนุรักษ์ไว้ให้รุ่นลูกรุ่นหลานต่อไป โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ระหว่างสมาชิกภายในครอบครัวและเครือญาติ

2.1.4 วิธีการถ่ายทอดความรู้

วิธีการถ่ายทอดความรู้เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่ไม่เป็นทางการ ไม่ได้มีการกำหนดแบบแผนขั้นตอนการถ่ายทอดไว้ เกิดขึ้นตามวิถีชีวิต โดยเฉพาะบทบาทของผู้เป็นลูกที่ได้รับมอบหมายหน้าที่จากพ่อแม่ให้เป็นส่วนหนึ่งในการทำตระกร้าหวายลายพิกุลตั้งแต่เยาว์วัย โดยการฝึกฝนและฝึกปฏิบัติจากขั้นตอนง่าย ๆ ที่ละเล็กละน้อยและยากขึ้นมาตามลำดับ จนกระทั่งสั่งสมกลายมาเป็นความชำนาญในที่สุด จึงสามารถเรียกได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติครบทุกด้าน

2.1.5 เนื้อหา/ความรู้ที่ถ่ายทอด

เริ่มจากการที่พ่อ และแม่จะค่อย ๆ ให้ลูกเรียนรู้ไป เรื่อย ๆ อย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยจะเริ่มจากการให้ช่วยหยิบวัสดุอุปกรณ์ในการสานก่อน แล้วก็จะค่อย ๆ สานให้ดูเรื่อย ๆ ที่ละขั้นตอน โดยมีลูกคอยสังเกตและเป็นลูกมือคอยหยิบวัสดุ อุปกรณ์อยู่ใกล้ ๆ คอยส่งให้พ่อ กับแม่ โดยเริ่มจากการเตรียมวัสดุ อุปกรณ์ ในการจักสานตะกร้าหวาย ชนิดของหวาย ขั้นตอนการขึ้นเตรียมหวายและขั้นตอนการจักสาน

2.1.6 สถานที่ในการถ่ายทอดความรู้

สถานที่ที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ คือ บ้าน

2.2 กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตระกร้าหวายลายพิกุลในสถานศึกษา

2.2.1 วัตถุประสงค์ในการถ่ายทอดความรู้

กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลในสถานศึกษา เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความตระหนักให้เยาวชนในท้องถิ่นเห็นถึงความสำคัญของการทำตะกร้าหวายลายพิกุลซึ่งเป็นอาชีพของท้องถิ่นที่เกิดจากภูมิปัญญาของท้องถิ่น

2.2.2 ผู้ถ่ายทอดความรู้

ผู้ที่ถ่ายทอดความรู้ ได้แก่ ผู้ที่มีความชำนาญในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลในท้องถิ่นมายาวนาน มีความรู้ ความสามารถและทักษะในการถ่ายทอดความรู้เป็นอย่างดี โดยทางโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) และเทศบาลตำบลหัวเวียงได้ร่วมมือการจัดโครงการฝึกอบรมการทำตะกร้าหวายลายพิกุล ได้เรียนเชิญผู้ที่มีความชำนาญในการทำตะกร้าหวายลายพิกุลเข้ามาเป็นวิทยากรท้องถิ่นเพื่อถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล

2.2.3 ผู้รับการถ่ายทอดความรู้

ผู้รับการถ่ายทอดความรู้หรือผู้เรียน ได้แก่ เยาวชนในท้องถิ่น ประกอบไปด้วยนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) อายุระหว่าง 12-15 ปี ทั้งเพศชายและเพศหญิง ล้วนแล้วแต่เป็นลูกหลานของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ นักเรียนให้ความสนใจและตั้งใจเป็นอย่างมากในการเรียนรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ซึ่งเด็กบางคนที่มีความสนใจในการจักสานเป็นพิเศษก็ใช้เวลาในการเรียนรู้ได้ไม่นาน

2.2.4 วิธีการถ่ายทอดความรู้

ใช้วิธีการอธิบาย และมีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้ผู้รับการถ่ายทอดความรู้สามารถศึกษาต่อได้ ซึ่งการสอนผู้ถ่ายทอดก็สอนโดยการจับมือสอนทีละขั้นตอน อีกทั้งประกอบกับผู้รับการถ่ายทอดความรู้มีจำนวนมากกว่าผู้ถ่ายทอดความรู้ ทำให้ต้องจัดสรรเวลาในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เรียนอย่างทั่วถึงทุกคน ซึ่งทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการเรียนรู้ของเด็กแต่ละคนว่ามีความสนใจและหมั่นฝึกฝนให้เกิดความชำนาญมากน้อยเพียงใดเพราะ การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นการจักสานลวดลายที่ค่อนข้างยาก จึงต้องอาศัยความอดทนและใจรักของผู้เรียนจึงเป็นสิ่งสำคัญ

2.2.5 เนื้อหา/ความรู้ที่ถ่ายทอด

เนื้อหาที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ ประกอบไปด้วย ขั้นตอนและวิธีการการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเท่านั้น ไม่ได้สอนโดยทั้งกระบวนการทำตะกร้าหวายลายพิกุล เนื่องจากมีระยะ เวลาในการเรียนรู้จำกัด และขั้นตอนบางขั้นตอนอาจยากไปสำหรับเด็กในการเรียนรู้ ซึ่งการสอนจะเริ่มจากการสร้างความตระหนักให้เกิดแก่เยาวชน โดยบอกกล่าวถึงความสำคัญของตะกร้าหวายลายพิกุลว่ามีความสำคัญอย่างไรต่อชุมชน และก็เริ่มแนะนำและสอนวิธีการใช้งานของวัสดุ อุปกรณ์ในการทำตะกร้าหวาย

2.2.6 สถานที่ในการถ่ายทอดความรู้

สถานที่ที่ใช้ในการถ่ายทอดความรู้ในสถานศึกษา คือ โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ)

2.2.7 การประเมินผลการถ่ายทอดความรู้

หลังจากที่ดำเนินโครงการเสร็จสิ้น ทางโรงเรียนได้มีการประเมินผลความพึงพอใจของนักเรียนระดับชั้นมัธยม ศึกษาปีที่ 1-3 ที่เข้ารับการถ่ายทอดความรู้ โดยผลที่ได้คือนักเรียนมีความพึงพอใจเป็นอย่างมาก อาทิ กิจกรรมการเรียนการสอนก่อให้เกิดความสร้างสรรค์ความเหมาะสมกับพื้นฐานความรู้ของผู้เรียน กิจกรรมการเรียนการสอนมีประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพ นักเรียนได้รับความรู้ใหม่ ๆ จากกิจกรรมการเรียนการสอน กิจกรรมการเรียนการสอนทำให้ได้ฝึกปฏิบัติจริง ความรู้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ กิจกรรมการเรียนการสอนทันสมัย ทันเหตุการณ์ และกิจกรรมการเรียนการสอนสร้างความภาคภูมิใจในผลงานให้แก่นักเรียน

แนวทางการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล มีดังนี้

1. แนวทางการถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเพื่อสร้างความตระหนัก ให้เยาวชนในชุมชน โดยมีวิธีดำเนินการ ดังนี้

1.1 เทศบาลตำบลหัวเวียง และผู้บริหาร คณะครูโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธิวิทยาการ) ร่วมมือกันจัดกิจกรรมฝึกอบรมการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลให้กับนักเรียนโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธิวิทยาการ) ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 ซึ่งเป็นโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา ที่สามารถนำอาชีพที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับหลักสูตรของสถานศึกษาได้

1.2 ทางเทศบาลตำบลหัวเวียงได้ติดต่อช่างฝีมือพื้นบ้านที่มีทักษะ ประสบการณ์ และความชำนาญในการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลที่ประกอบอาชีพการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลมายาวนาน ให้เข้ามาเป็นวิทยากรในการถ่ายทอดความรู้แก่นักเรียน

1.3 หลังจากที่มีการดำเนินโครงการอบรมการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลให้กับเยาวชนในท้องถิ่นบรรลุผลไปตามวัตถุประสงค์ของโครงการ โดยการประเมินผลโครงการ พบว่าเยาวชนในท้องถิ่นมีความภาคภูมิใจในอาชีพท้องถิ่นมากขึ้น และพร้อมที่จะให้ความสำคัญในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อไป

1.4 สถานศึกษามีบทบาทสำคัญในกระบวนการถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุล โดยจะดำเนินการส่งเสริมการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลอย่างต่อเนื่อง และมีนโยบายที่ดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยให้รุ่นพี่ที่ได้รับการฝึกอบรมการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลมาแล้ว มาทำการถ่ายทอดความรู้จกกล่าวให้กับรุ่นน้องต่อไป

2. แนวทางการถ่ายทอดความรู้การจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลเพื่อส่งเสริมอาชีพให้แก่บุคคลในชุมชน และบุคคลภายนอกที่มีความสนใจในการทำตะกร้าหวายลายพิกุล ได้แก่ หลักสูตรระยะสั้น หลักสูตรท้องถิ่น เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการศึกษาไปใช้

1. เทศบาลตำบลหัวเวียง ควรส่งเสริมโครงการฝึกอบรมด้านการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลไว้ในแผนงานของทางเทศบาลทุกปี เพื่อให้การสนับสนุนงบประมาณและให้การยกย่องช่างฝีมือพื้นบ้านให้เป็นครูภูมิปัญญาที่มีหน้าที่ถ่ายทอดความรู้การทำตะกร้าหวายลายพิกุลให้แก่ชาวบ้านและคนในชุมชนที่สนใจ
2. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กศน. และเทศบาลตำบลหัวเวียง ควรจัดให้มีสถานที่ในการถ่ายทอดความรู้เป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชนที่ให้คนในชุมชนและบุคคลภายนอกที่สนใจศึกษาหัตถกรรมท้องถิ่นการทำตะกร้าหวายลายพิกุล โดยมีบันทึกขั้นตอนและกรรมวิธีการทำตะกร้าหวายลายพิกุลเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้คนรุ่นหลังได้มีเอกสาร ตำราศึกษาต่อไป
3. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนกับรายวิชาด้านศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการสร้างและพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนในสถานศึกษา
4. หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องควรเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในหาวิธีเพื่อช่วยกันอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการสร้างความตระหนักและความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เกิดขึ้นกับคนในชุมชน

ข้อเสนอแนะเพื่อทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาถึงปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่องานหัตถกรรมท้องถิ่นการจักสานตะกร้าหวายลายพิกุลและหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทต่าง ๆ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา หรือในจังหวัดอื่น ๆ
2. ควรมีการศึกษาถึงรูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องจักสานในเชิงบูรณาการ เพื่อให้สามารถนำรูปแบบการจัดการความรู้ไปใช้ในกลุ่มองค์กรที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านอื่น ๆ ได้มากขึ้น

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

- กนกพร ฉิมพลี. 2555. รูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรม
เครื่องจักสาน กรณีศึกษาวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์ปริญญา
ดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคมและการจัดการสิ่งแวดล้อม, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหาร
ศาสตร์.
- กระทรวงศึกษาธิการ. 2539. สรุปผลการประชุมสัมมนาเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับ
หลักสูตรที่พึงประสงค์. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ลาดพร้าว.
- _____. 2545. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไข
เพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545. กรุงเทพมหานคร: พริกหวานกราฟฟิค.
- _____. 2551. พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษาระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ.
2551. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงศึกษาธิการ.
- กฤษณา วงชาลันต์. 2542. วิถีไทย. กรุงเทพมหานคร: บริษัทคอมฟอร์มจำกัด.
- โกวิทย์ พวงงาม. 2553. การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร:
บพิธการพิมพ์.
- กองฝึกอบรมกรมส่งเสริมการเกษตร. 2531. การถ่ายทอดความรู้สู่เกษตรกร.
กรุงเทพมหานคร: ฝ่ายวิชาการและพัฒนาหลักสูตร.
- กาญจนา เกียรติมนีรัตน์. 2546. ภูมิปัญญาในการทอผ้าพื้นเมืองภาคเหนือ: รูปแบบการ
เรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร
ดุษฎีบัณฑิต สาขาอาชีวศึกษา, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ชัตติยะ นุตวัตร. 2552. **กระบวนการตัดสินใจเลือกศึกษาต่อระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ
ของนักเรียนโรงเรียนอาชีวศึกษาเอกชนในกรุงเทพมหานคร.** วิทยานิพนธ์
ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาอาชีวศึกษา, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2538. **วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน.** มหาสารคาม: โรงพิมพ์ศิริธรรม
ออฟเซ็ท.

จารุวรรณ รัตนโกคา. 2551. **การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้หลักสูตรฐาน
สมรรถนะวิชาชีพหัตถกรรมโดยภูมิปัญญาไทย.** วิทยานิพนธ์ครุศาสตร์อุตสาหกรรม
ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิจัยและพัฒนาหลักสูตร, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้า
พระนครเหนือ.

จรงค์ เชียงตะวัน. 2546. **ศึกษาลักษณะการจัดบริการการศึกษานอกโรงเรียนกับความ
ต้องการใช้ประโยชน์ในศูนย์การเรียนรู้ชุมชน จังหวัดนครปฐม.** วิทยานิพนธ์ศึกษา
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการศึกษาศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาต่อเนื่อง, มหาวิทยาลัย
ศิลปากร.

ชูเกียรติ ลีสุวรรณ. 2535. **ระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นภาคเหนือ.** เชียงใหม่:
คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ดวงฤทัย อรรคแสง. 2552. **กระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมมัดหมี่ย้อม
สีธรรมชาติ.** วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ทัศนีย์ ทองไชย. 2542. **สภาพและแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการ
เรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา
จังหวัดอุบลราชธานี.** วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาหลักสูตรการเรียน
การสอน, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ทรงพล ภูมิพัฒน์. 2540. **จิตวิทยาทั่วไป.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: SP printing.

เทิดชาย ช่วยบำรุง. 2554. **ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นเชิงสร้างสรรค์.**

กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า วิทยาลัยพัฒนาการปกครองท้องถิ่น.

ธีรฤทธิ บุญยโสภณ. 2542. **การบริหารอาชีพและเทคนิคศึกษาเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรม.**

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ.

นันทสาร สีสลับ. 2542. “ภูมิปัญญาไทย”. **สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน** 23: 11-29.

นิคม ชมพูหลง. 2542. **การสร้างและและพัฒนาหลักสูตรโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น**

กลุ่มการทำงานพื้นฐานอาชีพ (ฉบับปรับปรุง). มหาสารคาม: หน่วยศึกษานิเทศก์
สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดมหาสารคาม.

_____. 2545. **วิธีการและขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นและการจัดทำ
หลักสูตรสถานศึกษา.** มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2536. **การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น.** กรุงเทพมหานคร:
อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

ประการ คุณารักษ์. 2545. **กระบวนการถ่ายทอดความรู้การทอผ้าไหม: กรณีการทอผ้าไหม
บ้านตาหยวก ตำบลทุ่งหลวง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด.** วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ประภัสสร แสนไชย. 2554. **กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมผ้าทอมือของชุมชน
บ้านดอนหลวงจังหวัดลำพูน.** วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการศึกษา
นอกระบบ, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ประเวศ วะสี. 2532. **บนเส้นทางชีวิต.** กรุงเทพมหานคร: หมอชาวบ้าน.

ประเวศ วะสี. 2534. **การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง
ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมกับการพัฒนา การพัฒนา
ชนบท.** กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

- _____. 2536. การศึกษาชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น: ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- _____. 2538. สภาพสังคมไทยและความจำเป็นในการแก้ไขปัญหาย่างสันติ (รายงานการสัมมนาความขัดแย้งในสังคมไทย: แนวทางแก้ไขอย่างสันติ). ขอนแก่น: สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- _____. 2548. การพัฒนาต้องเอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวัฒนธรรม.
- ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์. 2543. จิตวิทยาอุตสาหกรรม. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมกรุงเทพมหานคร.
- ปฐม นิคมานนท์. 2535. ผลการวิจัยเรื่องการค้าความรู้และระบบการถ่ายทอดความรู้ในชุมชนชนบทไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ.
- พนิต เข้มทอง. 2552. หลักอาชีวศึกษา. (อัดสำเนา).
- พัชรินทร์ สิริสุนทร. 2550. ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้: แนวคิด เทคนิคและวิธีการ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เพ็ชรี ฐิตะวิเชตร. 2550. แนวคิดหลักการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมองค์กรด้วยวิธีการ SWOT เอกสารประกอบการบรรยาย โครงการพระราชดำริ สหกรณ์สันกำแพงและโครงการพระราชดำริช่วยเหลือจังหวัดเชียงใหม่วันที่ 22-23 มกราคม 2550 และ 28-30 มกราคม 2550. เชียงใหม่: สำนักบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เพียงเพ็ญ อ่อนแก้ว. 2546. การถ่ายทอดความรู้การทอผ้าพื้นเมืองในจังหวัดนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาคหกรรม, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ภาณุพงศ์ จงขานสิทธิ์. 2546. การศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้และทักษะการทำ
ภาชนะเครื่องเงินของช่างเครื่องเงิน ในเขตเมืองเชียงใหม่. พิษณุโลก: มหาวิทยาลัย
นเรศวร.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. 2536. การพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย
สุโขทัยธรรมมาธิราช.

รัตน์ะ บัวสนธ์. 2535. การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง. วิทยานิพนธ์
การศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิจัยและพัฒนาหลักสูตร, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร.

รุ่ง แก้วแดง. 2543. ปฏิวัติการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

วันดี สมรัตน์. 2544. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมของชุมชนไทลื้อ. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วรรณิ ลิ้มอักษร. 2541. จิตวิทยาการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยทักษิณ.

วิกร ตันทุฎฐโธ. 2536. หลักการเรียนรู้ของผู้ใหญ่. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักส่งเสริม
และฝึกอบรม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

วิชิต นันทสุวรรณ. 2538. กำหนดการศึกษาเกี่ยวกับความคิดและภูมิปัญญาไทย.
กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิชย์.

_____. 2542. ภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.

วิบูลย์ ลีสุวรรณ. 2527. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสารมวลชนจำกัด.

_____. 2532. เครื่องจักสานในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

_____. 2538. **ชุดมรดกศิลปหัตถกรรมไทย เครื่องจักรสานไทย**. กรุงเทพมหานคร: องค์การคำครุสภา.

_____. 2540. **มรดกทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทต้นอ่อนแถมมี จำกัด.

วิศนี ศิลตระกูล. 2544. **การศึกษานอกระบบและองค์กรในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย**. นครราชสีมา: สถาบันการศึกษาและพัฒนาต่อเนื่องสิรินทร.

วุฒิ วัฒนสิน. 2541. **ศิลปะระดับมัธยมศึกษา**. ปัตตานี: ฝ่ายเทคโนโลยีทางการศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

เวกวรรณ คำสันเทียะ. 2541. **การศึกษาการจัดการศึกษาเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดชัยภูมิ: กรณีศึกษากลุ่มไทยลาวการบริหารการศึกษา**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ศักดิ์ชัย เกียรตินาคินทร์. 2542. **วิถีชีวิตคนในชุมชนชนบท**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2534. **ภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยศึกษา.

สาธิตา ยะเดวา. 2553. **การศึกษาแนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่ทำจากต้นกระจุตของ กลุ่มทอเสื่อกระจุตบ้านป่า หมู่ที่ 4 ตำบลห้วยลึก อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา**. สารนิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครองท้องถิ่น, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สามารถ จันทร์สุรย์. 2534. **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

_____. 2535. “ภูมิปัญญาชาวบ้านรากฐานในการพัฒนาบ้านเมือง.” **วารสารวัฒนธรรมไทย** 29 (5): 72.

สุจารี จันทร์สุข. 2531. “การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น.” วารสารการศึกษาแห่งชาติ 22 (6): 10-21.

สุพัตรา สุภาพ. 2536. **สังคมและวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

สุภาวค์ จันทวานิช. 2554. **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 19. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุมาลี สังข์ศรี. 2551. **แนวคิดและทฤษฎีที่นำสู่ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุนทร เกตุสุขาวดี. 2552. การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสาขาหัตถกรรมพื้นบ้าน : **กรณีศึกษานองเหียง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี**. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา, มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี.

สุนทร สุนันท์ชัย. 2541. **มนุษย์สัมพันธ์กับการบริหารงาน**. กศน. อุตรธานี: ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดอุตรธานี.

สุรกุล เจนอบรบ. 2542. “การศึกษานอกระบบกับการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน.” วารสารการศึกษา **นอกโรงเรียน** 3 (1): 20-31.

สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์. 2533. **รากฐานแห่งชาติ วัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: หมู่บ้าน.

เสรี พงศ์พิศ. 2536. **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินติงกรุปแอนด์พับลิชชิง.

สนธยา พลศรี. 2545. **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2536. **สังคมวิทยาชุมชน: หลักการศึกษาวิเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สำนักพัฒนาสังคม. 2550. **ชุมชน** (Online). <http://203.155.220.217/docd/chumchom.html>, 20 สิงหาคม 2556.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2541. **แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์จำกัด.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2542. **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542**. กรุงเทพมหานคร: พริกหวานกราฟฟิค.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2534. **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

สำนักงานบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน. 2547. **เอกสารเสริมความรู้การจัดการศึกษานอกโรงเรียนตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

_____. 2550. **ทิศทางการจัดการศึกษา กศน. ยุคใหม่**. กรุงเทพมหานคร: กลุ่มพัฒนางานกศน.

สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา. 2546. **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545**. กรุงเทพมหานคร: พริกหวานกราฟฟิคจำกัด.

สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. 2551. **หลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551**. นนทบุรี: ไทยพับบลิคเอ็ดดูเคชั่น.

อรพิน ภาคาผล. 2548. **ภูมิปัญญาท้องถิ่น** (Online). www.school.obec.go.th/muangkhai/coueware/pumpunya/p1.htm. 23 กรกฎาคม 2556.

องอาจ พรหมไธย. 2539. กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของชาวไทยเกี่ยวกับการ
รักษาพยาบาล. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการศึกษาอนุระบบ,
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เอี่ยม ทองดี. 2542. พลังประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต่อการพัฒนาชุมชน: กรณีศึกษาชุมชน
อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล.

อุบลรัตน์ เพ็งสถิตย์. 2530. จิตวิทยาการเรียนรู้. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร:
ห้างหุ้นส่วนจำกัดกิ่งจันทร์การพิมพ์.

อุทุมพร หมั่นทำการ. 2540. ศิลปหัตถกรรมไทยความภูมิใจที่เรามี. ม.ป.ท.

อนุชัย รามวงษ์กูร. 2554. สารัตถะทางอาชีวศึกษา. กรุงเทพมหานคร:
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

อัญชลี ธรรมะวิจิตรกุล. 2552. การศึกษาในระบบ (Online). <http://panchalee.wordpress.com/2009/05/17/formal-education>, 2 มีนาคม 2557.

อนันท์ คัมภีรานนท์. 2555. “การศึกษาเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนระหว่างรูปแบบการ
จัดการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญกับวิธีการสอนปกติในวิชาหลักการอาชีวและ
เทคนิคศึกษา” วารสารวิชาการพระจอมเกล้าพระนครเหนือ 22 (2): 393-404.

อนุรักษ์ ปัญญาณวัฒน์. 2539. การหาความเหมาะสมของกระบวนการพัฒนาหลักสูตร
การศึกษาวชิราวุธพระยาสัน โดยประชาชนมีส่วนร่วมในการประเมินความ
ต้องการในภาคเหนือตอนบน. เชียงใหม่: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

_____. 2541. ผลกระทบของการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเชิงธุรกิจต่อการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติในภาคเหนือตอนบน. เชียงใหม่: ม.ป.ท.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2540. ภูมิปัญญาภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวไทย.
นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544. ภาพรวมภูมิปัญญาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร:
อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ปแอนด์พับลิชชิ่ง.

อเนก นาคะบุตร. 2536. **ข่าวสารข้อมูลกับความยั่งยืนของการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร:
สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

Prosser, C. A. and C.R. Allen. 1949. *Vocational Education in a Democracy*. New York:
Century.

(สำเนา)

ที่ ศธ ๐๕๑๓.๑๐๙/

ภาควิชาอาชีวศึกษา คณะศึกษาศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๕๐ ถนนงามวงศ์วาน จตุจักร

กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

มีนาคม ๒๕๕๗

เรื่อง ขอรียนเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการประชุมกลุ่ม (Focus Group)

เรียน นางสาวปาริชาติ คุรุวิชาการมัธยมศึกษาโรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุมทิตวิทยาการ)

ด้วย นางสาวกัญรัตน์ สอนคง นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาพัฒนาอาชีวศึกษา ภาควิชาอาชีวศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัย ให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ ๑ ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ภายใต้การควบคุมของคณะกรรมการที่ปรึกษาในการทำวิทยานิพนธ์ ดังนี้

๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อนุชัย รามวงษ์กูร

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

๒. ดร. นลินรัตน์ รักกุล

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

ในการทำวิจัยประกอบการทำวิทยานิพนธ์ดังกล่าว นิสิตมีความจำเป็นต้องเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย จึงมีความจำเป็นต้องเชิญผู้ทรงคุณวุฒิเข้าร่วมประชุม เพื่อวิพากษ์ วิจารณ์ และหาแนวทางการถ่ายทอดความรู้ หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ ๑ ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในวันพุธที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๗ เวลา ๑๐-๑๒.๐๐ น. ณ ห้องประชุม โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุมทิตวิทยาการ) หากท่านมีข้อสงสัย โปรดกรุณาติดต่อ นางสาวกัญรัตน์ สอนคง เบอร์โทรศัพท์

๐๙๐-๘๘๕๓๑๑๗

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วรพิมพ์ ธีระวัฒน์)

รองคณบดีฝ่ายวิชาการ

รักษาการแทนคณบดีคณะศึกษาศาสตร์

ภาควิชาอาชีวศึกษา

โทร. ๐๒-๕๗๙-๗๑๔๓

โทรสาร ๐๒-๕๗๙-๐๒

(สำเนา)

ที่ ศธ ๐๕๑๓.๑๐๙/

ภาควิชาอาชีวศึกษา คณะศึกษาศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๕๐ ถนนงามวงศ์วาน จตุจักร

กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

มีนาคม ๒๕๕๗

เรื่อง ขอเรียนเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการประชุมกลุ่ม (Focus Group)

เรียน นางสาวสุช สุขเกษม

ด้วย นางสาวกัญรัตน์ สอนคง นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาพัฒนาอาชีวศึกษา ภาควิชาอาชีวศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัย ให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ ๑ ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ภายใต้การควบคุมของคณะกรรมการที่ปรึกษาในการทำวิทยานิพนธ์ ดังนี้

๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อนุชัย รามวงษ์กูร

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

๒. ดร. นลินรัตน์ รักกุล

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

ในการทำวิจัยประกอบการทำวิทยานิพนธ์ดังกล่าว นิสิตมีความจำเป็นต้องเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย จึงมีความจำเป็นต้องเชิญผู้ทรงคุณวุฒิเข้าร่วมประชุม เพื่อวิพากษ์ วิจัย และหาแนวทางการถ่ายทอดความรู้ หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ ๑ ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในวันพุธที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๗ เวลา ๑๐-๑๒.๐๐ น. ณ ห้องประชุม โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทริวิทยาคร) หากท่านมีข้อสงสัย โปรดกรุณาติดต่อ นางสาวกัญรัตน์ สอนคง เบอร์โทรศัพท์

๐๙๐-๘๘๕๓๑๑๗

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วรพิมพ์ ถิระวัฒน์)

รองคณบดีฝ่ายวิชาการ

รักษาการแทนคณบดีคณะศึกษาศาสตร์

ภาควิชาอาชีวศึกษา

โทร. ๐๒-๕๗๙-๗๑๔๓

โทรสาร ๐๒-๕๗๙-๐๒๐๓

(สำเนา)

ที่ ศธ ๐๕๑๓.๑๐๙/

ภาควิชาอาชีวศึกษา คณะศึกษาศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๕๐ ถนนงามวงศ์วาน จตุจักร

กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

มีนาคม ๒๕๕๗

เรื่อง ขอเรียนเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการประชุมกลุ่ม (Focus Group)

เรียน นางบุญยืน สัมเฝ้า

ด้วย นางสาวกันยรัตน์ สอนคง นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาพัฒนอาชีวศึกษา ภาควิชาอาชีวศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัย ให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ ๑ ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ภายใต้การควบคุมของคณะกรรมการที่ปรึกษาในการทำวิทยานิพนธ์ ดังนี้

๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อนุชัย รามวงษ์กูร

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

๒. ดร. นลินรัตน์ รักกุศล

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

ในการทำวิจัยประกอบการทำวิทยานิพนธ์ดังกล่าว นิสิตมีความจำเป็นต้องเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย จึงมีความจำเป็นต้องเชิญผู้ทรงคุณวุฒิเข้าร่วมประชุม เพื่อวิพากษ์ วิจัย และหาแนวทางการถ่ายทอดความรู้ หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ ๑ ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในวันพุธที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๗ เวลา ๑๐-๑๒.๐๐ น. ณ ห้องประชุม โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) หากท่านมีข้อสงสัย โปรดกรุณาติดต่อ นางสาวกันยรัตน์ สอนคง เบอร์โทรศัพท์

๐๙๐-๘๘๕๓๑๑๗

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วรพิมพ์ ธีระวัฒน์)

รองคณบดีฝ่ายวิชาการ

รักษาการแทนคณบดีคณะศึกษาศาสตร์

ภาควิชาอาชีวศึกษา

โทร.๐๒-๕๗๙-๗๑๔๓

โทรสาร ๐๒-๕๗๙-๐๒๐๓

(สำเนา)

ที่ ศธ ๐๕๑๓.๑๐๙/

ภาควิชาอาชีวศึกษา คณะศึกษาศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๕๐ ถนนงามวงศ์วาน จตุจักร

กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

มีนาคม ๒๕๕๗

เรื่อง ขอเรียนเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการประชุมกลุ่ม (Focus Group)

เรียน นางสาวแก้วพรรษา มีใจเย็น ครู กศน.ตำบลหัวเวียง

ด้วย นางสาวกัญรัตน์ สอนคง นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาพัฒนาอาชีวศึกษา ภาควิชาอาชีวศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัย ให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ ๑ ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ภายใต้การควบคุมของคณะกรรมการที่ปรึกษาในการทำวิทยานิพนธ์ ดังนี้

๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อนุชัย รามวงษ์กูร

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

๒. ดร. นลินรัตน์ รักกุศล

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

ในการทำวิจัยประกอบการทำวิทยานิพนธ์ดังกล่าว นิสิตมีความจำเป็นต้องเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย จึงมีความจำเป็นต้องเชิญผู้ทรงคุณวุฒิเข้าร่วมประชุม เพื่อวิพากษ์วิจารณ์ และหาแนวทางการถ่ายทอดความรู้ หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ ๑ ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในวันพุธที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๗ เวลา ๑๐-๑๒.๐๐ น. ณ ห้องประชุม โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทริวิทยาการ) หากท่านมีข้อสงสัย โปรดกรุณาติดต่อ นางสาวกัญรัตน์ สอนคง เบอร์โทรศัพท์

๐๙๐-๘๘๕๓๑๑๗

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วรพิมพ์ ธีระวัฒน์)

รองคณบดีฝ่ายวิชาการ

รักษาการแทนคณบดีคณะศึกษาศาสตร์

ภาควิชาอาชีวศึกษา

โทร. ๐๒-๕๗๙-๗๑๔๓

โทรสาร ๐๒-๕๗๙-๐๒๐๓

(สำเนา)

ที่ ศธ ๐๕๑๓.๑๐๙/

ภาควิชาอาชีวศึกษา คณะศึกษาศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

๕๐ ถนนงามวงศ์วาน จตุจักร

กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

มีนาคม ๒๕๕๗

เรื่อง ขอเรียนเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการประชุมกลุ่ม (Focus Group)

เรียน นางกฤติยา สุริยวงศ์

ด้วย นางสาวกันยรัตน์ สอนคง นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาพัฒนาอาชีวศึกษา ภาควิชาอาชีวศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัย ให้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “กระบวนการถ่ายทอดความรู้หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ ๑ ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ภายใต้การควบคุมของคณะกรรมการที่ปรึกษาในการทำวิทยานิพนธ์ ดังนี้

๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อนุชัย รามวงษ์กูร

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

๒. ดร. นลินรัตน์ รักกุศล

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

ในการทำวิจัยประกอบการทำวิทยานิพนธ์ดังกล่าว นิสิตมีความจำเป็นต้องเก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย จึงมีความจำเป็นต้องเชิญผู้ทรงคุณวุฒิเข้าร่วมประชุม เพื่อวิพากษ์ วิจัย และหาแนวทางการถ่ายทอดความรู้ หัตถกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาการทำตะกร้าหวายลายพิกุล หมู่ที่ ๑ ตำบลบ้านกระทุ่ม อำเภอสโน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในวันพุธที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๗ เวลา ๑๐-๑๒.๐๐ น. ณ ห้องประชุม โรงเรียนวัดหัวเวียง (เขมสุทธีวิทยาการ) หากท่านมีข้อสงสัย โปรดกรุณาติดต่อ นางสาวกันยรัตน์ สอนคง เบอร์โทรศัพท์ ๐๙๐-๘๘๕๓๑๑๗

๐๙๐-๘๘๕๓๑๑๗

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วรพิมพ์ ธีระวัฒน์)

รองคณบดีฝ่ายวิชาการ

รักษาการแทนคณบดีคณะศึกษาศาสตร์

ภาควิชาอาชีวศึกษา

โทร. ๐๒-๕๗๙-๗๑๔๓

โทรสาร ๐๒-๕๗๙-๐๒๐๓

ประวัติการศึกษา และการทำงาน

ชื่อ -นามสกุล

นางสาวกันยรัตน์ สอนคง

วัน เดือน ปี ที่เกิด

วันที่ 19 เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2531

สถานที่เกิด

จังหวัดสระบุรี

ประวัติการศึกษา

ศิลปศาสตรบัณฑิต (ภาษาไทย)

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

